

İslâm İktisat Teorisi

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Oruç Önalın

İslâm İktisat Teorisi

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Oruç Önalın

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

İslâm İktisat Teorisi

Islamic Economic Theory

Assist. Prof. Gökhan Oruç Önalın

Language: Turkish

Publication Date: 2023

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-975-447-564-7

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub38>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Önalın, G.O., (2023). *İslâm İktisat Teorisi*. Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub38>.

License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

Ön Söz

İktisadi problemin kaynağının kaynakların sınırlı, ihtiyaçların ise sınırsız olduğu iddiasının değil; zayıfı, düşkününü, kuvvetlisi olsun bütün insanları ve bu insanların ihtiyaçlarını esas almaktan oldukça uzak kalan kapitalist düşüncenin biz-zat kendisinin olduğunu sizlere hatırlatmak isterim.

Ekonomide Genel Denge: Politikalar ve Müdahale Yöntemleri adını taşıyan eserimde vurguladığım üzere batının ekonomisini, batının felsefesinden soyutlayabilmek mümkün değildir. Faydacı felsefe, materyalizm kuramı ile birlikte düşünüldüğünde ortaya çıkan sentez der ki “dünya maddeler dünyasından ibaret olduğuna göre bireyin mutluluğunu azamiye çıkarma çabası, tüketim malları edinimine aşırı önem vermek eğilimindedir”. Şu halde kapitalizmin amacı üretimi böylece tüketim ve refahı artırmaktır. Başka bir deyişle ekonomik faaliyetlerin amacı üretim düzeyinin zaman içerisinde istikrarlı bir şekilde artırılmasıdır. Böylece, kapitalist iktisadi sistem, insanlara homo economicus penceresinden yaklaşan ve iktisadi büyümeyi yöneten doğal evrensel yasaların araştırılmasına odaklanan bir doktrin şeklinde tarif edilebilir. İktisadi büyümenin işlerlik kazanması ise ancak kâr haddinin ve tasarruf haddinin artması ile mümkündür. Kâr haddinin artmasını mümkün kılan yol, ücret haddinin geçimlik seviyede düşük tutulmasıdır. Tasarrufların artmasını mümkün

kılan seçenek, gelir dağılımının adaletsiz olmasıdır. Özetle kapitalist sistem gelir pastasının büyümesini, ancak büyüyen bu pastadan aslan payını sermayedarların almasını isteyen doktrindir. Kapitalist iktisadi sistemin gelir dağılımında adaletsizliğe dayanan içsel dinamiği, diğer iktisadi problemlerin; işsizlik, enflasyon ve kaynak dağılımında etkisizliğin de sebebidir.

Nihayetinde tekrar vurgulayacak olursam; ekonomik problemin kaynağı kapitalist düşüncenin bizzat kendisidir. Daha açık bir ifade ile ekonomik problemin kaynağı, günümüz dünyasının kapitalist iktisadi düşüncüyü sorgusuz olarak benimsemesi ve kapitalist düşüncenin içsel dinamiğinin bölüşümdeki adaletsizlik üzerine kurulmasıdır.

Meseleyi şer'î deliller çerçevesinde izah edebilirim.

*O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zalim, çok nankördür!*¹

İbrâhîm Suresi 34. ayetinde dikkat çekildiği üzere, insanoğlu hayatının her anında, Allah Teâlâ'nın kendisine lutfetmiş olduğu maddî ve mânevî nimetlerden faydalanmaktadır. Öyle ki Allah Teâlâ, insanların istedikleri herşeyi vermektedir ve bu nimetler sayılamayacak kadar çoktur. Bütün bu nimetlerden faydalanan insanoğlu, Allah Teâlâ'ya şükretmesi gereken yerde, nimetleri bahşedeni görmezden glerek nankörlük etmekte ve O'na ortak koşmaktadır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, insanoğlu çok nankördür buyurarak, insanın fitrî olumsuz özelliklerine dikkat çekmektedir. Özetle kaynakların kıt olduğu düşüncesi içerisine girmek asla kabul edilecek bir anlayış değildir.

Ancak buraya ek bir parantez açmak istiyorum.

1 İbrâhîm Suresi, 34. Ayet

*Şayet Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi; ama O dilediği ölçüye göre vermektedir. Çünkü O kullarının durumunu çok iyi bilmekte ve görmektedir.*²

Şûrâ Suresi'nin 27. ayeti dünya hayatındaki nimet ve imkânların kullar arasında hangi ölçüte nisbet edilerek paylaştırıldığına açıklık getirmekte böylece 26. ayetin içeriğinde vurgulanan mesajın, Allah Teâlâ'nın iman ederek iyi işler yapan kullarına lütfundan fazlasını vermesine ilişkin ifadenin, zihinlerde doğru şekilde kavranmasına vesile olmaktadır. Şayet Allah Teâlâ, dünya hayatında bütün insanlara zekâ, sağlık, yetenek vb. nimet ve kaynakları bol ve eşit bir şekilde vermiş olsaydı yeryüzünde birlik, dirlik ve düzenden söz edilemezdi. İnsanlar beceri geliştirmek için kaygı taşımaz, düzenli bir çalışma hayatı, istihdam ve maddî imkânların pay edilmesi adına bir denge ve sistem arayışı (mesela iktisat ilmi) olmaz sonuçta medeniyet ve devletler kurulmazdı.

Bana haklı olarak, İbrâhîm Suresi'nin 34. ayeti ile Şûrâ Suresi'nin 27. ayeti çerçevesinde delillendirdiğim hususun çeliştiğini söyleyebilirsiniz. Ancak burada çelişki söz konusu değildir. Bunu açıklamak istiyorum. Kapitalist iktisadi sistemin, kıtlık kanunu olarak adlandırdığı pencereden olaya bakacak olursanız iddia edilenin, *“bolca bulunamayan ihtiyaç maddelerinin (iktisadî kaynak) yeryüzünde yeteri kadar bulunmadığı”* çerçevesinde geliştiğini göreceksiniz. Nitekim İbrâhîm Suresi 34. ayeti, bu düşüncenin yanlış olduğunu göstermektedir. Buna göre denilebilir ki, *yeryüzündeki kaynaklar; insan ihtiyaçlarına göre kıt (sınırlı) değildir.*

Ancak bu ihtiyaç maddeleri (iktisadî kaynaklar) elde edilmeyi başka bir deyişle insanların emeği ve müdahâlesini gerektirmektedir. Öyleyse Şûrâ Suresi'nin 27. ayetinde vurgu-

2 Şûrâ Suresi, 27. Ayet

landığı üzere, bu ihtiyaç maddeleri (iktisadî kaynaklar) elde edilen -elde edilmiş miktarı itibariyle, insan ihtiyaçlarına göre kıt (sınırlı) tır. İşte bu çerçevede bütün ihtiyaç maddeleri (ekonomik kaynaklar) bol olsaydı, iktisat ilmine gerek duyulmayacaktı. Yeryüzünde bulunan hayvanlar insanların ihtiyaçlarına göre her zaman boldur. Ama et piyasasında işlenerek satılan etler, insan ihtiyaçlarına göre sınırlıdır.

İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah - dönüş yaptırıyor. ³

Diğer taraftan Rûm Suresi'nin 41. ayetinde genel bir çerçevede dikkat çekilen mesajı, günümüz dünyasının iktisadî problemleri çerçevesinde yorumladığımız zaman, ekonomik problemin (fesadın) sebebinin, elde edilen nimetlerin bölüşümü konusunda olması lazım geleni (bölüşümde adaleti) değil, kendisine lazım geleni düşünen insan ve insanoğluna bunu düşündürten kapitalist iktisadî düzen olduğu gerçeğine erişiriz. O halde, refahı ve felâhı merkeze alan bir iktisadî anlayış yani İslâm'ın iktisadî esasları, insanların yaşamında yerini alırsa bu problemlerden hiçbir eser kalmayacaktır.

İslâm iktisadî esaslarının yani iktisat ilminin *şer'î deliller çerçevesinde maksadını* yansıtan "*maddî ve manevî değerler dengesi*"ni yakalamanın yolu mükelleflerin iktisadî amelleri bağlamında *Allah Teâlâ'nın rızasını kazanabilmesinden* geçmektedir.

Kulların iktisadî amellerinin mahiyetinin müstakil bir çerçevede ortaya konması bağlamında iktisat ilmi; *iktisat teorisi*, *iktisadî düşünce tarihi* ve *iktisat tarihi* şeklinde tarif edilebilecek üç çerçeveye (teori, düşünce, yaşayış) ayrılmaktadır. Öyle ki şer'î deliller çerçevesinde ortaya konan iktisat

3 Rûm Suresi, 41. Ayet

teorisi beraberinde dūşünsel bir birikimi ve tarihî bir tecrübeyi getirmektedir.

Allah Teâlâ'nın buyurduğu vakite kadar geçerliliğini koruyacak olan İslâm'ın aslî unsurlarından *itikadî hükümler*, *Allah Teâlâ'yı tanımayı ve bilmeyi*; *amelî hükümler Allah Teâlâ'ya itaati* ve *ahlâkî hükümler ise Allah Teâlâ'yı sevmeyi işaret eder*. O halde dinin itikadî, amelî ve ahlâkî hükümlerinin bir kısmı iktisadî esaslara (iktisat ilmi) işaret etmektedir. Bu iktisadî esasların her birisi şer'î deliller çerçevesinde ortaya konan *iktisat teorisi*dir. Şer'î deliller çerçevesinde iktisat teorisi beraberinde dūşünsel birikimi getirmektedir. Buna göre *iktisadî düşünce tarihi* dalı bu dūşünsel yazılı birikimi (yazılı miras) anlamak ve açıklamak için gayret göstermektedir. Başka bir deyişle *iktisadî düşünce tarihi* dalı İslâm düşünürlerinin, kaynağını şer'î delillerin çizdiği iktisat teorisi hakkındaki düşüncelerini, yaklaşımlarını ve tasavvurlarını konu edinmektedir. İşte böylece insan merkezli sosyal bir ilim dalı olan iktisat teorisinin geniş bir çerçevede anlaşılması ve açıklanması mümkün olmaktadır. Şer'î deliller çerçevesinde ortaya konan iktisat teorisi beraberinde tarihî bir tecrübeyi getirmektedir. Buna göre *iktisat tarihi* dalı bu tarihî tecrübeyi anlamak ve açıklamak için gayret göstermektedir. Böylece İslâm'ın başlangıcından itibaren bugüne kadar, İslâm ekonomilerinin performans ve yapılarında uzun dönemde yaşanan önemli değişimlerin kaynaklarını anlamak ve açıklamak mümkün olmaktadır.

Bu eser iktisat ilminin söz edilen üç ana çerçevesinden *iktisat teorisini* konu edinmektedir. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah Teâlâ'ya, Allah Teâlâ'nın rahmet ve selamı Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa'ya olsun.

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Oruç Önalan

*Karabük Üniversitesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi
gokhanoruconalan@karabuk.edu.tr*

İçindekiler

Ön Söz	v
1. İktisat Teorisi İlimi	1
İslâm, İlim ve Amel	1
Mantık ve Akıl Yürütme	28
İktisat, Refah ve Felâh	36
Teori, Düşünce ve Yaşayış	40
Yöntem Hakkında	46
2. Rızık ve Fiyat	49
İrade ve Kudret	49
Rızık Meselesi	59
Fiyat Meselesi	63
3. Mal, Para ve Mülkiyet	71
Mal	71
Para	80
Mülkiyet	82
4. Mübadele (Bey' Akdi)	117
Bey' (Satım) Akdi	117
Faiz Nazariyesi	126

5. Üretim ve Bölüşüm	133
Şefkat, İyilik ve Adalet	133
Kibir ve Aldanış Yergisi	146
Şirket Akdi	156
Niyet, Liyakat ve Şükür	170
İcâre Akdi	175
6. Harcama ve Tüketim	185
Fakirlik ve Zenginlik	185
Servet ve Tasarruf	188
İsraf ve Açgözlülük	194
Cimrilik ve Mal Hırsı	197
Cömertlik ve İnfâk	198
Karz-ı Hasen	247
Kitâbiyat	257

İktisat Teorisi İlmî

1.1. İSLÂM, İLİM ve AMEL

İslâm'ı kavrayabilmek öncelikle meselenin insan ve din boyutunu ortaya koyabilmekten geçer. Allah Teâlâ, insanlara canlılık veren bir ruh ile bu ruhun vücûd bulduğu dengeli ve ölçülü bir beden bahşetmiş; insanları doğruyu ve yanlış ayırt etmeye yarayan akıl ve kendisinden değişik biçimlerdeki fiillerin meydana gelmesini sağlayacak irade ile donatarak sorumluluk sahibi kılmış, bu çerçeveyi insan yaşamını anlamlı değer ve fiiller hakkındaki hüküm verme ve yargılama yeteneğini niteleyen vicdan müessesesi ile pekiştirerek böylece yeryüzünün en şerefli varlığı olarak yaratmıştır.

*Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik. Ancak iman edip dünyaya ve âhiret için yararlı işler yapanlar başka; onlar için kesintisiz bir ödül vardır.*¹

1 Tîn Suresi, 4-6. Ayet

Allah Teâlâ, yoktan varederek mükemmel şekilde yarattığı, bedeni ve ruhuyla bir bütün olan insanlara, her türlü rızık, nimeti ve güzelliği bahşetmiştir. Bu çerçevede kulların sorumluluğu yeryüzünü imar ve islah etmektir.

*Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrımız yoktur. O sizi yerden var etti ve size orayı mâmur hale getirme görevi verdi. O halde O'ndan mağfiret isteyin; sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbin yakındır, duaları kabul eder."*²

O halde insanlara yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesad çıkarmak yasaklanmıştır.

*"Düşünün ki Allah Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi ve yeryüzünde sizi yerleştirdi. O'nun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler kuruyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde fesatçılar olarak karışıklık çıkarmayın."*³

Bozgunculuk yaparak fesad çıkarmak, Allah Teâlâ'nın yarattığını değiştirmeye kalkmaktır.

*Allah şeytani lânetlemiştir; o da "Kullarından belli bir pay alacağım, onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara kaptıracağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, emredeceğim de Allah'ın yarattığım değiştirecekler" demiştir. Allah'ı bırakıp da şeytani dost edinen kimse elbette apaçık ziyana düşmüş olur."*⁴

Buna göre Allah Teâlâ'nın kullarından istediği, kulların sorumluluk üstlenerek, yeryüzünün imar ve islahı için çalışmasının yolu iman ederek sâlih ameller işlemesidir.

2 Hûd Suresi, 61. Ayet

3 A'râf Suresi, 74. Ayet

4 Nisâ Suresi, 118-119. Ayet

Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır.⁵

İnsanoğlunun yeryüzündeki tarihi ilk Peygamber Hz. Âdem (as.) ve eşi Hz. Havvâ ile birlikte başlamış, insanlar birbirleri ile toplumsal münasebet kurmaları adına farklı kavimlere ayrılmıştır.

O yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır.⁶

*Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir diğiden yarat-
tık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah
katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla
sakımanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her
şeyden haberdardır.⁷*

Bu çerçeve dahilindeki delil (hucurât suresi, 13. ayet), insanların “birbirinden farklı kimlikler edinerek, bu kimlikler vasıtasıyla toplum içerisinde tanınma ve birbirleri ile tanışma” çerçevesini kabul etmekte ancak birbirinden farklı kavim, millet vb. sosyal ve etnik demografiye mensup olmanın kullar arasında bir üstünlük meselesi yapılmasına karşı çıkmaktadır. O halde insanın değerini belirleyen, kendi irade hürriyetini kullanarak elde edemediği bir alan olan etnik mensubiyet çerçevesi değil, hür iradesi ile elde ettiği erdemlerdir ki takvâ meselesidir. İnsan iradesini ortaya koyarak, Allah Teâlâ'dan iyiliği isteyebileceği gibi tercihini kötülükten yana koyabilir. Bu çerçevede insan iyiliği isterse, kendisine bahşedilen iyiliği kendi yaşamı ve toplumsal hayata yansıtarak mutlu bir dünya hayatı sürebileceği gibi; kötülüğü isterse bunu da ferdî ve

5 Asr Suresi, 1-3. Ayet

6 Secde Suresi, 7. Ayet

7 Hucurât Suresi, 13. Ayet

içtimâî yaşamına sirayet ettirebilir, böylece kalbini saran bu yıkıcı kötülükler yüzünden kendisini tehlikeye atar.

*Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunun da başışlar.*⁸

Allah Teâlâ, yeryüzünün imar ve ıslahı ile sorumlu tuttuğu kullarını, bu amaç doğrultusunda, iman ederek sâlih ameller işleyebilmesi adına, hiç bir dönem yalnız başına bırakmamış, dünya hayatındaki imtihanda başarılı olmaları adına gönderdiği Peygamberler ve Kitaplar ile desteklemiş, böylece yoktan varederek yarattığı, merhametle muamele ettiği insanları, bir taraftan en iyiyi, en doğruyu ve en güzeli öğretecek; bir taraftan kötünün, çirkin ve yanlış işlerin mahiyetini anlatacak bir düzene muhatap kılmıştır. İnsanoğluna imtihanında rehberlik ederek, âhiret yurdunda felâha erişmesine vesile olacak bu düzen din'dir.

Din kavramı etimolojik köken bağlamında Arapça deyn kelimesinden gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi iki yerde geçen, üç ayette ise (et-Tevbe 9/29; es-Sâffât 37/53; el-Vâkıa 56/86) aynı mânaya gelen farklı ifadeler yer alır. Anılan kısım ve ayetlerde dine yüklenen anlamlar yönetme ve yönetilmek, şerîat, itaat, hüküm, tapmak, tevhd, İslâm, hudûd, ceza, hesap, millet olarak sıralanabilir.

*Ödül ve ceza gününün tek hâkimi.*⁹

*O gün Allah onlara hak ettikleri cezayı tastamam verecektir ve onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır.*¹⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de çizilen genel çerçevenin bağlamında din kavramı; hâlik ve mâbud olan Allah Teâlâ'ya nisbet

8 Şûrâ Suresi, 30. Ayet

9 Fâtiha Suresi, 4. Ayet

10 Nûr Suresi, 25. Ayet

edildiğinde hâkim olma, itaat altına alma, hesaba çekmek, ceza vermek, mükâfatlandırmak anlamını taşıırken; mahlûk ve âbid olan kullara nisbet edildiğinde boyun eğmek, aciz olduğunun farkında olmak, teslim olarak ibadet etmek anlamını barındırır. Şu halde ulûhiyyet ve ubudiyyeti meselesini nitelendiren din, bu iki kesim arasındaki münasebetleri düzenleyen kanun ve nizamdır. Başka bir deyişle, Allah Teâlâ tarafından Peygamberleri vasıtası ile insanlara gönderilen İlâhî kanunlardır.

*Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur; itaat da daima ve yalnız O'na yapılır. Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?*¹¹

İbrâhim de bu dini oğullarına vasiyet etti, Ya'kûb da. "Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti; öyleyse yalnız O'na teslim olmuş müminler olarak can verin!" (dediler).¹²

Bu kanunlar, hakikatin kaynağıdır. İnsanları, iradelerini kullanmak marifetiyle ortaya koyacakları tercihleri doğrultusunda hem bu geçici imtihan dünyasında, hem de kalıcı âhîret yurdunda mutluluğa götürmek için konulmuştur. Ruh olmadan beden anlamsızdır.

Beden, ihtiyaçlara (zarûriyyât ve hâciyat) muhtaç olduğu gibi ruh da manevî bir kudrete o derece muhtaçtır. Çünkü insan, kendisini yaratan İlâhî iradeyi tanımak ve bilmek, âlemin yaratılış gerekçesini kavramak, bu çerçevede dahilinde kendisinin dünya hayatındaki yaratılış amacını öğrenmek ister. Kısaca hak ile batılı, doğru ile yanlış ayırmak ister. Dinin kurallarını belirleyen Allah Teâlâ, bu kanunları Peygamberlerine vahiy yoluyla bildirmektedir. O halde Peygamberlerin görevi bu mesajı insanlara ulaştırmaktır.

11 Nahl Suresi, 52. Ayet

12 Bakara Suresi, 132. Ayet

Beşerin kendi kurduğu bir düzen çerçevesinde ortaya koyduğu kanun ve sistemler asla din olarak tarif edilemez. Elbette Allah Teâlâ tarafından gönderilmiş olmasına rağmen, insanlar tarafından hükümleri zaman içerisinde değiştirilerek bozulan dinler de böylece “hak din” vasfını kaybetmişlerdir.

Bütün insanlığa gönderilen, hükmü çağları aşarak kıyamete değin sürecek, ilk insan ve ilk Peygamber Hz. Âdem (as.)’ın kullara tebliğ ettiği Tevhîd dini ve sonrasında gelen bütün semavî dinlerin devamı (ancak onların hükümlerini ortadan kaldıran), Allah Teâlâ’nın katındaki tek din İslâm’dır.

*Kuşkusuz Allah katında din İslâm’dır. Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarında ki hak tanımazlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah’ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah’ın hesabı çok çabuktur.*¹³

*Kim İslâm’dan başka bir din arama çabası içine girse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o âhrette ziyan edenlerden olacaktır.*¹⁴

*.....Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet’i beğendim.....*¹⁵

İslâm son dindir. İslâm dininden başka hiçbir din gelmeyecek, hükmü çağları aşarak Allah Teâlâ’nın emir buyurduğu zamana kadar yürürlükte kalacaktır. Miladî 610 yılında Cebraîil (as.), Hira mağarasında bulunan Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (sas.)’e Peygamberlik vazifesini tebliğ etmiş böylece Resûlullah (sas.), Allah Teâlâ tarafından son ve en büyük yol göstericimiz olarak görevlendirilmiştir.

13 Âl-i İmrân Suresi, 19. Ayet

14 Âl-i İmrân Suresi, 85. Ayet

15 Mâide Suresi, 3. Ayet

İslâm dininin dışındaki sapkın inaçların da Kur'ân-ı Kerîm'de din olarak anıldığı görülmektedir. Bu durum İslâm'ın, dinin benimsenmesi noktasında kulların iradesine yaptığı vurgunun göstergesidir.

*De ki: "Ey inkârcılar! Ben sizin tapmakta olduğunuz şeylere tapmam. Siz de benim taptuğuma tapıyor değilsiniz. Ben sizin tapıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim taptuğuma tapıyor değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır."*¹⁶

Buna göre kulların İslâm'ı kabul etme noktasında herhangi bir baskıya maruz bırakılması söz konusu değildir. Bu sebeple İslâm'ın temelini iman oluşturduğundan, haliyle inanmak da bir gönül meselesi olduğundan, kulların iradesine dayanmayan, gönülden benimsemediği bir inanç yine inkâr ile eşdeğer kabul edilmekte ve nifak olarak nitelenmektedir.

*Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla "iman ettik" diyenlerden ve yahudilerden küfürde yarısanlar seni üzmesin....."*¹⁷

Gönülden benimsenmeyen bir inanç nasıl ki inkâr ile bir tutuluyorsa, samimiyetten uzak ameller de İslâm açısından bir değer taşımayacaktır.

*Gördün mü dini yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan;
Vé yoksula yedirmeyi özendirmeyen! Vay haline o namaz kılanların ki, Onlar namazlarının özünden uzaktırlar.
Onlar halka gösteriş yaparlar. Hayra da engel olurlar."*¹⁸

İslâm'ın ikinci özelliği evrensel bir din olmasıdır. Geçmişteki semavî dinler belirli bir kavme gönderilmişken İslâm'ın muhatabı bütün insanlıktır.

16 Kâfirûn Suresi, 1-6. Ayet

17 Mâide Suresi, 41. Ayet

18 Maûn Suresi, 1-7. Ayet

*De ki: “Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah’ın hepinize gönderdiği elçisiyim. O’ndan başka tanrı yoktur. O hayat verir ve öldürür. Öyleyse Allah’a ve ümmî peygamber olan resulüne -ki o Allah’a ve O’nun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.”*¹⁹

Bu hakikatin delili (a’râf suresi, 158. ayet) Resûlullah (sas.)’in evrensel risâlet ile şereflendirildiği hususunda bilgilendirildiğinin kanıtı olduğu gibi bazı yahudilerin Resûlullah (sas.)’in Peygamberliği hakkında söylediği “*O sadece Araplar’ın Peygamberidir, yahudilerin değil*” şeklindeki iddialarını da reddetmektedir. Risâletin evrenselliğine yönelik hakikate Sebe’ Suresi’nin 28. ayeti ile Enbiyâ Suresi’nin 107. ayeti dikkat çekmektedir.

*Biz seni sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik; fakat insanların çoğu bunu anlamıyorlar.*²⁰

*Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.*²¹

İslâm, Allah Teâlâ’ya inanç meselesinde yahudilerin ve hıristiyanların düştükleri sapınlık ve aşırılıkları kaldırmakta, buna göre İlâhî iradenin beşerileştirilmesini ve / veya beşerin tanrılaştırılmasını kabul etmeyerek, Hz. Mûsâ (as.) ve Hz. İsâ (as.)’in hakikati içeren mesajını hatırlatmakta, Allah Teâlâ’nın bir ve benzersiz olduğuna dikkat çekmektedir.

*De ki: “O, Allah’tır; tektir. Allah sameddir. Doğurmamış ve doğmamıştır. O’nun hiçbir dengi yoktur.”*²²

19 A’râf Suresi, 158. Ayet

20 Sebe’ Suresi, 28. Ayet

21 Enbiyâ Suresi, 107. Ayet

22 İhlâs Suresi, 1-4. Ayet

Câbir”den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) insanlara hitap ederken önce *lâyık-ı vecihile Allah*”a hamd ve *senâ* eder, sonra da “Bir kimseye Allah hidayet verirse artık onu saptıracak yoktur; Allah”ın saptırduğuna da hidayet verecek yoktur. Sözüün en hayırlısı Allah”ın Kitabı”dır.” buyururdu.²³

Hem tevrat hem incil, geçen zamanda kaybolmuş veya beşer tarafından yeniden kaleme alınmış, bu bakımdan bir takım ilave ve eksiltmelere maruz kalmıştır. Kur’ân-ı Kerîm ise hem vahyedildiği anda yazıya geçirilmiş olmasından hem de ezberlemek marifetiyle aslına uygun bir şekilde günümüze kadar muhafaza edilmiştir.

*Kesin olarak bilirsiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz.*²⁴

Ebü Hüreyre”den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Hiçbir peygamber yoktur ki, insanların inanmaları için kendisine mucizeler verilmiş olmasın. Bana verilen ise Allah”ın vahyettiği vahiy (Kur’ân-ı Kerîm)dir. Bu sayede ben kıyamet günü ümmeti en çok olan peygamber olacağımı ümit ediyorum.”²⁵

Gerek yahudilik gerekse hıristiyanlık, sonradan bozularak tahrif edildiklerinden dolayı, önder şahsiyetler olan Peygamberler ile alakalı çeşitli iddia ve iftiralarda bulunarak, diğer Peygamberleri kabul etmezken, bütün Peygamberlere iman etmek esastır.

Allah’ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. “O’nun elçileri arasında ayı-

23 Müslim, Cum”a, 45

24 Hicr Suresi, 9. Ayet

25 Buhârî, İ’tisâm, 1

rim yapmayız” ve “İşittik, itaat ettik, bağışlamamı dileriz rabbimiz, gidiş sanadır” dediler.²⁶

Ey iman edenler! Allah’a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice sapıtmıştır.²⁷

Ebü Hüreyre”den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Ben dünyada ve âhirette Meryem oğlu İsa”ya insanların en yakın olanıyım. Peygamberler, ataları bir, anneleri ayrı kardeşirler. Dinleri ise tektir.”²⁸

Yahudilik büyük ölçüde dünya hayatına, hıristiyanlık ise dünyadan tamamen uzaklaşarak manevî yaşama değer verirken, İslâm dünya ve âhîret dengesini gözeterek korumaktadır. Bu çerçeve dahilinde hükümlerinde kolaylığı işaret etmesinden en ölçülü ve yaşanabilir din İslâm’dır.

Allah’ın sana verdiğinden âhîret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.”²⁹

Onlar, ellerindeki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kular. Ağırlıklarını kaldırır; üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşta erenler.³⁰

26 Bakara Suresi, 285. Ayet

27 Nisâ Suresi, 136. Ayet

28 Buhârî, Enbiyâ, 48

29 Kasas Suresi, 77. Ayet

30 Arâf Suresi, 157. Ayet

Ebü Hüreyre’den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Din kolaylıktır. Bir kişi taktinin üstünde ibadete kalkarsa din karşısında âciz kalır. Bunun için aşırıya kaçmayın, dosdoğru yolu tutun ve (sâlih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü) sevinin. Sabah, akşam ve gecenin bir kısmında (dinç olduğunuz vakitlerden) yararlanın (ki taat ve ibadetinize devam edin).”³¹

İslâm önceki semavî dinlerin muhtevasında bulunan bazı ağır yükleri ya kaldırmış veya hafifletmiştir. Böylece din daha kolay kılınmıştır.

*İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık. Biz bu yöneldiğin kibleyi özellikle resule uyanlarla sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik. Bu, Allah’ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelecektir. Allah imanınızı asla zayıf edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.*³²

İbn Abbâs’tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber’e (sav) “Yüce Allah’ın en çok sevdiği din hangisidir?” diye soruldu. O da şöyle buyurdu: “Kolay olan hanîflik dinidir.”³³

Allah Teâlâ’nın buyurduğu vakite kadar geçerliliğini koruyacak olan İslâm’ın aslî unsurlarından *itikadî hükümler*, *Allah Teâlâ’yı tanımayı ve bilmeyi*; *amelî hükümler* *Allah Teâlâ’ya itaati* ve son olarak *ahlâkî hükümler ise Allah Teâlâ’yı sevmeyi işaret eder*. O halde dinin itikadî, amelî ve ahlâkî hükümlerinin amacı (makâsidü’ş-şerîa) kulların dünya ve âhiret mutluluğuna erişmesi, bütün davranışlarında Allah Teâlâ’nın rızasını kazanabilmesini sağlamaktır.

31 Buhârî, İmân, 29

32 Bakara Suresi, 143. Ayet

33 İbn Hanbel, I, 236

.....Ama insanlardan öyleleri vardır ki, “Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada ver” diye dua ederler. Böyle bir kimsenin âhiretten hiç nasibi yoktur. İnsanlardan öyleleri de vardır ki, “Ey rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru” derler. İşte kazandıklarından bir payı olanlar bunlardır.....³⁴

Bakara Suresi'nin 200, 201 ve 202. ayeti kulların yaratılış itibariyle iki karakterde olduğuna dikkat çekmektedir. 200. ayette karakterize edilen kullar yalnızca dünya hayatını isteyerek âhîret amelini ihmâl edenlerdir. Bu kimselerin âhîret yurdundan hiçbir nasibi yoktur. Sure'nin 201. ve 202. ayetinde karakterize edilen kullar ise, Allah Teâlâ'dan doğru niyazda bulunarak O'nun rızâsını kazanmak isteyen kimselerdir. Bu kimseler dünya hayatında yaptığı bütün iyiliklerin karşılığını âhîret yurdunda alacaktır ki bu vurgu dinin amacını (makâsîdü'ş-şerîa) yansıtmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in ilk suresi Fâtîha Suresi'nin mahiyeti de şer'î hükümlerin amacını vurgulamaktadır.

*Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla... Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Rahmân ve rahîm. Ödül ve ceza günününün tek hâkimi. (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi dosdoğru yola ilet; Nimetine erdirdiklerinin yoluna; gaza-ba uğramışların yoluna da, dalâlete sapmışların yoluna da değil! Âmin!*³⁵

Sahabe döneminden itibaren, âlimlerin icthâdlarında dinin hükümlerinin gerekçelerine ayrı bir ehemmiyet göstermesi, usûl ve fîrû çerçevesinde ortaya koydukları teorik incelemeler kapsamında özelde her bir hükmün genelde

34 Bakara Suresi, 200-202. Ayet

35 Fâtîha Suresi, 1-7. Ayet

şeriatın amaçlarına dikkat çekmesi, makâsîdî'ş-şerîa anlayışının terimleşme sürecindeki ilk adımdır. Bu dönemden itibaren usûlî'l-fikh ilmi eserlerinin bilhassa kıyas bölümü altında, dinin her bir hükmünün gerekçe ve amacının belirlenerek bunun sonuçlarının neler olacağı meselesi ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Makâsîd düşüncesinin kuramsal çerçeveye oturtulmasına öncülük eden İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî olmuştur. Özellikle el-burhân fi usûlî'l-fikh ve el-ğıyâs.î adlı eserlerinde *şer'î hükümlerin gayeleri* anlamını karşılayacak şekilde maksûd, maksîd, makâsîd ve garaz kavramlarını sıkça kullanan İmâmü'l-Haremeyn, dinin hükümlerinin bir amaç doğrultusunda konulduğuna dikkat çekerek, bu hakikati kavrayamayan kimseleri basiretsizlikle itham etmiştir.

İmâmü'l-Haremeyn'in ardından talebesi Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî, el-Müstaşfâ min'ilmî'l-uşûl ve şifâ'ü'l-ğalîl isimli eserlerinde makâsîd düşüncesini daha detaylı bir şekilde incelemiş, *kulların dünya ve âbiret mutluluğuna erişmesi* veya *bütün davranışlarında Allah Teâlâ'nın rızasını kazanabilmesi* şeklinde ifade edilen dinin amacının; hayatı (can), dini (imanı), akli, nesli (neseb ve ırzı) ve malı kısaca beş temeli korumaktan geçtiğini kuramsal çerçevede ifade etmiştir. Beş temelini hayat, din, akıl, nesil ve mal başlıklarında belirginleşmesinin arkasındaki düşünce, özel nasslar üzerinden tümevarım metodu kullanılarak elde edilen delillerin, bu beş temeli işaret etmesinden kaynaklıdır.

Hükümlerin vurgu yaptığı çerçeveden ilki hayatı (can) korumaktır.

Diğer bütün hakların da temelini teşkil eden yaşam hakkı (şahsî dokunulmazlık ilkesi) Allah Teâlâ'nın kullarına bahsettiği ve hiçbir beşerin müdahale edemeyeceği meseledir. Mâide Suresi'nin 32. ayeti, bir kulun yaşam hakkının diğer kulların yaşam hakkından farklı görülmediğine dikkat çeker.

..... “Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.”.....³⁶

*Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz.....*³⁷

Yaşama hakkına hiçbir beşerin müdahalede bulunmasına imkân verilmediğinden dolayı kulların vücut bütünlüğüne karşı yapılan saldırılara mislî ile karşılık verilmesi de esastır. Saldırı niteliği taşıyan öldürme ve yaralama fiillerinde ceza olarak kısas, diyet ve erş belirlenmiştir.

*Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın, fakat sabır gösterirseniz bilin ki sabırlı davrananlar için bu muhakkak daha hayırlıdır.*³⁸

*Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.*³⁹

*Tevrat'ta İsrâilîoğulları'na, “Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... Yaralamalarda da kısas vardır. Kim kısası başırlarsa bu kendisi için bir kefarettir olur. Vê her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir” diye yazdık.*⁴⁰

Kısasta asıl amaç caydırıcı olmak, can ve mal güvenliği temin etmektir. Öldürme ve yaralama girişiminde bulunan kulun kendi başına yaptığının aynısının geleceğini bilmesi, onu böyle davranmaktan alıkoyar.

36 Mâide Suresi, 32. Ayet

37 Nisâ Suresi, 92. Ayet

38 Nahl Suresi, 126. Ayet

39 Nisâ Suresi, 93. Ayet

40 Mâide Suresi, 45. Ayet

*Kısa da sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri, umulur ki sakınırsınız.*⁴¹

Yaşama hakkı Allah Teâlâ'nın anne karnında olan kullarını da kapsar. O halde kürtaj haram mahiyetinde olduğu gibi kulun kendi canına kıyması (intihar) veya vücut bütünlüğüne kasıtlı olarak zarar vermesi de böyledir.

*Cüdüb b. Abdullah'tan nakledildiğine göre, ... Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizden önceki ümmetlerden birinde yaralı bir adam vardı. Yaranın acısına dayanamadığından bir bıçak alıp elini kesti. Kanaması durmadı ve sonunda öldü. Bunun üzerine Yüce Allah, "Kulum, kendisi konusunda benden daha acele davran (arak canına kıydı). Ben de ona cenneti haram kıldım." buyurdu.*⁴²

*Enes b. Mâlik'ten (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Hiçbiriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemesin. Eğer mutlaka isteyecek olursa, "Allah'ım, yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat, ölüm benim için hayırlıysa canımı al!" desin.*⁴³

*Câbir b. Semüre anlatıyor: "Oklarla canına kıyan bir adam (ın cenazesi) Peygamber'e (sav) getirildi de (Hz. Peygamber) onun cenaze namazını kılmadı."*⁴⁴

Kulların zararlı maddeler kullanarak vücutlarını tahrip etmesi de haram çerçevesinde kabul edilmekte, kullara maruz kaldıkları hastalıklarda tedavi olması emredilmektedir.

Allah size yalnızca murdar eti, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına kesilmiş olanı haram kıldı.

41 Bakara Suresi, 179. Ayet

42 Buhârî, Enbiyâ, 50

43 Buhârî, Merdâ, 19

44 Müslim, Cenâiz, 107

*Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça kendisine günah yoktur. Biliniz ki Allah bağışlayan ve esirgeyendir.*⁴⁵

*Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever.*⁴⁶

*Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır; zararları da faydalarından büyüktür. Sana neyi infâk edeceklerini de soruyorlar. De ki: İhtiyaç fazlasım. Allah sizin için âyetlerini işte böyle açıklıyor ki düşünesiniz.*⁴⁷

*İbn Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "İki nimet vardır ki insanların çoğu (onları değerlendirme hususunda) aldanmıştır: Sağlık ve boş zaman."*⁴⁸

Hükümlerin vurgu yaptığı çerçeveden ikincisi dini (iman) korumaktır. İnsanların dinî yaşantılarına saygı duyulması gerekliliği İslâm'ın, kelime-i şehâdet getirerek namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucu tutmak şeklinde belirginleşen beş mesele üzerine inşa edilmesinin beraberinde getirdiği bir sonuçtur. O halde İslâm, korunması gereken bir haktır.

Onlar sırf "Rabbimiz Allah'tır" dediklerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler -ki oralarında Allah'ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi. Allah

45 Bakara Suresi, 173. Ayet

46 Bakara Suresi, 195. Ayet

47 Bakara Suresi, 219. Ayet

48 Buhârî, Rikâk, 1

kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir. Kuşkusuz Allah güçlüdür, mutlak galiptir.⁴⁹

İslâm'ın korunmasının yolu, kulları bu yoldan alıkoyarak saptırmaya çalışan kimselerin bertaraf edilmesinden geçmektedir.

Allah'ın meşiclerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir? Aslında bunların oralara ancak korka korka girmeleri gerekir. Böyleleri için dünyada rezillik var, âhîrette de onlar için büyük azap vardır.⁵⁰

İnsanları, İslâm'ın yolundan alıkoymaya çalışanlara karşı Allah Teâlâ cihadı emretmekte, İslâm'a saldıran bütün eylemleri yasaklamaktadır.

İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler ve onları bağrılarına basıp yardım edenler birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır.....⁵¹

Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin.....⁵²

İslâm kulları tâbî olma noktasında herhangi bir zorlama ile karşı karşıya bırakmaz. Kur'ân-ı Kerîm'de Resûlullah (sas.)'in tebliğ ile mükellef olduğu, kulları Hak dine davet etmek dışında herhangi bir zorlamada bulunmadığı hakikati zikredilmektedir.

Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi. Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın!⁵³

49 Hac Suresi, 40. Ayet

50 Bakara Suresi, 114 . Ayet

51 Enfâl Suresi, 72. Ayet

52 Hac Suresi, 78. Ayet

53 Yûnus Suresi, 99. Ayet

*Peygamberin görevi, tebliğ etmekten ibarettir. Allah ise açıkladığımızı da gizlediğinizi de bilir.*⁵⁴

Ebü Hüreyre’den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Benim ve benden önceki peygamberlerin durumu, bir ev inşa eden kimseye benzer. O kimse evi güzelce yapıp mükemmel hâle getirmiş fakat bir köşede sadece bir tuğla yeri boş kalmıştır. İnsanlar bu evi dolaşırlar, ona hayran olurlar ve şöyle derler: “Keşke şu tuğla da yerine konulmuş olsaydı.”” Resûlullah sözlerine şöyle devam etmiştir: “İşte ben o tuğlayım. Ben peygamberlerin sonuncusuyum.”⁵⁵

Ebü Hüreyre’den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Benimle ümmetimin durumu (geceleyin) ateş yakan kimsenin hâline benzer. Böcekler ve kelebekler o ateşe düşmeye başlar. İşte ben de sizler ateşe girerken kuşaklarınızdan tutup engellemeye çalışıyorum.”⁵⁶

Ebü Musa (el-Eş’arî) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav), bazı emirlerini yerine getirmesi için as-hâbından birini görevli olarak gönderdiği zaman, “Müjdeleyin, nefret ettirmeyin kolaylaştırın, zorlaştırmayın!” buyururdu.⁵⁷

İslâm’a tâbi olsun veya olmasın, kulların davranışlarının karşılığını göreceği haktır. Bu meseleye açıklık getirebilmek adına itikadî hükümlerden kadere ve kazaya iman çerçevesine değinmek gerekir.

54 Mâide Suresi, 99. Ayet

55 Buhârî, Menâkıb, 18

56 Müslim, Fedâil, 17)

57 Müslim, Cihâd ve siyer, 6

*Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür.*⁵⁸

*..... lehinde olanı da kendi kazandıdır;aleybinde olanı da kendi kazandıdır...*⁵⁹

*Artık sen öğüt ver, çünkü sen ancak bir uyarıcısın. Onların üstünde egemen bir zorba değilsin. Ancak kim yüz çevirir ve inkâr ederse, Allah onu en büyük azapla cezalandırır.*⁶⁰

Sözlükteki mânası birşeyi belirli bir ölçüye göre yapmak şeklinde beliren kader, Allah Teâlâ'nın ezelden ebede kadar gerçekleşecek tüm şeylerin zamanını, yerini, özellik ve niteliklerini ezeli ilmiyle bilerek sınırlaması ve takdir etmesidir.

O halde Allah Teâlâ'nın ilim ve irade sıfatlarıyla düşünülecek olan kader meselesi bütün olayların belirli bir nizam ve ölçüye göre düzenleyen ilâhî kanundur.

Sözlükteki mânası emir, hüküm, bitirmek ve yaratmak şeklinde beliren kaza, Allah Teâlâ'nın ezelde irade koyarak takdir buyurduğu şeyleri zamanı gelince, her birisini ezeli ilim, irade ve takdirine uygun biçimde meydana getirerek yaratmasıdır. O halde kaza meselesi Allah Teâlâ'nın tekvîn sıfatı ile birlikte düşünülecektir.

Kadere ve kazaya iman etmek Allah Teâlâ'nın ilim, irade, kudret ve tekvîn sıfatına inanmak demektir. Buna göre hayır ve şer, iyi ve kötü, faydalı faydasız, canlı cansız her ne varsa hepsi Allah Teâlâ'nın bilmesi, dilemesi, kudreti, takdiri ve yaratması ile olmakta, Allah Teâlâ'dan başka hiçbir yaratıcı bulunmamaktadır.

58 Zilzâl Suresi, 7-8 . Ayet

59 Bakara Suresi, 286. Ayet

60 Gâşiye Suresi, 21-24. Ayet

Bu çerçeve dahilinde Allah Teâlâ, insanların hür iradeleri ile tercih edecekleri şeylerin nerede ve ne şekilde seçileceğini, ezeli (zamanla sınırlandırılmayan) mutlak ilmiyle bilir ve bu bilgisine göre diler, bu dilemesine göre takdir buyurarak zamanı geldiğinde kulun seçimi doğrultusunda yaratır. Bu halde Allah Teâlâ'nın ilmi, kulun seçimine bağlı olmaktadır. Bir başka deyişle Allah Teâlâ'nın ezeli mânada birşeyi bilmesinin, kulun irade ve seçimi üzerinde zorlayıcı bir etkisi bulunmamaktadır. Kullar Allah Teâlâ bildiği için belirli işleri yapmamaktadır. Ancak kulların yapacağı bütün işler Allah Teâlâ tarafından ezeli ve mutlak mânada bilinmektedir.

*Allah her dışının karında neyi taşıdığımı, rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracığını bilir. O'nun katında her şey bir ölçüye bağlıdır.*⁶¹

*De ki: "Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir; O bizim mevlamızdır." Müminler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar.*⁶²

İnsanların fiilleri zorunlu (ıztırârî) fiiller ve ihtiyarî (iradeli) fiiller şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Zorunlu (ıztırârî) olanlar kulların organları bakımından zorunlu olan ve refleks hareketlerinden oluşan fiilerdir. Bunların yaratılmasında insanların iradesinin herhangi bir rolü bulunmaz. Haliyle bu fiillerin sorumluluğunu taşımazlar.

Buna karşılık ihtiyarî (iradeli) olanlar hayır - şer, iyi - kötü bir şey işlemek gibi insanların hür iradeleri yaptıkları fiilerdir. Allah Teâlâ kulları irade sahibi olarak dilediğini yapabilecek varlık olması yönünde irade ve takdir buyurmuş, bu ölçüde yaratmıştır. İnsanlar kendi iradelerini ortaya koyarak birşeyi yapıp yapmamak imkânına sahiptir. İyi veya kötü yönden birini seçebilir ki bu fiilerden sorumlu olması

61 Ra'd Suresi, 8. Ayet

62 Tevbe Suresi, 51. Ayet

hür iradesinden kaynaklanmaktadır. İhtiyarî (iradeli) fiillerin meydana gelmesinde insanların hür iradesinin etkisi vardır. Ancak fiillerin yaratıcısı Allah Teâlâ'dır. O, kulların iradeli fiillerini iradeleri doğrultusunda yaratır.

Özetle kulların işleri iki kısımdır. Birinci kısımdaki işler doğrudan ilâhî iradeye bağlı olarak Allah Teâlâ'nın takdiri ve yaratması ile olanlardır. İkinci kısımdaki işler kulların iradelerine bağlı olarak Allah Teâlâ'nın takdiri ve yaratması ile olan işlerdir. Ancak bu çerçeve Allah Teâlâ'nın buna mecbur ve zorunlu olmasından değil, âdetullah (sünnetullah) adı verilen ilâhî kanununu bu şekilde tertip etmesinden kaynaklıdır. O halde fiilî tercih ve seçim (kesb) kuldan, yaratmak (halk) Allah Teâlâ'dandır.

*Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyamet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız.*⁶³

Kader ve kazaya iman eden kullar, kâinatta olmuş ve olacak her şeyin Allah Teâlâ tarafından takdir edilerek yaratıldığının ancak bu çerçevede kendilerine seçme hürriyeti verildiğinin ve yaptıkları tercihlerin karşılığını göreceğinin farkındadır.

İslâm'ın kulları tâbi olma noktasında herhangi bir zorlama ile karşı karşıya bırakmaması ve kulların her bir davranışının karşılığını göreceğinin olması hakikatinden hareketle İslâm toplumunda ilk dönemden itibaren şiddet ve taşkınlık çıkararak sosyal düzeni bozmaya yönelik girişimde bulunmadıkları sürece gayr-i müslim kimselerin dinî yaşamlarına müdahalede bulunulmamış ve zimmet anlaşması çerçevesinde toplumun bir ferdi kabul edilmişlerdir.

Hükümlerin vurgu yaptığı çerçeveden üçüncüsü akli korumaktır. En geniş çerçevede insanı diğer canlılardan ayıran

63 İsrâ Suresi, 13. Ayet

nitelik olarak teorik bilgileri ve düşünmeyle ilgili zihnî becerileri edinme yatkınlığı kazanmasını sağlayan fitrî yetenek şeklinde tarif edilebilen aklın değerini ortaya koyabilmek adına ilim meselesi başlığında şer'î delillerin üzerinden detaylı açıklamalara yer verilmektedir.

*Gerçekliğinde şüphe bulunmayan, her şeye hükümran olan Allah yüceler yücesidir. Sana vahyi tamamlanmadan Kur'an'ı okumada aceleci davranma ve "Rabbim! İlmimi arttır" de.*⁶⁴

*Yoksa Cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Gerçeği kesin olarak bilip kabul eden kimseler için Allah'tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir?*⁶⁵

*Anlamsız, yararsız söz ve davranışlardan uzak dururlar;*⁶⁶

*Şüphesiz bunlarda alınacak büyük bir ders vardır; ama çoğu iman etmezler.*⁶⁷

Makâsîd düşüncesinin dikkat çektiği dördüncü mesele, özel yaşamın muhafaza altına alınmasına yönelik nesep ve ırzın korunmasıdır.

*İffetlerini korurlar; Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler; bundan dolayı da kınanacak değillerdir. Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır.*⁶⁸

İffetlerini koruyanlar -ki eşleri ve câriyeleri bunun dışında olup bundan dolayı kınanmazlar; ama kim bunun

64 Tâhâ Suresi, 114. Ayet

65 Mâide Suresi, 50. Ayet

66 Mü'minûn Suresi, 3. Ayet

67 Şuarâ Suresi, 8. Ayet

68 Mü'minûn Suresi, 5-7. Ayet

ötesine geçmeye kalkışrsa böyleleri sınırı aşanların ta kendileridir-⁶⁹

İslâm evliliği teşvik ederken; evlilik dışı ilişki ve sonu buraya çıkan her türlü yolu yasak ederek fitrî ihtiyaçların karşılanmasında meşrû yolları emreder. Böylece soyun devamlılığı sağlanarak nesil güvence altına alındığı gibi ırz ve namus korunur.

.....zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak.⁷⁰

Ebü Hüreyre"den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Zinakâr, zina ederken mümin olarak zina etmez..."⁷¹

Câbir b. Abdullah"tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Ümmetim için en çok korktuğum şey Lût kavminin işlediği (cürümdür)."⁷²

Hz. Âişe"den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetime uygun davranmazsa benden değildir. Evlenin. Çünkü ben (kıyamet günü diğer) ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim..."⁷³

Abdullah (b. Mes'ûd) anlatıyor: Biz Hz. Peygamber'in (sav) yanında olan ve evlenme imkânı bulamayan gençlerdik. Resûlullah (sav) bize şöyle buyurdu: "Ey gençler! Evlenme imkânı bulanınız evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yol-

69 Meâric Suresi, 29-31. Ayet

70 Furkân Suresi, 68. Ayet

71 Buhârî, Eşribe, 1

72 Tirmizî, Hudûd, 24

73 İbn Mâce, Nikâh, 1

dur. Evlenme imkânı bulamayan da oruç tutsun. Çünkü orucun, kişi için şehveti kesme özelliği vardır.”⁷⁴

Ebü Hüreyre”den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Bir kadınla dört şeyden dolayı evlenilir: Malı, soyu, güzelliği ve dini için. Sen dindarı olanı seç. (Aksi hâlde) fakir u zarurete dışarı olursun!”⁷⁵

Hükümlerin vurgu yaptığı çerçeveden beşincisi malın korunması ilkesidir ki mallara karşı duyulan sevgi, kulların en temel hazlarındandır.

İnsan var ya, Rabbi ona imtihan için ikramda bulunduğu ve onu nimetlere boğduğunda, “Rabbim bana ikram etti” der (mutlu olur). Onu imtihan edip rızkını daralttığına ise “Rabbim beni önemsemedi” der (mutsuz olur).⁷⁶

Mutlak mânada mülkiyet Allah Teâlâ’ya aittir, kulların Allah Teâlâ’nın yeryüzündeki halifesi sıfatı bağlamında sahip oldukları mülkler, onlara Allah Teâlâ tarafından verilen bir emanetten ibarettir. Özetle, kullara nisbî özel mülkiyet hakkı tanınmaktadır. Bu çerçevede dahilinde kulun bir eşya üzerinde mülkiyet teşkil edebilmesi, çalışması ve kazanmasının sonucu olduğundan özel mülkiyet hakkı ve meşrû kazancın korunmasına çok büyük önem verilmekte, mülke yapılacak bir saldırı doğrudan kulun vücut bütünlüğüne yapılmış hükümünde kabul edilmektedir. O halde kulun vazifesi, malını korumak gerekirse bu uğurda savaşmaktır.

Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yeme-

74 Buhârî, Nikâh, 3

75 Buhârî, Nikâh, 16

76 Fecr Suresi, 15-16. Ayet

leri yüzünden önceden belâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık. ⁷⁷

*Abdullah b. Amr*⁷⁸*'ın (ra) işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Malını savunurken öldürülen şehittir."* ⁷⁸

Hırsızlık suçu had çerçevesinde değerlendirilmekte, başkalarının malına zarar verenler tazminat ödemekle mükellef tutulmaktadır.

Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir. ⁷⁹

İmâmü'l-Haremeyn ve Hücetü'l-İslâm, Şâri'in amacının tam mânası ile anlaşılmasını ihtihâdın gerekliliklerinin arasında kabul etmiştir. O halde makâsîd düşüncesi anlaşılmasından gerek fûrû fıkıh ilmi, gerekse usûlü'l-fikh ilmi tam mânası kavranamayacaktır. Hücetü'l-İslâm, *el-Müstaşfâ min'ilmî'l-uşûl* adlı eserinde beş temeli koruyan herşeyi *maslahat*; beş temel zarar veren herşeyi mefseted olarak adlandırır. O halde *mefsetedin bertaraf edilmesi* de bir maslahattır.

Aynı zamanda usûl-i fıkıh ilmi metodolojisinde detaylandırılacağı üzere şer'î delillerin istislâh yönemine kaynaklık eden bu çerçeve dahilinde İmamımız, mashalatı muteberlik derecesi bakımından muteber, geçersiz (mülgâ) ve son olarak mürsel maslahat şeklinde üç gruba ayırmaktadır.

Muteber maslahatlar, muteber olduğuna dair nass bulunan, şer'în muteber kabul ettiği maslahatlardır. Misâl olarak cihad dini, kısas hayatı, içki yasağı aklı, zina yasağı nesli, hır-

77 Nisâ Suresi, 160-161. Ayet

78 Müslim, İmân, 226

79 Mâide Suresi, 38. Ayet

sızlık yasağı malı korumak için konmuştur. O halde muteber maslahat, beş temeli koruyan ve dinin yasaklamadığı yararlardır. Geçersiz (mülgâ) maslahat ise muteber olmadığına dair nass bulunan, şer'ın muteber kabul etmediği maslahatlardır. Faiz geliri elde etmek maddî açıdan anapara sahibine ve toplumun belirli bir kesimine bazı menfaatler sağladığı halde, din bunu yasaklamıştır. O halde mülgâ maslahat, insan aklının takdirinde yanıldığı, beş temeli koruyarak fayda sağlar gibi görünmekle birlikte dinin meşrû görmemesinden dolayı gerçek mânada fayda sağlamayan davranışlardır. Mürsel maslahat ise, hakkında muteber olup olmadığına dair herhangi bir nass bulunmayan, şer'ın muteber kabul edip etmediği bilinmeyen maslahatlardır.

Hüccetü'l-İslâm, ihyâü ulûmi'd-dîn adlı eserinde *hüküm koyma yetkisinin yalnızca Allah Teâlâ'ya ait olduğunu belirterek, birincil delilin Kur'an-ı Kerim olduğu vurgulamaktadır*. Bu çerçevede Allah Teâlâ, akla aykırı bir hüküm koymayacağı gibi akıl da dinin hükümlerini redetmez, hükümlerin taşıdığı makâsıdı yani dinin kullar için hedeflediği yararları kavrayabilir.

O halde beş temeli koruyan maslahatların tamamının muteber maslahatlar çerçevesinde değerlendirildiği açıktır.

*Kim izzet isterse bilmeli ki izzet tamamıyla Allah'a aittir. Güzel sözler O'na yükselir; rızasına uygun iş ve davranışları da O yüceltir. Sinsi sinsi kötülük tasarlayanlar için çetin bir azap vardır ve onların tuzakları altüst olur.*⁸⁰

Fâtır Suresi'nin 10. ayetinde vurgulanan "güzel sözler - kelimu't tayyib" ifadesi ilmi kastetmekte böylece *amelin, ilmin tamamlayıcısı mahiyetinde olduğu gerçeğine* dikkat çekilmektedir. Bu çerçeve dahilinde kulların dünya ve âhîret mutluluğuna erişebilmesinin (makâsıdü'ş-şer'ia) yolu *ilim ve amelden*

geçmektedir ki ilim, amellerin en faziletli olanıdır. Şu halde ilmin amacı kendisi ile amel etmektir.

*İbn Mes"ûd"dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde insanoğlu şu beş şeyden hesaba çekilmedikçe Rabbinin huzurundan bir yere kımıldayamaz: Ömrünü nerede ve nasıl geçirdiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nereden kazanıp nerede harcadığından, bildiği ile amel edip etmediğinden."*⁸¹

İlim ve amel meselesinin iki çerçevesi bulunmaktadır.

Birinci çerçeveye göre ilim, kulların itikadî, amelî ve ahlâkî hükümler bakımından mükellef olduğu amellerin mahiyeti hakkındaki bilgidir. O halde işin temeli *şer'î (naklî) ve aklî ilimlerdir*.

Şer'î (naklî) ilimler *ilm-i hâl*, *aslî ilimler* ve *fer'î ilimler* şeklinde üç kısma ayrılmaktadır. Bunlardan *ilm-i hâl*; itikad, amel ve ahlâk esaslarını temel düzeyde konu edinmektedir. *Şu halde, Resûlullah (sas.)'in kadın ve erkek farketmeksizin bütün Müslümanları peşinde olmaya davet ettiği ilimdir ki farz-ı ayn ilim mahiyetindedir.*

Bunlardan *aslî ilimler*; kelâm, tefsir, hadis, siyet ve dil ilimleridir ki bu ilimler Şâri'nin her bir mükellefi ferdî olarak değil toplum olarak sorumlu tuttuğu *farz-ı kifâye ilim mahiyetindedir*. Bunlardan *fer'î ilimler*; usûl-i fıkıh ilmi, fûrû fıkıh ilmi ve ahlâk ilmidir ki bu ilimler de Şâri'nin her bir mükellefi ferdî olarak değil toplum olarak sorumlu tuttuğu *farz-ı kifâye ilim mahiyetindedir*.

Aklî ilimler *riyâziyyât (matematik)*, *mantık*, *tabiî ilimler* ve *metafizik (varlık ilmi)* şeklinde dört kısımdır ki bu *felsefî ilmi* altında toplanır. Aklî ilimler de, Şâri'nin her bir mükellefi

81 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 1

lefi ferđi olarak değil toplum olarak sorumlu tuttuğu *farz-ı kifâye ilim mahiyetindedir.*

Nakli ve aklı ilimlerin amacı *sâlih ameldir.* Amelin hedefi de kulun, dünya ve âhiret mutluluğuna giden yolda yürümesini sağlamaktır.

İkinci çerçeveye göre ilim, Allah Teâlâ'nın kulların kalbine attığı nur vasıtası ile kulların daha önceden isimlerini bildiğı şeyleri açık seçik görmesidir. *O halde işin başı muamele ilmidir.* Muamele ilminin amacı zâhirî ve bâtinî ameldir. Bu çerçevede unutulmaması gereken şudur ki; Kur'ân-ı Kerim'de amel meselesi bağlamında değerli olanın sadece organların ve kalbin amellerinin birlikteliği ile gerçekleşen sâlih ameller olduğu hakikatine dikkat çekilmektedir. O halde sâlih amelin de sonucu, *zâhirî ve bâtinî amele varmaktadır.* Amelin hedefi, Allah Teâlâ'nın tecellisi kalplere açık ve seçik olarak yansıyabilsin diye kalbi temizleyerek parlatmaktır. Nihayetinde kalp temizleyip parladıktan sonra *marifet bilgisiyle* bezenir ki *bu bilgi mükâşefe ilmidir, dünya ve âhiret mutluluğunun kendisidir. Şu halde işin başı da sonu da ilimdir.*

1.2. MANTIK ve AKIL YÜRÜTME

Bir önermede konu ve yüklem birbirine yaklaştırılır veya uzaklaştırılır. Böylelikle bir bildirim gerçekleşip gerçekleşmediği anlaşılır. *“Ağaçlar canlıdır.”* önermesi bir örnektir. Bu aşamada akıl, *“bir şey böyle midir?”* bağlamında tarafını tercih edemezse, bildirim iki yönü ile alakalı bilgiye *“şüpheli”* denirken; akıl bunlardan birisini tercih ederse, artık aklın tercih ettiği yön ile alakalı bilgiye *“tasdik”* denecektir. Tasdik açısından zihnin karşı karşıya kaldığı dört ihtimâl söz konusu olabilir.

Birinci ihtimâl *yakîn (kesin bilgi)* meselesidir. Bir bildirimde akıl iki taraftan bir tanesini kesin olarak tercih ediyor ve bu tercih gerçeğe uyum sağlıyorsa bu bilgi yakındır. O

halde yakîn, bilgi ve bilinen şey arasındaki değişmeyen tam uyumluluktur, şüpheyi reddeder. Başka bir deyişle, yakîn hiçbir şüpheye yer vermeyecek derecede açık ve kesin bilgidir. Hak ve doğrunun ifadesidir. Hücetü'l-İslâm, *el-münkız mine'd-dalâl* adlı eserinde yakîn bilgisini “hiçbir şüphe ihtiva etmeyecek şekilde bilinen, kendisinde yanlışlık ihtimâli olmayan, kalbin yanlış olduğuna inanmadığı bilgi” şeklinde tarif etmektedir.

İkinci ihtimâl, *el-ceblü'l-mürekkeb* meselesidir. Bu çerçevede akıl, seçiminde kararludur ancak bu seçimi gerçeğe uymamaktadır. Üçüncü ihtimâl, *taklit* meselesidir. Taklit, şüpheye imkân tanıyan bilgidir. Herhangi bir kanıt getirmeden, örneğin sadece âlim kimselerden duyduğu “âlem hâdistir” bilgisini tasdik edenin inancı taklittir.

Dördüncü ihtimâl, *zan* meselesidir. Bu çerçevede, akıl asıl olarak bir tarafı tercih etmesine rağmen diğer tarafa da ihtimâl bırakıyorsa bu zan bilgisidir. “Geceleyin sokakta dolaşan bir kimsenin hırsız olduğunu iddia etmek”, bu kabildendir.

İlim çerçevesinde önemli olan *yakîn mertebesindeki* bilgiyi elde etmek, *zan mertebesinde* olandan kaçmaktır. Kendisiyle *yakîn* (*kesin bilgi*) türünden tasdikler meydana gelen önermelere *yakîniyyât* adı verilirken, kendisiyle *zan* türünden tasdikler meydana gelen önermelere *zanniyyât* adı verilmektedir.

O halde *yakîniyyât* mertebesindeki önermeler, hiçbir şekilde şüpheye yer bırakmayacak şekilde doğru olduğu kabul edilen güvenilir hükümlerdir. *Yakîniyyât* mertebesindeki önermeler *bedîhiyyât* (*zarûriyyât*) ve *nazarîyyât* şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

Nazarîyyât önermelerin akıl tarafından kesin olarak kabul edilebilmesi için *kanıt* (*hüccet*) gerek varken; *bedîhiyyât* (*zarûriyyât*) önermelerin doğruluğunu ortaya koymak için herhangi bir kanıtı ihtiyaç yoktur. Bu önermeler akıl tarafın-

dan kabul edilmektedir. Aklın apaçık bir şekilde kabul ettiği *bedîhî (zarûrî) önermeler; evveliyât, fitriyyât, müşâhedât, mütevatîrât, hadsiyyât, mücerrebât (tecribiyyât)* şeklinde adlandırılan altı başlık altında toplanmaktadır.

İnsan zihninin herhangi bir aracıya gerek duymadan doğrudan doğruya zorunlu olarak kabul ettiği önermeler *evveliyât önermeler* olarak adlandırılmaktadır. Evveliyât mertebesindeki önermeler; akıl, konu ve yüklemi tasavur ederek bunların arasındaki nisbeti kesin olarak tasdik ettiği için çoğu zaman bedîhiyyât (zarûriyyât) önermeler ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. O halde *fitriyyât, müşâhedât, mütevatîrât, hadsiyyât, mücerrebât (tecribiyyât)* mertebesindeki önermelerin hepsi asıl olarak *evveliyât önermelerin etrafında şekillenmektedir*. Evveliyât mertebesindeki önermeler güvenilir temel dayanaklardır ki Hücetü'l-İslâm, *el-münkız mine'd-dalâl* adlı eserinde şüpheciliğini anlatırken evveliyât mertebesindeki önermeleri, bedîhiyyât (zarûriyyât) önermeler ile eşdeğer görmekte; bu çerçevede *evveliyât – hissiyyât* ikilemini anlatmaktadır.

Aklın, zihinde bulunan orta terim marifetiyle konu ve yüklem arasında bağ kurduğu önermeler *fitriyyât önermeler* olarak isimlendirilmektedir. Bu özelliğinden dolayı fitriyyât önermeler, *“kıyası kendisi ile beraber olan önermeler”* şeklinde tarif edilmektedir. Evveliyât mertebesindeki önermeler ile fitriyyât mertebesindeki önermeler arasında belirgin bir ayırım yapmak zordur.

Aklın konu ve yüklemi sadece duyular vasıtasıyla doğrudan birleştirip tasdik ettiği önermeler *müşâhedât önermeler* olarak adlandırılır.

Müşâhedât önermeler çerçevesindeki işlem, beş duyu marifetiyle oluyor ise *hissiyyât* olarak adlandırılırken; iç duyular marifetiyle kavranıyor ise *vicdâniyyât* şeklinde nitelendirilmektedir.

Yalan üzerinde ittifak etmeleri mümkün olmayacak kadar kalabalık bir topluluğun verdiği haber tarzındaki önermeler *mütevâtirât önermeler* şeklinde adlandırılırken; sezgi (hads) ile bir arada insan zihninde oluşan gizli kıyas marifetiyle aklın doğrudan konu ve yüklem arasındaki ilişkiyi kurarak verdiği hükümler *hadsîyyât mertebesindeki önermeler* şeklinde isimlendirilir. Tekrar tekrar yapılan deney ve gözlemler sonucunda, aklın konu ve yüklem arasındaki ilişkiyi kurmak marifetiyle verdiği hükümler ise *mücerrebât (tecribiyyât) önermeler* şeklinde adlandırılmaktadır.

Diğer taraftan *zanniyyât* mertebesindeki önermelerse, büyük çoğunlukla doğru olmayan, zanna dayanarak verilen hükümlerdir. Bu çerçevede bir önerme veya hükümde konu ve yüklem arasındaki ilişki belirlenmekte, ancak bu ilişki çerçevesinde bir taraf kesin olarak tercih edilmemektedir. Bir taraf tercih edilse bile diğer tarafa da ihtimâl de verilebilir. Bu durumun bir neticesi olarak kesinlik ifade etmediğinden dolayı yakîniyyât mertebesindeki önermelere eşdeğer değildir.

Zanniyyât mertebesindeki önermeler; zâiât (meşhûrât), müsellemât, makbûlât, maznûnât, mütehayyilât, vehmiyyât şeklinde adlandırılan altı başlık altında toplanmaktadır.

Zâiât (meşhûrât) mertebesindeki önermeler, çok yaygın olmakla birlikte kabul gören önermelerdir. Başka bir deyişle *üzerinde çoğunluğun ittifak ettiği görüş ve doğruları ifade etmektedir*. Bu mertebedeki önermeler zayıflık ve kuvvet bakımından birbirinden farklılık gösterebileceği gibi birbiri ile çelişebilmektedir. Ancak ne kadar değerli olursa olsun, zâiât (meşhûrât) mertebesindeki önermelerin, evveliyyât mertebesindeki önermeler ile eşdeğer tutulması hiçbir zaman söz konusu olamaz. Elbette bir önermenin çok meşhur olması, bu önermeyi evveliyyât mertebesindeki önermelerden ayıramıyorsa zorlaştırabilir ki bu durumda bile, ilgili önerme

ya evveliyât ya zâiât (meşhûrât) mertebesindedir. İki bir arada bulunamaz.

Eşyaya ve olaya uygun olan evveliyât mertebesindeki önermelerin doğruluğu hakkında ittifak bulunmakla beraber, başkalarının tanıklığına gerek yoktur. Ancak Zâiât (meşhûrât) mertebesindeki önermelerin doğruluğu, zannî olduklarından belirli bir dereceye kadar tanıklık gerektirmektedir.

Müsellemtât mertebesindeki önermeler, bir tartışma esnasında karşı taraf bakımından kabul edilmesi gereken önermeleri nitelemektedir ki bundan dolayı bir tartışma esnasında delil olarak kullanılabilirler. Başka bir deyişle müsellemtât mertebesindeki önermeler; kendisine itiraz edilmeyen, tartışmasız olarak kabul edilen hüküm ve önermelerdir. Bu tür önermeleri kullanmaktaki amaç; tartışma esnasında muhatapı susturmak böylece herhangi bir kanıtlamayı kavrayabilmekten aciz olanları inandırmaktır.

Makbûlât mertebesindeki önermelerin doğruluğu, bu önermeyi söyleyen kişinin otoritesinden kaynaklanmaktadır. *Şu halde makbûlât mertebesindeki önermeler, otorite ilkesidir.* Adil ve sağlam kaynak tarafından verilen haberlerin kabul edilmesi marifetiyle meydana gelmektedir. Bu özelliğinden dolayı zâiât (meşhûrât) mertebesindeki önermelerde olduğu gibi kültürel farklılıklara göre değişiklik gösterebilir ki her kavmin diğerinden farklı makbûlâtı olabilir.

Maznûnât mertebesindeki önermeler *“tersi de geçerli olabilir”* şeklinde düşünülme marifetiyle zannı galip veren öncüllerdir. Bu önermelerde ortaya konan bir hükmün, çelişik hükmünün gerçekleşme ihtimâli vardır. Bir kimse- nin düşmanını yanına çağırmasının sebebi, düşmanına tuzak kurmak olabileceği gibi, dostu lehine düşmanı aldatmak da olabilir ki bu durum maznûnât mertebesindeki bir önermedir.

Mütehayyilât (muhayyelât) mertebesindeki önermeler, sadece tahayyül etmek marifetiyle ortaya konan ve doğru olmayan önermelerdir. Bunlar yalan olduğu bilinen öncüllerdir. O halde bu öncüller sevindirmek veya nefret ettirmek için nefsi etkilemek için kullanılırlar. Vehmiyyât mertebesindeki önermeler, gerçekte var olmayan birşeyi var gibi kabul ederek kuruntu (vehim) ile verilen hükümlerdir. Böylece algılanabilir şeylerden yola çıkılarak algılanamayan şeyler hakkında hüküm verilmektedir.

Sonuç olarak tasdik açısından önemli olan *aklın iki taraftan bir tanesini kesin olarak tercih etmesi ve bu tercihin gerçeğe uyum sağlamasıdır*. Başka bir deyişle önemli olan *yakîn (kesin bilgi)* meselesidir. Bahsedildiği üzere kendisiyle *yakîn (kesin bilgi)* türünden tasdikler meydana gelen önermelere *yakîniyyât* adı verilmekte ve bu mertebedeki önermeler *bedîhiyyât (zarûriyyât)* ve *nazariyyât* şeklinde ikiye ayrılmaktadır. *Bedîhiyyât (zarûriyyât)* herhangi bir kanıtı gerek olmadan akıl tarafından kabul edilirken ; *nazariyyât* olan önermeleri aklın kesin olarak kabul edebilmesi için *kanıt (hüccet)* gerek bulunmaktadır ki kanıtı elde etmek bir *akıl yürütme meselesidir*.

O halde mantık ilminin konusu akıl yürütmektir. Buna göre mantık ilmi, *“düşünceler ve bu düşünceler arasındaki ilişki ve tertibi belirleyerek tayin eden ilkeleri inceleyen disiplin”* şeklinde tarif edilebilir. O halde mantık, *suje ve obje arasındaki ilişkinin* bir sonucudur. Düşünceler arasındaki süregelen ilişkileri ortaya koyarak ifade etmeye çalışan mantık ilmi bu özelliğinden dolayı *doğru düşünme kuralları bilgisi* şeklinde de adlandırılır ki bunun neticesi *mantık iliminin bir akıl yürütme (istidlâl) teorisi* olduğu gerçeğinde belirginleşmektedir. Akıl yürütme teorisindeki amaç *eldeki mevcut bilgilerden (önerme) hareket ederek, bu bilgilerin sonuçları mahiyetindeki yeni bilgilere (sonuç)* erişmektir.

Mantık ilmi, tüm bu çerçevede dahilinde her ne kadar *çıkarm tekniklerini* konu edinerek yani kavram, tanım ve önermeler marifetiyle akıl yürütme teorisi kurarak çıkarımların geçerliliği ve önermelerin içeriği ile, bu önermelerin taşıdığı özel anlamlardan bağımsız sadece şekil yönünden ilginmesinden dolayı diğer ilimlerden ayrılsa bile bütün ilimler için bir ölçüt (*mi'yâr*) niteliğindedir. Nitekim Hücetü'l-İslâm, *mi'yârü'l-ilm* adlı eserinde “*şüire göre vezin, i'raba göre nahiv neyi ifade ediyorsa, aklî delillere göre mantık da o şekildedir. Zira ölçüsüz şüiri, vezinli olan şüirden ancak şüir vezinleri; i'rabın doğrularını yanlışından ancak nahiv yolu ayırdığı gibi, akıl yürütmenin doğru olanını da yanlış olanından ancak mantık ölçüleri ayırabilir.*” diyerek mantık ilminin önemine dikkat çekmektedir. O halde mantık ilmi ile ilişkisi olmayan bir ilim dalı bulunamaz.

Akl yürütmek, mantıklı düşünerek çıkarsamalarda bulunmak, bilinenlerden hareket ederek sonuca böylece bilinmeyene ulaşmaktır ki bu mesele nihayetinde öncül kabul edilen önermelerden mantık ilminin kurallarına uygun olarak sonuç çıkarmaktan ibarettir. İleride değinileceği üzere mantık ilminin muhtevasının ilkin kavram, tanım ve önermelerden oluşmasının sebebi, bu çerçevenin akıl yürütme teorileri kapsamında yer almasından kaynaklıdır. Bu çerçevede mantık, birisi diğerinin kanıtlanmasında esas alınan en az iki önerme arasında ilişki kurarak, bir veya daha fazla yeni önerme elde etmeyi amaç edinmektedir. O halde bu işlem, belirli bir önermenin doğruluğunun kabul edilmesi durumunda, başka belirli önermelerin de doğru olması gerektiğini göstermekten ibarettir. Bunun yolu en genel çerçevede önermelerin birbirleri ile bağlanması sayesinde olur ki bunun *iki metodu* vardır.

Buna göre bir tek önermeden doğrudan yeni bir hüküm çıkarılıyorsa, bu durum *vasitasız akıl yürütme (istidlâl)* olarak isimlendirilir. Doğrudan çıkarım (*vasitasız istidlâl*) yöntemi

karşı olma ve *döndürme* başlıkları çerçevesinde ele alınmaktadır. Buna karşılık akıl yürütmek, birden fazla önermeden sonuç çıkarmak çerçevesinde belirginleşiyorsa, bu durum *vasıtalı akıl yürütme (istidlâl)* olarak adlandırılmaktadır. Akıl yürütme çerçevesinde dolaylı çıkarım metodunun *tümdengelim (dedüksiyon)*, *tümevarım (istikrá/endüksiyon)* ile *analoji (temsil)* olarak adlandırılan üç şekli bulunmaktadır.

Dolaylı çıkarım yöntemleri arasından *tümdengelim (dedüksiyon)*, tümel bir önermeden tikel bir önermeye, sebeplerden sonuçlara, kanunlardan olaylara, müessirden esere doğru yol alan akıl yürütmedir. Bu sayede ilkeden sonuca, genel yasadan özel olaya doğru gidilir ki bu çeşit bir akıl yürütme marifeti, ortaya yeni bir bilgi koymaz, sadece *öncülünde örtük veya saklı durumda bulunana açığa çıkararak* bir bakıma örtüyü kaldırır. Başka bir deyişle tümdengelim (dedüksiyon) yöntemi, insanın bilgisini artırmaya yönelik bir düşünme yöntemi olmaktan ziyade, sahip olduğu bilgileri açığa çıkaran, denetleyen ve çözümleyen akıl yürütme çeşididir.

Akıl yürütme teorisi çerçevesinde *tümdengelim-dedüksiyon yönteminin en önemli formunu, iki öncül ve bir sonuç önermesinden oluşan kıyas meselesi oluşturur*. Kıyas, mantık ilmi çerçevesindeki diğer bütün çıkarım yöntemlerinin temelini teşkil ettiğinden dolayı, klasik mantık ilmi çerçevesinde *akıl yürütme terimi kıyas meselesi* ile bütünleşmiştir. Şu halde doğruya ulaşmanın temel ölçüsü kıyastır.

Kıyas, öncül olarak isimlendirilen iki veya daha fazla sayıdaki önerme ile sonuç olarak adlandırılan bir diğer önerme arasında mantık çerçevesinde geçerlilik kazanan bir ilişki kurmaktır ki bu özelliği sayesinde dolaylı çıkarım yöntemlerinin en mükemmeli olarak kabul edilir. Kıyasta olması gereken iki adet başlangıç önermesi ile sonuçtan teşkil olan üç tane hükümdür. Aksine tek bir hükümden hiçbir şey çık-

mayacağı gibi iki başlangıç hükmünde *ortak bir terim (orta terim) bulunmazsa* yine bir sonuca varılamayacaktır.

1. *Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz.*⁸²
2. *Salih, canlı bir insandır.*
3. *O halde Salih de ölümlüdür.*

Yukarıda verilen birinci önerme (*Ankebût Suresi'nin 57. ayeti*) ve ikinci önerme vasıtası ile zihin zorunlu olarak üçüncü önermeyi yani Salih adlı insanın da ölümlü olduğu sonucunu çıkaracaktır. Çünkü tündengelim marifetiyle ortaya konulan geçerli bir akıl yürütme faaliyetinde, öncüller sonucu zorunlu kılmaktadır. Kıyas, ilk iki önermesi bilindiği zaman, üçüncü önermesi onlardan zorunlu olarak ortaya çıkarılan, üç önermeden oluşan dedüksiyon olduğundan, mantık ilmi ile uğraşan kimselerin görevi "*kıyası oluşturan önermelerin doğruluğu ile ilgilenmek*" değildir. Bu sebeple kıyas, doğruya ulaşmanın temel ölçüsü olmasına rağmen ancak öncülü kendisiyle *yakîn (kesin bilgi)* türünden tasdikler meydana gelen önermelerden kurulan başka bir deyişle *bedîhiyyât (zarûriyyât)* bilgisinden meydana gelen kıyaslarla doğruya ulaşmak mümkündür. Bu şekilde herhangi bir kanıt gerek olmadan akıl tarafından kabul edilen *kesin bilgi (bedîhiyyât)* ile kurulan kıyasa kesin bilgi veren apaçık delil mânasına gelen *burhan* adı verilmektedir.

1.3. İKTİSAT, REFAH ve FELÂH

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâli'nin ilim ve amel çerçevesine dair ortaya koyduğu bakış açısı dahilinde yol alındığında görülmektedir ki işin başı muamele ilmidir. Muamele ilminin amacı zâhirî ve bâtınî ameldir. Amelin hedefi Allah Teâlâ'nın tecellisi kalplere açık ve seçik olarak yansıyabilsin

82 Ankebût Suresi, 57. Ayet

diye kalbi temizleyerek parlatmaktır. Nihayetinde kalp temizleyip parladıktan sonra marifet bilgisiyle bezenir ki bu bilgi mükâşefe ildir, dünya ve âhîret mutluluğunun kendisidir. İşin başı da, sonu da ilimdir.

Dikkat edilecek olunursa muamele ilminin amacı zâhirî ve bâtınî ameldir ki İslâm iktisadî esaslarının (iktisat ilmi) müfredatı yani kulların iktisadî amelleri de bu çerçeveye dahil olmaktadır. İslâm iktisadî esasları (iktisat ilmi) müfredatı muamele ilmi çerçevesinde değerlendirilebildiğine göre, kulların iktisadî amellerinin akaidin temelleri üzerine ibadetler, adetler, kurtarıcı iyilikler ve yıkıcı kötülükler şeklinde kategorize edilebilen dört çerçevede belirginleşmesi söz konusu olacaktır. İktisat ilmi müfredatına yönelik olarak böylesine bir yaklaşımın en güzel örneği Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî'nin muamele ilmini konu edinen *ihyâü ulûmi'd-dîn* adını taşıyan şaheseridir. İmamımız bu şaheserinde kulların iktisadî amellerini dört başlık çerçevesinde yeri geldikçe konu edinmektedir.

*Namaz kıldını mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lutfundan nasîp arayın. Allah'ı da daima çok anın ki kurtuluşa eresiniz.*⁸³

*Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günah olarak yeter".*⁸⁴

İslâm iktisadî esaslarının (iktisat ilmi) amacı nedir?

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî'nin *ihyâü ulûmi'd-dîn* adlı eserinin on üçüncü kitabında portresini çizdiği üç karakterdeki insan tasviri, iktisadî gayeye yönelik şer'î deliller üzerinden temellendirilen hükümlerin insan psikoloji ve karakteristiği ile harmanlamış boyutudur ki *İslâm iktisadî esaslarının*

83 Cuma Suresi, 10. Ayet

84 Ebû Dâvûd, Zekât, 45

(iktisat ilmi) amacını açıklığa kavuşturur. İmamımıza göre ilk karakter insan dünya hayatında geçimi ile uğraşırken âhîret hayatını unutarak helâk olanlardır. İkinci karakter insan tamamen âhîret hayatına yoğunlaşarak dünya hayatındaki geçimi ihmal eden yani ifrata düşendir. Üçüncü karakterdeki insan âhîret hayatını kurtarmak için dünya geçimi ile uğraşanlardır ki itidâl olan bu zümredir.

İmamımızın çizdiği üç karakterdeki insan tasviri, şer'î deliller üzerine iktisat ilminin maksadını meselenin başat aktörü insan karakteristiği üzerinden vurgulayan önemli bir bakış açısı niteliğindedir. Şu halde gaye, mükelleflerin *dünya hayatının nimetlerinden faydalanırken, ebedî olan âhîret yurdunu kazanmaktan* da geri kalmaması yani *dünya hayatında geçimlerini sağlarken ebedî âhîret hayatını yakacak birtakım iş ve davranışlara girmemesi* böylece *geçici dünya hayatında refaha, kalıcı âhîret yurdunda felâha* erişebilmesidir.

*Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!*⁸⁵

*Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık. Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik, bunu asla yapmayız.*⁸⁶

Peygamberlerin birer meslek sahibi olması, İslâm'ın, iktisadî esaslarının gayesini yansıtan maddî ve manevî değerler arasındaki itidâl çerçevesine verdiği önemin bir tezahürü olarak şekillenmektedir.

Mikdâm"dan (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kesinlikle hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir. Allah'ın Peygamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğini yiyordu."⁸⁷

85 A'râf Suresi, 10. Ayet

86 Enbiyâ Suresi, 16-17. Ayet

87 Buhârî, Büyü", 15

Ebü Hüreyre’den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Her şeyin bir coşkunuğu olduğu gibi her coşkunuğun da bir durgunluğu vardır. Şayet bu iki hâli yaşayan kimse itidalli olup orta yolu takip edebilirse onun (kurtuluşa ereceğini) umarım. Fakat (bunları samimiyetten uzak yapıp da) parmakla gösterecek hâle gelirse, onu (salih kimselerden) saymayın!”⁸⁸

İslâm iktisadî esaslarının yani iktisat ilminin *şer’î deliller çerçevesinde maksadını* yansıtan “maddî ve manevî değerler dengesi”ni yakalamanın yolu mükelleflerin iktisadî amelleri bağlamında *Allah Teâlâ’nın rızasını kazanabilmesinden* geçmektedir.

*Dünya mükâfatını isteyenler bilsinler ki Allah nezdinde hem dünya hem âbiret mükâfatı vardır. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.*⁸⁹

Ebü Hüreyre’den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Zenginlik, mal çokluğu değildir; asıl zenginlik, gönül tokluğudur.”⁹⁰

*Hz. Âişe (ra) diyor ki, “Hz. Peygamber (sav) şöyle derdi: “Allah”ım, cehennemden fitnesinden ve azabından, kabir fitnesinden ve azabından, zenginlik fitnesinin şerrinden ve fakirlik fitnesinin şerrinden sana sığınırım...”*⁹¹

Şer’î deliller göstermektedir ki mükellef kulların çalışması, kazanması ve böylece kendileri ile birlikte bakmakla yükümlü tutulduğu kimselerin ihtiyaçlarını karşılaması *farz-ı kifâye mahiyetinde olan bir ameldir*. Bu sebepten dolayıdır ki İslâm iktisadî esaslarının (iktisat ilmi) müfredatını yani kulların iktisadî amellerinin mahiyetini müstakil bir çerçevede konu edinmek de faydalı olacaktır.

88 Tirmizî, Sıfatü’l-kıyâme, 21

89 Nisâ Suresi, 134. Ayet

90 Buhârî, Rikâk, 15

91 Buhârî, Deavât, 46

1.4. TEORİ, DÜŞÜNCE ve YAŞAYIŞ

İslâm iktisadî esaslarının (iktisat ilmi) müfredatını yani kulların iktisadî amellerinin mahiyeti, müstakil bir çerçevede nasıl ortaya konulabilir?

*O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zalim, çok nankördür!*⁹²

İbrâhîm Suresi 34. ayetinde dikkat çekildiği üzere, insanoğlu hayatının her anında, Allah Teâlâ'nın kendisine lutfetmiş olduğu maddî ve mânevî nimetlerden faydalanmaktadır. Öyle ki Allah Teâlâ, insanların istedikleri herşeyi vermektir ve bu nimetler sayılamayacak kadar çoktur. Bütün bu nimetlerden faydalanan insanoğlu, Allah Teâlâ'ya şükretmesi gereken yerde nimetleri bahşedeni görmezden gelerek nankörlük etmekte, O'na ortak koşmaktadır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, insanoğlu çok nankördür buyurarak, insanın fitrî olumsuz özelliklerine dikkat çekmektedir. Özetle kaynakların kıt olduğu düşüncesi içerisine girmek asla kabul edilecek bir anlayış değildir.

*İman edip rızasına uygun işler yapanların dualarını kabul buyuran ve kendi lutfundan onlara fazlasını veren de O'dur. İnkârculara gelince, onlar için çetin bir azap vardır.*⁹³

Şûrâ Suresi'nin 26. ayetinde Allah Teâlâ'nın, iman ederek rızasını kazanmak amacı doğrultusunda gayret gösteren kulların dualarını kabul buyurduğu ve lütfundan bu kullara fazlasını verdiği, ancak inkar eden kulları ise şiddetli bir azabın beklediği vurgulanmaktadır.

92 İbrâhîm Suresi, 34. Ayet

93 Şûrâ Suresi, 26. Ayet

*Şayet Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi; ama O dilediği ölçüye göre vermektedir. Çünkü O kullarının durumunu çok iyi bilmekte ve görmektedir.*⁹⁴

Şûrâ Suresi'nin 27. ayeti dünya hayatındaki nimet ve imkânların kullar arasında hangi ölçüte nisbet edilerek paylaştırıldığına açıklık getirmekte böylece 26. ayetin içeriğinde vurgulanan mesajın, Allah Teâlâ'nın iman ederek iyi işler yapan kullarına lütfundan fazlasını vermesine ilişkin ifadenin, zihinlerde doğru şekilde kavranmasına vesile olmaktadır. Şayet Allah Teâlâ, dünya hayatında bütün insanlara zekâ, sağlık, yetenek vb. nimet ve kaynakları bol ve eşit bir şekilde vermiş olsaydı yeryüzünde birlik, dirlik ve düzenden söz edilemezdi. İnsanlar beceri geliştirmek için kaygı taşımaz, düzenli bir çalışma hayatı, istihdam ve maddî imkânların pay edilmesi adına bir denge ve sistem arayışı (mesela iktisat ilmi) olmaz sonuçta medeniyet ve devletler kurulmazdı.

Bu noktada kulların iyi ve kötü kriterine göre rızıklandırılması söz konusu olmuş olsaydı insanların (dünya hayatı) yaratılış amacı hasıl olmayacak, yaşam ve ölümün varlık sebebini yansıtan sınav ortamı teşekkül etmeyecek böylece dünya hayatı anlamını yitirecekti. Sonuç olarak kulların her türlü durumunu bilen ve gören Allah Teâlâ, imkân ve kaynakları dilediği ölçüye göre bahşeder ki bu ölçüyü beşer nezdinde idrak edebilmek mümkün değildir. Bu noktada kulun görevi makâsıdü's-şerîa bağlamında dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayacak nimetleri elde edebilmek adına elinden gelen bütün çabayı göstermek ve kendine Allah Teâlâ tarafından bahşedilen nimetleri en iyi şekilde değerlendirmektir.

İbrâhîm Suresi'nin 34. ayeti ile Şûrâ Suresi'nin 27. ayeti çerçevesinde delillendirdilen hususun ilk bakışta çeliştiği dü-

94 Şûrâ Suresi, 27. Ayet

şünülebilir. Ancak böyle bir durum asla söz konusu değildir. Nitekim İbrâhîm Suresi'nin 34. ayeti çerçevesinde vurgulanmak istenen hakikat “*yeryüzündeki kaynakların, insan ihtiyaçlarına göre sınırlı olmadığı*” yönündedir. Ancak bu iktisadî kaynaklar elde edilmeyi başka bir deyişle insan emeğini ve müdahâlesini gerektirmektedir.

Öyleyse Şûrâ Suresi 27. ayetinde vurgulandığı üzere, bu kaynaklar elde edilen (edilmiş) miktarı itibariyle, insan ihtiyaçlarına göre sınırlıdır. Tam olarak bu çerçevede iktisadî kaynaklar bol olsaydı, iktisat ilmine gerek kalmayacaktı. Yeryüzündeki hayvanlar, insanların ihtiyaçlarına göre her zaman boldur. Ancak et piyasasında işlenerek satılan et, ihtiyaçlara göre göre sınırlı kalmaktadır ki vurgulanmak istenen hakikat budur.

Özetle Şûrâ Suresi 27. ayetinde vurgulanan çerçevede iktisadî kaynaklar, insanların her türlü taleplerini karşılayacak şekilde bol olsaydı, ekonomi ilmine gerek kalmayacaktı. Bu durum, sınırlı iktisadî kaynakların, belirli kurallar çerçevesinde değerlendirilmesini gerekli kalmaktadır.

Bu bakış “*İslâm'ın iktisadî esaslarının (iktisat ilminin) müfredatı yani mükellef kulların iktisadî amellerinin mahiyeti, müstakil çerçevede nasıl ortaya konulabilir?*” sorusunun cevabıdır.

Mükellef kulların iktisadî amellerinin mahiyetinin müstakil bir çerçevede ortaya konması bağlamında iktisat ilmi ; *iktisat teorisi*, *iktisadî düşünce tarihi* ve *iktisat tarihi* şeklinde tarif edilebilecek üç çerçeveye (teori, düşünce ve yaşayış) ayrılmaktadır. Nitekim şer'î deliller çerçevesinde ortaya konan iktisat teorisi beraberinde düşünsel bir birikimi ve tarihî bir tecrübeyi getirmektedir. O halde iktisat ilmi; şer'î deliller bağlamında iktisat teorisi, düşünsel birikim bağlamında iktisadî düşünce tarihi ve tarihî tecrübe bağlamında iktisat tarihi dallarına ayrılmaktadır.

Bu aşamada *iktisat teorisi*, *iktisadî düşünce tarihi* ve *iktisat tarihi* çerçevesinin ayrı ayrı metodolojik bağlamına değinilebilir.

İktisat Teorisi Metodolojisi

Allah Teâlâ'nın buyurduğu vakite kadar geçerliliğini koruyacak olan İslâm'ın aslî unsurlarından *itikadî hükümler*, *Allah Teâlâ'yı tanımayı ve bilmeyi*; *amelî hükümler Allah Teâlâ'ya itaati* ve son olarak *ahlâkî hükümler ise Allah Teâlâ'yı sevmeyi işaret eder*. O halde dinin itikadî, amelî ve ahlâkî hükümlerinin bir kısmı iktisadî esaslara (iktisat ilmi) işaret etmektedir. Bu iktisadî esasların her birisi şer'î deliller çerçevesinde ortaya konan *iktisat teorisidir*.

Kulların iktisadî amellerinin (iktisadî esaslar) büyük bir kısmı üretim (çalışmak), bölüşüm (kazanmak) ve harcamak çerçevesi bağlamındadır. Öyle ki insanın, kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin zarûriyyât, hâciyat ve tahsîniyyât şeklinde üç başlık altında tasnif edilebilen ihtiyaçlarını karşılama için çalışması, kazanması böylece harcaması gerekmektedir. Harcamanın kaynağı gelir, gelirin kaynağı çalışmaktır.

Diğer taraftan şer'î deliller çerçevesinde iktisat teorisini konu edinmek yani üretim, bölüşüm ve harcamaya dair ortaya konan esaslardan bahsedebilmek için öncesinde ise rızık, fiyat, mülkiyet, mübâdele esaslarından söz etmek gerekmektedir.

İktisadî Düşünce Tarihi Metodolojisi

Şer'î deliller çerçevesinde ortaya konan iktisat teorisi beraberinde düşünsel bir birikimi getirmektedir. Buna göre *iktisadî düşünce tarihi* dalı bu düşünsel yazılı birikimi (yazılı mirası) anlamak ve açıklamak adına gayret göstermektedir. Başka bir deyişle *iktisadî düşünce tarihi* dalı İslâm düşünürlerinin, kaynağını şer'î delillerin çizdiği iktisat teorisi

hakkındaki düşüncelerini, yaklaşımlarını ve tasavvurlarını konu edinmektedir. Böylece insan merkezli sosyal bir ilim dalı olan iktisat teorisinin geniş bir çerçevede anlaşılması ve açıklanması mümkün olmaktadır.

Bu bağlamda iktisadî düşünce tarihi, eserler çerçevesinde vurgulanabileceği gibi düşünürler çerçevesinde de vurgulanabilir. Eserler çerçevesinde bir tasnif yapılmak istendiği zaman *harâc, emvâl, kesb, hisbe ve diğer muhtelif eserler* şeklinde bir ayırım gözetilebilirken; düşünürler çerçevesinde bir ayırım yapılmak istendiği zaman mesele İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'den itibaren ele alınabilir.

İktisadî düşünce tarihinin vurgulanmasında eser yaklaşımı yerine düşünür yaklaşımını benimsemek daha sıhhatli bir tercih olacaktır. Bunun temel sebebi kitabın temel kurgusu çerçevesinde iktisat ilminin, muamele ilmi çerçevesinde benimsenmiş olmasıdır. Konunun daha iyi anlaşılması için aynı satırları tekrar etmek gerekirse denilir ki, Allah Teâlâ'nın buyurduğu vakite kadar geçerliliğini koruyacak olan İslâm'ın aslı unsurlarından itikadî hükümler, Allah Teâlâ'yı tanımayı ve bilmeyi; amelî hükümler Allah Teâlâ'ya itaati ve ahlâkî hükümler ise Allah Teâlâ'yı sevmeyi işaret eder. O halde dinin itikadî, amelî ve ahlâkî hükümlerinin bir kısmı iktisadî esaslara (iktisat ilmi) işaret etmektedir. Bu iktisadî esasların her birisi şer'î deliller çerçevesinde ortaya konan iktisat teorisidir.

Öyleyse İslâm iktisat teorisini sadece fıkıh ilminin konusu kabul etmek, meseleye dar bir pencereden bakarak takip edilen yolu sınırlayacaktır. Aynısı kelâm ve ahlâk ilminin penceresinden bakıldığı zaman da geçerlidir.

Bu durumda aranan nerededir?

Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazzâli'nin ilim ve amel çerçevesine dair ortaya koyduğu bakış açısı dahilinde yol alındı-

ğında görülmektedir ki işin başı muamele ilmidir. Muamele ilminin amacı zâhirî ve bâtinî ameldir. Amelin hedefi Allah Teâlâ'nın tecellisi kalplere açık ve seçik olarak yansiyabilsin diye kalbi temizleyerek parlatmaktır. Nihayetinde kalp temizleyip parladıktan sonra marifet bilgisiyle bezenir ki bu bilgi mükâşefe ilmidir, dünya ve âhîret mutluluğunun kendisidir. İşin başı da, sonu da ilimdir. Dikkat edilecek olunursa muamele ilminin amacı zâhirî ve bâtinî ameldir ki İslâm iktisat teorisinin müfredatı da bu çerçeveye dahil olmaktadır.

Şu halde iyi olan iktisat ilmini, muamele ilmi çerçevesinde benimsemektir ki bu genel çerçevenin düşünce tarihi boyutuna uygun düşen de düşünsel birikimin her bir halkasını birbirine eklemektir. Bunun yolu ise iktisadî düşünce tarihini düşünürler çerçevesinde yorumlamaktan geçer. İktisadî düşünce tarihi bu kitabın konusunu oluşturmadığından dolayı bu kadarı ile yetinilecek, ayrıca yöntem değinilmeyecektir.

İktisat Tarihi Metodolojisi

Şer'î deliller çerçevesinde ortaya konan iktisat teorisi beraberinde tarihî bir tecrübeyi getirmektedir. Buna göre *iktisat tarihi* dalı bu tarihî tecrübeyi anlamak ve açıklamak adına gayret göstermektedir. Böylece İslâm ekonomilerinin performans ve yapılarında uzun dönemde yaşanan önemli değişimlerin kaynaklarını anlamak ve açıklamak bu sayede genel sonuçlara vararak bugüne dair politika önerileri yapmak mümkün olmaktadır.

İktisat tarihi iliminin bu amacı çerçevesinde, metodolojisinden bahsedebilmek adına *ekonomik birim* ile *dönem ve ayırmsallaştırma* şeklinde nitelendirilebilen iki temel basamakta belirginleştiği görülmektedir. Bu çerçeve detaylandırılabilir.

Birinci basamakta incelenen ekonomik birim kapsamında; İslâm ekonomisinin geneli bir bütün olarak kabul edilebileceği gibi coğrafi (mekansal) bir yaklaşım sergilenerek

farklı bölgeler, ülkeler veya şehirler kabul edilebilir. İslâm iktisat tarihi veya Asr-ı Saâdet dönemi bu türdendir.

İkinci basamakta incelenen dönem ve ayırmsallaştırma kapsamında ise; ekonomik çerçevenin tarihi yorumunun dönemsel genişlik ve bu dönemsel genişliğin ayırmsallaştırılması meselesi ele alınmaktadır. O halde bu basamakta ilk olarak ele alınan ekonomik birimin performans ve yapısı çerçevesindeki dinamikler incelemeye tâbi tutulurken konunun ilintili olduğu dönemsel genişlik tercih edilebilir. Bir örnek vermek gerekirse denilir ki; İslâm ekonomisinin genelinin performans ve yapısı bir bütün olarak incelenirken başlangıç noktası Asr-ı Saâdet dönemi bitiş noktası yirmi birinci yüzyıl kabul edilebileceği gibi, bitiş Emevî dönemi kabul edilebilir. Diğer taraftan bu basamakta ele alınan ekonomik birimin performans ve yapısı çerçevesindeki dinamikler incelemeye tâbi tutulurken ilgili ekonomide yapısal kırılmaların ve önemli dönüşümlerin yaşandığı dönemsel aralıklar çerçevesinde bir ayırmsallaştırma tercih edilebilir. Örnek vermek gerekirse İslâm ekonomisinin genelinin performans ve yapısı bir bütün olarak Asr-ı Saâdet döneminden başlayarak yirmi birinci yüzyıla kadar incelenirken bu inceleme İslâm öncesi, Asr-ı Saâdet dönemi, Hulefâ-yi Râşidîn dönemi, Emevîler, Abbâsîler, Selçuklu Devleti, Osmanlı Devleti ve bugünün dünyası şeklinde bir ayrıma tâbi tutulabilir.

1.5. YÖNTEM HAKKINDA

Dinin itikadî, amelî ve ahlâkî hükümlerinin bir kısmı iktisadî esaslara işaret eder ki bu iktisadî esasların her birisi şer'î deliller çerçevesinde ortaya konan *iktisat teorisidir*. Bu kitabın yazılış amacı kulların iktisadî amellerinin mahiyeti hakkında bilgi vermektir. Kulların iktisadî amellerinin büyük bir kısmı üretim (çalışmak), bölüşüm (kazanmak) ve harcamak çerçevesi bağlamındadır. Harcamanın kaynağı gelir, gelirin kaynağı çalışmaktır. Diğer taraftan şer'î deliller çerçevesin-

de iktisat teorisini konu edinmek yani üretim, bölüşüm ve harcamaya dair ortaya konan esaslardan bahsedebilmek için öncesinde ise rızık, fiyat, mülkiyet, mübâdele esaslarından söz etmek gerekir. İşte bu bağlamda eserin *müfredatında (yönteminde)* öncelikle irade ve kudret meselesi ile rızık ve fiyat meselesine değinilmiş hemen ardından eşya hukuku (mal, para ve mülkiyet), mübâdele, üretim, bölüşüm, harcamaya, tüketim başlıkları takip edilmiştir.

BÖLÜM 2

Rızık ve Fiyat

2.1. İRADE ve KUDRET

Kelâm ilminin konusu İslâm dininin itikadî (inanç) esas ve ilkeleridir. Kelâm ilminin doğuşunda etkili olan bir diğer iç neden *nakilci ve akılcı eğilimlerin* varlık göstermesidir. Fıkıh mezheplerinin temelini oluşturan *ehl-i hadîs (hicaz medresesi)* ile *ehl-i re'ÿ (irak medresesi)* ekolleridir. Re'ÿ, müctehidin hakkında açık bir nass bulunmayan fikhî bir meselede belli metodlar yürütmek marifetiyle ulaştığı şahsî görüştür. Böylece *ehl-i re'ÿ* ekolü, dinin aslî kaynakları yanında aklî muhakeme çerçevesinde kıyasa başvurarak açıklama getirmektedir. İşte *ehl-i hadîs* ve *ehl-i re'ÿ* ekolü arasındaki görüş ayrılığı da bu çerçevede belirginleşmektedir. O halde her iki fikhî ekol; dinin aslî delillerini kabul etmekte birleşirken, ayrıldıkları nokta; hadislerin değerlendirilmesi, kıyas yönteminin az ya da çok kullanılması, sahâbî kavline uymak veya uymamak, istihsân ve fayda esasına kabul edip etmemek çerçevesinde belirginleşmektedir. Müctehid imamlar içerisinde İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820), Ebû Abdillâh Mâ-

lik b. Enes b. Mâlik b. Ebû Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795) *ehl-i re'ÿ* ekolüne mensup olurken; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855) *ehl-i hadîs* ekolüne mensuptur. Bu aşamada fıkıh mezheplerinin (ekolleri) temelini oluşturan *ehl-i hadîs* (*hicaz medresesi*) ile *ehl-i re'ÿ* (*irak medresesi*) okullarının, kelâm ilmi ekolleri ile arasındaki etkileşim değerlendirilebilir. Bunun için kelâm ekolleri hakkında kısa bilgi verilmesi gerekir.

Kelâm ilminin doğuşunu etkileyen nedenlerin bağlamında hicrî birinci asrın ikinci yarısından itibaren başlayan kelâm faaliyetleri, hicrî ikinci asırdan itibaren, inanç alanında belirtilen görüşlerden bazılarının sistemli ekoller (*itikadî fırkalar*) haline gelmeye başlaması ile birlikte, müstakil bir ilim hüviyeti kazanmıştır. Ortaya konan görüşlerden sadece birkaçı metodolojik çerçevede ekol haline gelebilmeyi başarmıştır ki bunlardan mu'tezile ve şîa ekolü *ehl-i bid'at kelâm ekolü* olarak kabul edilirken, eş'ariyye ve mâtiüridiyye ekolleri ise *ehl-i sünnet kelâm ekolü* çerçevesindedir.

Bu okulların görüşlerini kısaca hatırlamakta fayda vardır.

Mu'tezile ekolü, ekolün düşünce sistematığı çerçevesinde kulların kendi fiillerini yaratmaya gücü yettiği görüşünü benimsediği için kaderiyye; Allah Teâlâ'nın şerri yaratmadığı düşüncesini öne sürdüğü için seneviyye, tövbe etmeden ölen kimselerin bağışlanmayacağı inancını benimsediğinden vâ'diyye, tövbe etmeden ölen büyük günah sahiplerinin ebedî olarak cehennemde kalacağını söylediğinden hâriciyye ve son olarak Allah Teâlâ'nın Zâtından ayrı olarak Kadim sıfatlarının bulunduğu hakikatini kabul etmediği için muattıla şeklinde anılmaktadır.

Ehl-i bid'at kelâm ekolü olan ve sözlük mânası "*tarafdar, yardımcı*" terimini karşılayan şîa ekolü, Resûlullah (sas.)'in damadı ve Hulefâ-yi Râşidîn'in dördüncüsü Hz. Ali (ra.)'ın

diğer sahabeden üstün geldiğine ve hilâfetin onun hakkı olduğuna inanan kimselerdir.

Ehl-i sünnet, terim olarak Resûlullah (sas.) ve ashâbın, dinin esasları ve ilkeleri çerçevesinde takip ettikleri yolu benimseyen kimseleri ifade eder. Ehl-i sünnet anlayışının, bir kelâm ekolü olmasına doğru giden süreçteki ilk adım *selefiyye* dönemidir. Selefiyye “İslâm’ın inanç esas ve ilkelerinde ashâbın, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemini takip edenlerin yolunu izleyen” kimseleri tarif etmektedir. Selefin büyük çoğunluğu itikadî konuları tartışmaya açmaktan uzak durmuş, akla mesafeli kalarak nasslarda bildirilen husûlara tam mânâsı ile inararak teslim olmayı benimsemiştir. Ancak selef içerisinde dinin delillerini kullanarak dinin sıhhatini ispat etmek ve üzerindeki şüpheleri gidermek adına gayret gösteren bir kesim ortaya çıkmıştır ki *sifâtiyye* olarak adlandırılan bu kimseler, ehl-i sünnet anlayışı için bir kelâm dönemini değil, bir geçiş dönemini ifade etmektedir.

Bu dönemin ardından *ehl-i sünnet anlayışının* aklî deliller marifetiyle desteklendiği bir döneme girilmiştir ki böylece *ehl-i sünnet kelâmı* ortaya çıkmıştır. Kendi arasında *eş‘ariyye* ve *mâtürîdiyye* olarak ikiye ayrılan *ehl-i sünnet kelâm ekolü*, günümüzde Müslüman dünyasının büyük çoğunluğunun benimsediği itikadî fırkadır.

Bu açıklamalardan elde edilen sonuçlar, fikhî ekollerin, itikadî ekoller üzerindeki etkisini ortaya koyar niteliktedir.

Kelâm ilminin konusunu meydana getiren İslâm itikadî esasları, zaman içerisinde çeşitli isimler altında, birbirinden farklı yöntemler marifetiyle incelenmiş olduğundan, kelâm ilmi “*akaid, ilmü’l-tevhîd ve’s-sıfât, el-fikhü’l-ekber, usûlü’l-dîn, ilmü’n-nazar ve’l-istidlâl*” şeklinde farklı isimlerle anılmıştır.

Akaid ilminin konusu, âmentü terimiyle ifade edilen itikadî esaslardır ki bu esaslar *Allah Teâlâ’nın varlık ve birliğine,*

Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine, âhîret gününe ve kadere iman etmek şeklinde altı tanedir. O halde *iman; Allah Teâlâ'nın varlık ve birliğine, Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine, âhîret gününe ve kadere* inanmaktır. Bunun yolu dinden olduğu kesin olarak kanıtlanan *itikadî, amelî, ahlâkî bütün hükümlere inarak*, bu hükümlerin farz, helâl, haram olduğunu tasdik etmekten geçmektedir. Akaid ilminin gayesi, iman esaslarının felsefesini yapmak marifetiyle insan taklidî imandan kurtarmak, doğru yolu arayan kimseleri irşad etmek, bâtil ve bid'at ehli tarafından ortaya konan görüş ve itirazları naklî ve aklî deliller marifetiyle çürütmek, en nihayetinde itikadî (iman) esaslarını savunmaktır.

Özetle akaid ilmi, itikadî (iman) esaslardan ayrıntılı ve farklı görüşlere yer vermeden, naslar marifetiyle bahseden bir ilimdir ki, bu yönüyle kelâm ilminin özünü oluşturur. Buna karşılık kelâm ilmi, naklî ve aklî deliller marifetiyle akaid esaslarına daha geniş bir pencereden yaklaşarak onları detaylandırmaktadır.

Ayrıca dinin itikadî (iman) esaslarının tamamı *Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliğini* ilgilendirdiğinden dolayı, iman esaslarının hepsini *tevhîd aslına* indirgeyebilmek mümkündür. O halde iman esaslarının en temel konusu tevhîd meselesidir ki bu yüzden itikadî esasları kendisine konu eden kelâm ilmine geçmişte *tevhîd ilmi / tevhîd ve sıfat ilmi (ilmü't-tevhîd ve's-sıfât)* denilmiştir. Fıkıh ilmi başlığında değinileceği üzere İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, fıkıh ilmini “kişinin lehi ve aleyhinde olanları bilmesidir” şeklinde tanımlamış ve bu çerçevede akaid konularını fer'î hükümlerden ayırmak için bu ilme “*el-fikhü'l-ekber*” ismini vermiştir.

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin, dinin inanç ilke ve esaslarını konu edinen eserine *el-fikhü'l-ekber* adını vermesi fıkıh ilmi metodolojisinin bu geniş çerçevesinden kaynaklanmaktadır.

Kelâm ilminin konusunu dinin aslı (itikadî) hükümleri teşkil ettiği için, bu ilim zamanda *usûlü'd-dîn* olarak da anılmıştır.

Nazar, “*bilinmeyeni elde edebilmek için bilinenleri belirli bir prensibe göre sıralamak*”, istidlâl “*doğruluğu önceden bilinen bir hükümden yola çıkarak bilinmeyen bir hükme ulaşmak*” mânâsındadır. Her ne kadar farklı ifadeler kullanılarak dile getirilmiş olsa bile, hem nazar hem istidlâl ortak çerçevede “*akıl yürütme faaliyetini*” anlatır. Matematik ve mantık ilmi çerçevesinde detaylandırılacağı üzere “*mantık, belirli bir önermenin doğru olduğu kabul edilirse, başka belirli önermelerin de doğru olması gerekliliğini göstermekten*” ibarettir ki bunun yolu da önermelerin bağlanmasından geçer. Bunun *doğrudan çıkarım* (vasitasız istidlâl) veya *dolaylı çıkarım* (vasitasız istidlâl) şeklinde adlandırılan iki boyutu vardır.

Bir tek önermeden doğrudan yeni bir hüküm çıkarılıyorsa, bu durum *vasitasız akıl yürütme* (istidlâl) olarak isimlendirilir. Doğrudan çıkarım (vasitasız istidlâl) yöntemi *karşı olma* ve *döndürme* (akis) başlıkları çerçevesinde ele alınmaktadır. Buna karşılık akıl yürütmek, birden fazla önermeden sonuç çıkarmak çerçevesinde belirginleşiyorsa, bu durum *vasıtalı akıl yürütme* (istidlâl) olarak adlandırılmaktadır. Akıl yürütme çerçevesinde dolaylı çıkarım metodunun *tümdengelim* (dedüksiyon), *tümevarım* (istikrâ/endüksiyon) ile *analoji* (temsîl) olarak adlandırılan üç şekli bulunmaktadır.

Kelâm ilmi metodolojisinin “*usûl çerçevesi – istidlâl yöntemi*” başlığı altında detaylandırılacağı üzere dolaylı çıkarım metodları *tümdengelim* (dedüksiyon), *tümevarım* (istikrâ/endüksiyon) ile *analoji* (temsîl) kelâm ilminin, delillerden hüküm çıkarma (istidlâl yöntemi) yöntemidir. Hüccetü'l-İslâm, mantığın kelâm metodolojisini tanzim etmeye katkı sunan bir vasıta, bir istidlâl yöntemi olduğunu ortaya koy-

muş, böylece kelâm ilmi *ilmü'n-nazar ve'l-istidlâl* şeklinde de anılmıştır.

Kelâm ilminin konusu *İslâm dininin itikadî (inanç) esas ve ilkeleridir*. Hücetü'l-İslâm'ın *el-münkaz mine'd-dalâl* adlı eserinde kelâm ilmini “*ehl-i sünnet inancını savunarak, bu inancın dışındaki bütün sapkın fikirleri çürütmeye çalışsan*” bir ilim olarak tarif etmektedir. İnceleme yapıldığında kelâm ilminin muhtevasını oluşturan konuların zamanla değişiklik gösterdiği görülecektir. Bu çerçevede dahilinde hicrî birinci asırda kelâm ilminin muhtevasını itikadî çerçevede iman, küfür, büyük günahlar, kaza-kader ve imâmet meselesi teşkil ederken, hicrî ikinci asırdan itibaren Allah Teâlâ'nın Sıfatları, Kur'an-ı Kerîm'in yaratılması ile iyilik ve kötülüğün mahiyet ve ölçüsünü konu edinen hüsun ve kubuh meselesi de kelâm ilminin muhtevasına dahil edilmiştir. Özetle klasik kelâm döneminde dinin itikadî esaslarının tamamı Allah Teâlâ'nın Zâtı, İsimleri, Sıfatları ve Fiilleri ile irtibatlı olarak ele alınmıştır. Bundan dolayı kelâm ilmine *ilmü't-tevhîd ve's-sıfât* adı verilerek Allah Teâlâ'nın Zâtı, İsimleri, Sıfatları ve Fiillerden bahseden ilim de denilmiştir.

Sonraki dönemde var olması bakımından varlığı konu edinen metafizik ilmini ihtiva etmeye başlaması ile birlikte kelâm ilminin konusu varlık yani *mevcûd* olmuştur. Mantık ilminin kelâm metodolojisine girmesiyle birlikte konusu daha da genişlemiş, böylece kelâm ilminin konusunu mevcûd kavramı içerisine girmeyen ancak kendisinden bahsedilen (*ma'dûm*) konuları da ihtiva edecek şekilde her türlü *ma'lum (bilinen)* oluşturmuştur. Böylece İslâm dininin itikadî (inanç) esas ve ilkelerini ispat etmeye yarayan her bilgi kelâm ilminin konusunu oluşturmuştur. O halde kelâm ilminin metodolojisinin kapsamında İslâm dininin itikadî (inanç) esas ve ilkelerini konu edinen kısım *mesâil (makâsüd)* olarak tarif edilirken, bu temel çerçeveyi izah ve ispat etmeye yarayan diğer bilgiler *mebâdî^c (vesâil)* şeklinde tarif

edilmektedir. İslâm dininin itikadî (inanç) esas ve ilkelerinin yani *mesâil* (*makâsîd*) çerçevesinin değişmesi asla mümkün değildir. Ancak bu çerçeveye izahat getirerek ispat etmeye yarayan araçların *mebâdî'* (*vesâil*) zaman ve gelişen koşullara göre değişiklik göstermesi mümkündür. Böylece kelâm ilmi metodolojisine dair bir genelleme yapılması mümkündür.

Buna göre kelâm ilmi müfredatını hüküm, delil, istidlâl yöntemi ve iman meselesini konu edinen *usûl çerçevesi*, Allah Teâlâ'nın Zâtı, Sıfatları ve Fiillerini konu edinen *ilâhiyyât çerçevesi*, nübüvvet meselesinin ortaya çıkışını, nübüvvât risâlet ve bi'set kavramını, nübüvvât imkânını, nübüvvâtın gerekliliğini, Peygamberlerin özelliklerini, sayı ve isimlerini, üstünlük meselesini, Peygamberliğin ispatını, vahiy ve vahyin sona ermesine dair meseleleri konu edinen *nübüvvât çerçevesi*, âhirete iman, kıyamet ve âhîret hayatı meselelerini incelemekte böylece âhîret varlığının delilleri, kıyamet alâmetleri, yeniden dirilme, haşr ve mahşer, mizan, hesap, şefaat, sırat, cennet ve cehehmeni konu edinen *sem'îyyât çerçevesi* ile son olarak Resûlullah (sas.)'in vefatının ardından İslâm toplumunun dinî ve siyasî liderliğini ifade eden *imâmet müessesesine* dair meseleleri konu edinen *imâmet çerçevesi* teşkil eder.

Allah Teâlâ'nın Fiilleri bağlamında bilinmesi gerekir ki kulların fiillerini yaratan Allah Teâlâ'dır. Âlemdede meydana gelen herşey hakikatte O'nun fiili, yapıp ve yaratmasıdır. O'ndan başka yaratan ve O'ndan başka hâlden hâle çeviren yoktur. İnsanları ve insanların yaptıklarını O yaratmış, onların kudret ve iradelerini gerçekleştirmiştir.

.....De ki: "Her şeyi yaratan Allah'tır. O birdir, karşı konulamaz güce sahiptir." ⁹⁵

İnsanların fiilleri, *zorunlu (ıztırarî) fiiller ve ihtiyarî (iradeli) fiiller* şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Zorunlu (ıztırarî) olanlar kulların organları bakımından zorunlu olan ve refleks hareketlerinden oluşan fiillerdir ki bunların yaratılmasında insanların iradesinin herhangi bir rolü bulunmaz. Haliyle bu fiillerin sorumluluğunu taşımazlar. Bu fiillerin yaratılmasında doğrudan doğruya Allah Teâlâ'nın iradesi söz konusudur.

Buna karşılık ihtiyarî (iradeli) olanlar ise *hayır - şer; iyi - kötü bir şey işlemek gibi* insanların hür iradeleri yaptıkları fiillerdir. İhtiyarî fiillerin yaratılmasında *irade ve kudret meselesi* söz konusudur. Öyle ki ihtiyarî fiiller; insanın o fiili istemesi, kesin kararlılık ve azim içerisinde oraya doğru yönelmesi (irade koyması) ile fiil için imkân ve şartların yeterli olması (kudret) sonucunda Allah Teâlâ tarafından yaratılmaktadır.

İrade ve kudreti yaratan da Allah Teâlâ'dır. Buna göre ihtiyarî (iradeli) fiilleri de yaratan O'dur. Bu detaylandırılabilir.

İnsanın bir fiili istemesi, kesin kararlılık ve azim içerisinde o fiile doğru yönelmesi yani irade koyması elbette *cüzî bir irade* taşıdığıнын göstergesidir. Ancak insanın, o yönde irade koyabilmesine müsaade eden yani kararlılık ve azim içerisinde o yöne doğru yönelmesine müsaade ederek o iradeyi yaratan da Allah Teâlâ'dır. Zira Kehf Suresi'nin 29. ayeti bu hakikate işaret etmektedir.

...Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin....⁹⁶

*Âyetlerimiz konusunda gerçekten sapanlar bizden gizlenemezler. Bu durumda ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyamet günü (huzurumuza) güvenle gelen mi? İsteddiğimizizi yapın! O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir.*⁹⁷

96 Kehf Suresi, 29. Ayet

97 Fussilet Suresi, 40. Ayet

Kudretten kast edilen, sebeplerin müsâit ve vasıtaların sıhhatli olması mânâsıdır. İmam Mâtürîdî, bu mânadaki kudreti fiilden önceki kudret olarak isimlendirmektedir. Sebeplerin uygunluğu ve vasıtaların sıhhati olan bu kudret, Allah Teâlâ'nın dilediğine ihsân ettiği bir nimettir.

*Buna imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah'a ve resulüne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah'ın koyduğu kurallardır. Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir.*⁹⁸

Mücâdele Suresi'nin 4. ayetinde yer alan “gücü yetmeyen” ifadesinden kast edilen, fiili yapacak kudret değil, fiilin gerçekleşmesi için gereken imkânlardır. Yine İmam Mâtürîdî'nin *kitâbü't-tevhîd* adlı eserinde yer verdiği üzere Tevbe Suresi'nin 42. ayetinde “gücümüz olsaydı” şeklinde mazeret öne süren münafıkları kınamaktadır ki buradan onların savaşa katılacak imkânlarının olduğu anlaşılmaktadır.

*...Bir de kalkıp, “Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık” diye Allah'ın adına yemin edecek, böylece kendilerini helâke sürükleyecekler...”*⁹⁹

Talâk Suresi'nin 7. ayeti de kudret meselesine işaret etmektedir.

*Varlıklı olan varlığından harcasın, rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından harcasın. Allah kimseyi kendi verdiğiinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Allah bir güçlüğün ardından bir kolaylık sağlayacaktır.*¹⁰⁰

98 Mücâdele Suresi, 4. Ayet

99 Tevbe Suresi, 42. Ayet

100 Talâk Suresi, 7. Ayet

Özetle kulların fiileri iki kısımdır. Birinci kısımdaki işler doğrudan İlahî iradeye bağlı olarak Allah Teâlâ'nın takdiri ve yaratması ile olanlardır. İkinci kısımdaki işler kullara bahşedilen irade ve kudrete bağlı olarak Allah Teâlâ'nın takdiri ve yaratması ile olan işlerdir. *İşte insanların, bu fiillerinden sorumlu tutulmasının sebebi irade koyması ve imkânların bulunmasıdır.* Başka bir deyişle Allah Teâlâ, insana akıl, irade ve kudret bahşetmiştir ki insan bu vasıtalarla eylemlerini kendisi yapmakta, bu yüzden bu eylemlerinden dolayı sorumlu tutulmaktadır. Unutulmaması gereken Allah Teâlâ'nın sınırsız ve eksiksiz bir yaratma vasfına sahip olduğudur. İnsan fiilleri bakımından sınırlıdır, ancak Allah Teâlâ'nın bahşettiği akıl, irade ve kudret sayesinde fiillerini yapabilmektedir.

Ancak bu çerçeve Allah Teâlâ'nın buna mecbur ve zorunlu olmasından değil, âdetullah (sünnetullah) adı verilen ilâhî kanununu bu şekilde tertip etmesinden kaynaklıdır. O halde fiilî tercih ve *seçim (kesb) kuldân, yaratmak ise (halk)* Allah Teâlâ'dandır. Böylece kader ve kaza meselesi hakkında açıklamalarda bulunulabilir.

Sözlükteki mânası birşeyi belirli bir ölçüye göre yapmak şeklinde beliren kader, Allah Teâlâ'nın ezelden ebede kadar gerçekleştirecek tüm şeylerin zamanını, yerini, özellik ve niteliklerini ezeli ilmiyle bilerek sınırlaması ve takdir etmesidir. O halde Allah Teâlâ'nın ilim ve irade sıfatlarıyla düşünülebi- lecek olan kader meselesi bütün olayların belirli bir nizam ve ölçüye göre düzenleyen ilâhî kanundur.

Sözlükteki mânası emir, hüküm, bitirmek ve yaratmak şeklinde beliren kaza, Allah Teâlâ'nın ezelde irade koyarak takdir buyurduğu şeyleri zamanı gelince, her birisini ezeli ilim, irade ve takdirine uygun biçimde meydana getirerek yaratmasıdır. O halde kaza meselesi Allah Teâlâ'nın tekvîn sıfatı ile birlikte düşünülecektir.

Kadere ve kazaya iman etmek Allah Teâlâ'nın ilim, irade, kudret ve tekvîn sıfatına inanmak demektir. Buna göre hayır ve şer, iyi ve kötü, faydalı faydasız, canlı cansız her ne varsa hepsi Allah Teâlâ'nın bilmesi, dilemesi, kudreti, takdiri ve yaratması ile olmakta, Allah Teâlâ'dan başka hiçbir yaratıcı bulunmamaktadır.

Bu çerçeve dahilinde Allah Teâlâ, insanların akıl, irade, kudret vasıtası ile tercih edecekleri şeylerin nerede ve ne şekilde seçileceğini, ezeli (bir zamanla sınırlandırılmayan) mutlak ilmiyle bilir ve bu bilgisine göre diler, bu dilemesine göre takdir buyurarak zamanı geldiğinde yaratır.

Bu halde Allah Teâlâ'nın ilmi, kulun akıl, irade ve kudret çerçevesindeki seçimine bağlı olmaktadır.

Daha başka bir deyişle Allah Teâlâ'nın ezeli mânada birşeyi bilmesinin, kulun irade ve seçimi üzerinde zorlayıcı bir etkisi yoktur. Kullar, Allah Teâlâ bildiği için belli işleri yapmamaktadır. Ancak kulların yapacağı tüm işler Allah Teâlâ tarafından ezeli ve mutlak mânada bilinmektedir.

2.2. RIZIK MESELESİ

Rızık kavramsal çerçevede, Allah Teâlâ'nın canlılara başta yemek ve içmek olmak üzere başka bir çok hususta yararlanmak adına bahşettiği herşeydir. Kur'an-ı Kerim'de ağırlıklı olarak *rızıklandırma fiilinden dolayı* Allah Teâlâ'ya izâfe edilirken, bazı ayetlerde buna aracı olması bakımından kula nisbet edilmektedir.

*Yahut Allah lutfettiği rızıkı kesiverse size rızık verebilecek olan kim? Hayır! Onlar azgınlukta ve haktan sapıp uzaklaşmakta ısrar ediyorlar.*¹⁰¹

Mülk Suresi'nin 21. ayetinde, Allah Teâlâ'nın kullarına nimetini ifade eden rızkın Allah Teâlâ'nın Rahmân isminin sürekli tecellisi olduğuna ve bu tecellinin bir an bile kesilecek olsa, yeryüzünde hayatın bütünüyle yok olacağına işaret edilmektedir. Sebe' Suresi'nin 24. ayetinde, kullara gökten ve yerden rızık verenin yalnızca Allah Teâlâ olduğu gerçeği bir kere daha vurgulanmaktadır.

De ki: "Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir?" De ki: "Allah'tır. O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır yabut açık bir sapkınlık içindedir." 102

Rûm Suresi'nin 40. ayetinde, makâsîdü'ş-şerîa kulun hem bu dünyada hem âhirette mutluluğa erişebilmesini sağlamak olduğundan, *kulların kendisini yaratanın ve rızaklandırmanın; hayatını verenin ve hayatını sona erdirecek ve ardından tekrar diriltecek olanın, Allah Teâlâ olduğunun bilincinde olmasının ve bu doğrultuda davranışlar sergilemesinin gerekli olduğuna* dikkat çekilmektedir. Ayetin devamında ise kullar arasından Allah Teâlâ'ya ortak koşanların seçtikleri bu yolun yanlışlığına vurgu yapılmaktadır.

Sizi yaratan, sonra size rızık veren, sonra hayatımızı sona erdirecek ve nihayet size tekrar can verecek olan, Allah'tır. Peki sizin o ortak koştuklarımız arasında bunlardan herhangi birini yapabilecek olan var mı? Allah onların ortak koştuklarından tamamen münezzehtir; yüceler yücesidir. 103

Allah Teâlâ, rızık yaratan, veren ve sebep olan yani Rezzâk'tır. Kullar ise rızkın ulaşabilmesine vesile olan yani râzıktır.

Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların normal ölçülerde yiyecek

102 Sebe' Suresi, 24. Ayet

103 Rûm Suresi, 40. Ayet

ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisinden olanın (babanın) borcudur. Hiç kimse gücünü aşan bir şeyle yükümlü kılınamaz....¹⁰⁴

Bu çerçeve dahilinde Bakara Suresi'nin 233. ayetinde *babanın geçim ve temin mükellefiyetine* vurgu yapılmaktadır.

Kelâm çerçevesinde rızık meselesi, asıl olarak haram şeylerin de rızık sayılıp sayılmayacağı bağlamındadır. Hücetü'l-İslâm İmam Gazzâli, muamele ilmini konu edinen *min-hâcü'l-âbidîn* adlı eserinde rızık, *mazmûn*, *maksûm*, *memlûk* ve *mevûd rızık* olarak dört kategori altında incelemektedir. Mazmûn yani garanti altına alınan rızık, kulun bedenî mükellefiyetlerini yerine getirebilmesi için, vücut bütünlüğü ve bedeninin varlığını ayakta tutan beslediği yiyecekleri ifade eden rızık çeşididir ki Allah Teâlâ, bu rızık kuluna muhakkak vermektedir. Tevekkül, farzdır.

Hâlid (el-Esedî)'nin oğulları Habbe ve Sevâ" anlatıyor: Hz. Peygamber (sav) bir şeyi tamir etmekle meşgul iken yanına gittik ve ona yardım ettik. O da bize şöyle dedi: "Başlarımız hareket ettiği (yaşadığımız) sürece rızık konusunda ümitsizliğe düşmeyin. Annesi insanı, kıpkırmızı ve çıplak olarak doğurur. Sonra Yüce Allah onun rızıkını verir."¹⁰⁵

Maksûm rızık, Allah Teâlâ tarafından ezelde kulların arasında taksim edilen ve levh-i mahfûz'da yazılmış beslediği yiyecekler, giyecekler ve içecekleri ifade eden rızıktır. Memlûk rızık ise, Allah Teâlâ tarafından dünya mallarından kullarına hem mâlik olması hem de muhtaç kullara vermesi (infâk etmesi) için verdiği rızıktır.

Her birinize ölüm gelip, "Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tamsan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve

104 Bakara Suresi, 233. Ayet

105 İbn Mâce, Zühhd, 14

*iyi kişilerden olsam!” diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın.*¹⁰⁶

Son olarak mevûd rızık Allah Teâlâ'nın müttaki kullarına, takvâ sahibi olmaları şartı ile vadettiği rızıklardır.

Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayırın; içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin. İşte Allah'a ve âhîret gününe inananlara öğütlenen budur.

*Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir. Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter. Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.*¹⁰⁷

*İşte bu, Allah'ın size indirdiği buyruğudur. Evet, kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah onun kötülüklerini örter ve ona büyük bir karşılık verir.*¹⁰⁸

Hüccetü'l-İslâm, rızık meselesini *mazmûn*, *maksûm*, *memlûk* ve *mevûd* rızık olarak dört kategori altında incelemiş rızık, *kulun bedeni varlığını ayakta tutan yediği, giydiği, içtiği şeyler, sahip olduğu mallar ve kula va'd olunanlar* şeklinde tarif etmiştir. Denilebilir ki rızık yaratmak yönünden Allah Teâlâ'ya aittir; kazanmak yönünden ise insanlara aittir. Allah Teâlâ'nın rızıklandırma fiili, kulun irade ve kudretini o yönde kullanarak çalışmasına bağlıdır. Buna göre helâl veya haram olmasına bakılmaksızın bütün rızıkların yaratıcısı Allah Teâlâ'dır. Haram rızıkın da sorumluluğu kula aittir.

106 Münâfikûn Suresi, 10. Ayet

107 Talâk Suresi, 2-3. Ayet

108 Talâk Suresi, 5. Ayet

2.3. FİYAT MESELESİ

Malı mala değişmek olarak tarif edilebilen bir satım akdinde (bey' akdi), satan tarafa bâyi', satın alan tarafa müşteri, satılana mebc' ve bedele fiyat (semen) denmektedir.

*İnsanların hakkı olan şeyleri kısmaym, bozgunculuk yaparak yeryüzünde karışıklık çıkarmaym.*¹⁰⁹

Şuarâ Suresi'nin 183. ayeti; Hz. Şuayb (as.) tarafından, putperestliğin hüküm sürdüğü, toplumsal ahlâkın ve özellikle ticaret ahlâkının sifira düştüğü medyen halkının; iktisadî münasebetlerindeki menfaatlerinden dolayı malların değerini düşürmemeleri ve fesat çıkarıp toplum düzenini bozmaları konusunda uyarılmasını anlatmaktadır.

*Enes b. Mâlik (r.a.)'ten rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) devrinde fiyatlar pahalandı. Bunun üzerine halk; "Ey Allah'ın elçisi, bize narh koy" dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Şüpheli yok ki, fiyat tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandırıcı ancak Allah'tır. Ben sizden hiç kimsenin mal ve canına yapmış olduğum bir haksızlık sebebiyle hakkımı benden ister olduğum halde, Rabbime kavuşmak istemem"*¹¹⁰

Hicrî 8 yılının başlarında Medine'de zorunlu ihtiyaç maddelerinin temini noktasında sıkıntılar yaşanmış, fiyatlar artmaya başlamıştır. Bu gelişme üzerine halk, artan fiyatları sınırlaması için Resûlullah (sas.)'den talepte bulunmuş, ancak Resûlullah (sas.), hadis-i şerifte dikkat çekildiği üzere böyle bir uygulamaya gitmenin satıcılara haksızlık olacağı sebebiyle, bu talebi geri çevirmiştir.

Sonuçta bu iki şer'î delil üzerinden hareket edildiği zaman İslâm esasları çerçevesinde fiyatların (semenin) serbest

109 Şuarâ Suresi, 183. Ayet

110 Tirmizî, Büyû', 73

piyasa şartları altında süregelen arz ve talep gerçekleştirmelerinin etrafında tayin edilmesi anlayışının kabul edildiği açıkça anlaşılmaktadır ki bunu da belirleyen Allah Teâlâ'dır.

Başka bir deyişle fiyatlar, arz ve talep gerçekleşmesine göre belirlenir ki bunu yaratan Allah Teâlâ'dır. Öyleyse fiyat meselesinin detayı, bu temel çerçeve etrafında incelenebilecektir.

Eş'arî âlimi İbn Fûrek (ö. 406/1015), *Mücerredü Makâlâti*'-Şeyh *Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* adlı İmam Eş'arî'nin kelâma dair görüşlerine yer verdiği eserinde İmam Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) fiyat meselesi hakkındaki görüşlerine de yer vermektedir. Buna göre Allah Teâlâ'nın kulların kalbinde eşyaya karşı bir istek yaratması veya kulun kalbinde malların yokluğundan dolayı korku yaratması, fiyatların artmasına sebep olmaktadır. Tersine, Allah Teâlâ'nın kulların kalbinde eşyaya karşı bir isteksizlik yaratması veya kulun kalbinde malların yokluğundan dolayı korku yaratmaması da fiyatların düşmesine sebep olmaktadır. Bu korku, bazı zamanlarda doğrudan kulun kalbine giderken, bazen dolaylı olarak yani sebeplere bağlı olarak verilmektedir.

Fiyat meselesine *Kitâbü't-Tembîd* adlı eserinde değinen Eş'arî kelâmcısı ve Mâlikî fakihî Ebû Bekr Bâkılânî (ö. 403/1013), canlıyı gıdalanmaya muhtaç olarak yaratarak böylece gıda maddelerine yönelik talebi artıran ve canlının yapısına mal elde edebilme arzusunu koyanın Allah Teâlâ olduğuna dikkat çekerek, bu etkenler vasıtası ile fiyatları ayarlayanın Allah Teâlâ olduğu hakikatine bir kere daha dikkat çekmektedir. Aksi söz konusu olsaydı, Allah Teâlâ, kullarını gıdalanmaya muhtaç olarak yaratmasaydı ve insanların fitrî yapısına mülkiyet elde etme arzusunu koymasaydı, insanda ihtiyaç olmayacak, talep meydana gelmeyecek ve eşyanın (mal) fiyatı oluşmayacaktır. O halde fiyat dalgalanmaları, hâdis bir meseledir. Her hâdisin de muhdisi vardır ki yaratıcı Allah Teâlâ'dır.

Fiyatların belirlenmesi meselesinde, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), *Kitâbü'l-İrşâd* adlı eserinde görüşlerini açıklar. Buna göre, fiyatlar azlık, bolluk, emek, diğer vasıtalar, talep azlığı veya çokluğu vb. gibi etkenlere bağlıdır ki kulların tercihin ilgisinin bulunduğu şeyler aynı zamanda Allah Teâlâ'nın bir fiilidir. O'ndan başka Yaratıcı yoktur. Fiyat meselesine Sa'deddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390) de *Şerhu'l-Makâsîd* adlı eserinde değinmektedir.

Buna göre arzın azalması/talebin artması, arzın artması/talebin azalması gibi hususlar kulun irade ve kudretinde değildir. Fiyat meselesinde insan irade ve kudreti dahilinde olanlar malı stoklama, satışları yasaklama vb. yöntemlerdir. O halde fiyatların da belirleyicisi Allah Teâlâ'dır.

Basra Mu'tezilesi'nin meşhur kelâmcısı, Şâfiî fakihî Kâdî Abdülcebbar (ö. 415/1025), *el-Muğni* isimli, Mu'tezile'nin temel görüşlerini anlattığı eserinde fiyat dalgalanmalarının sebepleri olarak arzın az/talebin yüksek olmasını, arzın yüksek / talebin az olmasını, nüfusun değişimini, bir mal yerine alternatifinin üretilmesini, bir mala olan aşırı rağbet ile son olarak devlet tarafından narh konulmasını göstermektedir.

Özetle, Allah Teâlâ tarafından bir malın (eşyanın) pahalalanması, O'nun o eşyayı azaltması veya o eşyaya muhtaç olanların ihtiyacını çoğaltması şeklinde olurken ; Allah Teâlâ tarafından bir malın (eşyanın) ucuzlanması, O'nun o eşyayı çoğaltması veya o eşyaya muhtaç olanların ihtiyacını azaltması şeklinde olmaktadır. O halde fiyat meselesinde Allah Teâlâ, arz ve talebi yaratır, arzın azlığı talebin çokluğu eşyanın pahalalanması ile, arzın çokluğu talebin azlığı eşyanın ucuzlanması ile sonuçlanır.

Buraya kadar vurgulanan çevrede erişilen sonuçlardan bir tanesi de, narh politikasının benimsenmediğidir. Dikkat edileceği gibi Resûlullah (sas.), narh uygulamayı kabul etmemiştir. Hulefâ-yi Râşidin'in ikincisi Halife Ömer b.el-Hat-

tâb (ra) piyasa koşulundan daha yüksek fiyata kuru üzüm satışı yapan Hâtîb b. Ebû Beltea'yı, kamu yararını gözeterek pazardan ihraç etmiş ama sonradan bu kararından dönerek, İbn Ebû Beltea'nın ekonomik münasebetlerine dilediği gibi devam etmesine izin vermiştir. Hulefâ-yi Râşidîn'in dördüncüsü Halife Ali (ra) da kendine gelen narha yönelik talebi geri çevirmiştir. Bu gelişmelerden sebep narh politikasının hakkında ilave bilgi verilmesi önemlidir.

Normal işleyen piyasada, Hanefî fıkıh âlimleri fiyatlara narh koymayı tahrîmen mekruh kabul ederken, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî fıkıh âlimleri haram olarak kabul etmektedirler. Bu görüşlerine temel gerekçe, İslâm iktisadî esaslarının alışverişte kabul ettiği karşılıklı rızadır. Nisâ Suresi 29. ayeti bu hususa işaret etmektedir.

Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızâınıza dayana ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. ¹¹¹

İstisnaî olarak Hanefî âlimleri, zarûriyyât derecesinde gıda maddeleri fiyatlarının piyasanın koşullarından saptırılarak sunî şekilde ve fâhiş derecede yükseltildiği ve kamunun zararını önleyebilmek adına başka bir çarenin kalmadığı durumlarda narh politikası uygulanmasını câiz olarak görürler.

Aynı şekilde Selefî âlimlerinden Takıyyüddin İbn Teymiyye ile Hanbelî âlimi İbn Kayyim el-Cevziyye, insanların zarûriyyât derecesinde olan gıda maddeleri ihtiyacını, fiyatlardaki aşırı derece pahalılıktan dolayı karşılayamaması, müteşebbislerin piyasada karaborsacılık yapmaları, belirli malların bazı imtiyazlı gruplara tahsis edilmesi ve o grupların söz konusu malları diledikleri fiyatlardan satması, bugünkü tabirle oligopol, karter vb. gibi oluşumların fiyatları aşırı

111 Nisâ Suresi, 29. Ayet

derecede yükseltmeleri, aracı teşekküllerin (oligopson) alış fiyatlarını çok düşürmeleri ve son olarak kamusal ihtiyaçları karşılamak için faaliyet gösteren sektörlerde çalışan kişilerin ücretlerini aşırı derecede yükseltmeleri halinde narh politika-sına gidilmesini vâcib hükmünde görmektedirler.

*Ey iman edenler! Allah'ın işaretlerine, haram aya, bo-yunları bağısız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin. İbramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir.*¹¹²

Bu davranışlarda narh politikası uygulanmasının câiz görülmesi, ilgili davranışların, Mâide Suresi'nin 2. ayetinde yasaklanmış bulunan *günah ve düşmanlıktaki işbirliğinin çerçevesine* dahil olmasındandır.

Mâide Suresi'nin 2. ayeti, öncelikle kutsal değerleri çiğ-nemeyi yasak etmekte, ardından kulların intikam duygularının diğer kulların insanî haklarına tecavüze sebep olmaması gerekliliğine değinmektedir. Ayet devamında Müslümanların, birbirleri ile ancak iyilik-takvâ hususunda yardımlaşabileceğine; aksine günah davranışlarda bulunmak, intikam duygusu taşımak, intikam almak, kullara düşmanlık beslemek, insanî hakları zedelemek gibi çirkin davranışlar hususunda yardımlaşmanın yasaklandığına değinerek, kullara Allah Teâlâ'ya karşı saygılı olmayı emretmektedir. Aksi davranan kulların azabının ise şiddetli olacağını haber vermektedir. Özetle Mâide Suresi 2. ayeti, elbette yardımlaşma ve dayanışmanın söz konusu olabileceğini ancak bu hususların

genel çerçevesini amel ve ahlâk kurallarının çizdiğine dikkat çekmektedir. Yukarıda fıkıh âlimlerinin narh uygulanmasını câiz olarak gördükleri bütün durumlar, işte Mâide Suresi'nin 2. ayetinde bahsedilen kulların yardımlaşmaktan uzak durmalarının emredildiği günah-düşmanlıktaki davranışlarda işbirliği çerçevesine girmesinden kaynaklanmaktadır.

1. *Malın kamuya zararlı olacak kadar pahalılaşması*
2. *Söz konusu mallara toplumsal ihtiyaç duyulması*
3. *Devletin kamu yararı adına başka yöntem bulamaması*
4. *Pahalılığın üretici spekülasyonundan kaynaklanması*
5. *Uygulamanın arzın azalması ile sonuçlanmaması*
6. *Uygulamanın alanında ihtisaslaşmış kişiler eli ile icrası*
7. *Uygulamanın icrasında görevli kişilerin adâletli olması*
8. *Mallarda kalite farkının dikkate alınması*
9. *Hem satıcı hem alıcıların yararının gözetilmesi*

Buna göre toparlama yapılırsa; İslâm iktisadî esasları kapsamında narh uygulaması ancak yukarıda dokuz madde tasnif edilebilen davranış ve durumların varlığında söz konusu olabilir. Başka bir deyişle halkın helâk olmasından korkulmadıkça müteşebbis kesimine narh politikası uygulamak söz konusu olmamalıdır. Elbette ki söz konusu bu görüşün bir başka dayanağı İslâm esaslarının kullara nisbî özel mülkiyet hakkı tanınmasıdır. Nitekim narh politikası uygulamak, özel mülkiyet hakkını kısıtlar ki bu konu hakkında ikinci bölümde detaylı açıklama yapılmaktadır.

Tüm bu gerçekliklerden dolayı İslâm toplumunda Emevî döneminden itibaren narh politikası uygulanması benimsenmiş, fiyat denetiminden hisbe teşkilâtı sorumlu tutulmuştur. İslâm'ın kaynağını şer'î delillerin teşkil ettiği iman, amel, ahlâk ile ilgili hükümlerinin temel amacı yani makâsidü'ş-şer'ia

; kulların imanını, canlarını (nefsi), akıllarını, nesilleri ve mallarını yani beş temeli korumaktır. Bu beş temelden canı korumak yani hayat hakkı Allah Teâlâ'nın kullarına bahşettiği ve hiçbir beşerin müdahale edemeyeceği temel hak olarak, diğer hakların temelidir. Hayat hakkı gereğince kulların zarûriyyât derecesinde bulunan gıda maddeleri ihtiyaçlarını, alım güçleri dahilinde sağlamak devletin temel görevidir. Bu sebepten dolayı, Osmanlı Devleti'nde narh politikasının yürütülmesi hisbe teşkilatı aracılığı ile kurumsal bir yapıya bürünmüştür.

BÖLÜM 3

Mal, Para ve Mülkiyet

3.1. MAL

İslâm Hukuku'nun kaynağı Kur'an-ı Kerîm ve Sünnettir ki bunların da kaynağı İlâhî vahiydir. Bu iki kaynağın dışında yer alan diğer aslî (icmâ, kıyas) ve fer'î deliller (istihsân, istislâh, örf, sedd-i zerâi', şer'u men kablenâ, sahâbî kavli, istishâb) de asla Kur'an-ı Kerîm ve Sünnet (nass) dışına çıkamaz.

Hak, yetki ve yükümlülüktür. Kimi zaman bir yetkiyi, kimi zaman da bir yükümlülüğü ifade etmektedir. Çok farklı bakış açılarından tasnif etmek mümkün olsa da, hak nazariyesine yönelik olarak yapılabilecek en ciddi taksim "*hak-kın Allah Teâlâ'ya veya kula ait oluşu bakımından*" yapılan bölümlendirmedir. Haklar bu çerçevede Allah Teâlâ hakkı (Hukûkullah), kul hakları (hukûk-ı ibâd) ve ortak haklar olmak üzere üç temel başlıkta incelenmektedir.

Allah Teâlâ hakkı (Hukûkullah) çerçevesinde sayılan haklardan iman ve ibadet mahiyetinde olanlar haricinde kalanlar, toplumun genel menfaatine yönelik haklardır ki bundan dolayı Hukûkullah çevresinde anılır.

Kul hakları da kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Umumî kul hakları, toplumun ortaklaşa sahip olduğu varlık ve imkânlardan faydalanma hakkıdır ki eğitim, öğretim, sağlık vb. bunlardandır. Hususî kul hakları ise, bir kimsenin eşi, işi ve özel mülkiyeti üzerindeki haklarıdır. Bu haklar şahsa mahsus olup başkasının ortaklığında değildir. Karma haklar ise, kendilerinden elde edilen faydanın ne sadece ferde ne sadece topluma ait olduğu haklardır. Kısas ve ta'zir cezası, seçme ve seçilme bunlardandır.

Allah Teâlâ hakkı (Hukûkullah) ile kul hakları (hukûk-ı ibâd) sistematigi dahilinde şekillenen hak meselesi bağlamında bu satırlara kadar ortaya konan metodolojik çerçeveye başka bir deyişle ferdî ve toplumsal münasebetlerden *kaynaklanan amelî - fiirû* meseleler *fıkıh ilminin yani İslâm hukukunun* konusunu oluşturur.

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin "*insanın hak ve vazifelerini bilmesi*" ve İmam Şâfi'nin "*dinin amelî hükümlerini, muayyen delil ve kaynaklardan elde ederek bilmek*" şeklinde tarif getirdiği fıkıh ilminin muhtevası, ferdî ve toplumsal münasebetlerin artması ile birlikte *ibâdât, muâmelât, ukûbât* şeklinde adlandırılan üçlü taksim çerçevesinde incelenmeye başlanmıştır.

İslâm esasları çerçevesinde, *devlet ve anayasa hukuku, devletlerarası hukuk (devletler umumî hukuku), şahıs hukuku, aile hukuku, miras hukuku, eşya hukuku, borçlar hukuku* fıkıh ilminin *muâmelât kısmının* konusudur ki bu başlık altında muhtevaya uygun düşen eşya hukukudur.

Eşya hukuku dalı, şahısların mallar (eşyalar) üzerinde doğrudan doğruya hâkimiyetlerinden kaynaklanan meseleleri düzenlemektedir. Buna göre aynî haklar şahıslara mallar (eşya) üzerinde doğrudan doğruya hâkimiyet sağlayan ve bu sebeple herkese karşı ileri sürülebilen haklardır. O halde öncelikle mal kavramının tanıtılması gerekmektedir.

Mecelle'nin 126. maddesinde mal ; *insanın eğilim gösterdiği ve ihtiyaç zamanı için biriktirdiği taşınır ve taşınmaz şey* olarak tarif edilir. Buna göre insanların herhangi bir değer atfetmediği ve ileride ihtiyacı olacağı düşüncesi ile muhafaza etmediği şeyler mal hükmünde değildir. Öyleyse *mal (eşya), insanlar arasında maddî değer taşıyan ayndır*. Bu tarifteki ayın kelimesi madde ile ilgisi bulunmayan hakları ve menfaatleri dışarıda bırakmaktadır. Aynı şekilde tarifte yer alan maddî değer koşulu da örnek olarak bir iki tane buğday tanesi veya hayvan leşi gibi nesnelere dışarıda bırakılmaktadır.

Herhangi bir nesnenin mal olarak kabul edilip edilmemesi eşya hukuku çerçevesinde önemli sonuçları beraberinde getirmektedir. Buna göre insan, güneş, hava, hayvan leşi vb. mal kabul edilmeyen şeyler bedelli veya bedelsiz farketmek sizin mülkiyet nakli (temlik) akitlerine konu edinemez. Ayrıca mal sayılmamakla beraber mülkiyet konu edinebilen haklar ve menfaatler vardır ki misâl olarak insan, hayvan veya eşyadan elde edilecek menfaatler böyledir. Bu menfaatler ise bedelli veya bedelsiz akit konusu edinebilir. Bunlar üzerinde icâre, âriyet veya menfaat vasiyeti gibi akitler kurulabilir.

Malın tarifi hakkında bu açıklamalar yapıldıktan sonra malın kısımları hakkında açıklamalar getirilebilir. Buna göre mallar; mütekavvim olan ve olmayan, mislî ve kıyemî, tüketilen ve kullanılan, taşınır ve taşınmaz, bölünebilen ve bölünemeyen mallar ile özel mülkiyete tâbi olan ve tâbi olmayan ve ortak mallar çerçevesinde incelenmektedir. Mal kısımlarının her birisi sırası ile detaylandırılacaktır.

3.1.1. MALIN KISIMLARI

3.1.1.1. Mütekavvim ve Gayr-i Mütekavvim Mal

Kıymet kelimesi aynı kökten gelen *mütekavvim kelimesi*, furû fıkıh ilmi çerçevesinde *mal kavramı* ile ilişkilendirilecek iki mânaya sahiptir. Bu mânalardan birincisi Müslümanların

faydalanmaları helâl ve serbest olan maldır. Bu mânalardan ikincisi, elde edilmiş, kazanılmış, tasarruf konusu edilebilecek maldır. Misâl olarak havadaki kuş veya denizdeki balık bu çerçevede mütekavvim değildir ki yakalanarak ihraz edilince (el konulunca) mütekavvim mal hükmünde olacaktır.

Fürû fıkıh ilminin eşya hukuku çerçevesinde yaygın kabul gören birinci mânadır ki Müslümanların faydalanmaları helâl ve serbest olan mal mütekavvim maldır. O halde domuz, şarap, usûlüne göre boğazlanmamış olan hayvan eti mütekavvim olmayan mallardandır. Gayr-i mütekavvim malların itlafi tazmin gerektirmemektedir.

Diğer taraftan bir eşya (mal) mütekavvim olmadığı halde mülkiyet konusu edilebilmektedir. Misâl olarak Müslüman bir kimsenin şırası şarap haline dönüştüğünde mütekavvim mal olmaktan çıkmakla birlikte, o kimsenin mülkü olmaktan çıkmaz. Mal sayılmadığı halde mütekavvim olan nesnelere vardır ki birkaç buğday tanesi, bir avuç adi toprak bunlardandır. Öyle ki bu nesnelere mal hükmünde kabul edilmesine rağmen, mütekavvimdirler.

3.1.1.2. Mislî ve Kıyemî Mal

Malın kısımlarından bir diğeri mislî ve kıyemî mal ayrıdır. Mislî mal fiyatı etkileyebilecek herhangi bir fark olmadan birbirinin yerine geçebilen, görüntüsü, iç yapısı ve iktisadî faydası bakımından eşdeğer özelliklere sahip olan aynı tür mallardır. Mecelle'nin 145. maddesinde mislî mal "*çarşı ve pazarda mu'teddün bih, bahânın ihtilâfını mûcip bir tefâvütsüz misli bulunan şeydir*" şeklinde tanımlanmaktadır. O halde mislî mallar kendi türünden olan mallar ile ortak özelliklere sahip mallardır. Aynı türe ait olan mallar arasındaki farklılık sadece miktar olarak bulunacağı için, bu malların miktarı eşitlendiği zaman, söz konusu mallar aynı değere sahip ve birbirinin yerine geçebilen mallar haline gelecektir.

Mislî olmayan mallara kıyemî mallar denir ki bu ilerleyen satırlarda detaylandırılacaktır.

Misli mallar ; *miktarı hacim ölçüsü ile tespit edilenler (keylî, mekîl /mekîlât), miktarı ağırlık ölçüsü ile belirlenenler (veznî, mevzûn /mevzûnât), miktarı uzunluk ölçüsüyle belirlenenler (zer'î, mevrû' /mevrû'ât) ile miktarı saymak marifetiyle tespit edilerek büyüklükleri ve değeri birbirine yakın olanlar (adediyyât-ı mütekâribe)* şeklinde dört çeşide ayrılmaktadır. Un veznî, buğday keylî, kumaş zer'î ve yumurta adediyyât-ı mütekâribe mallardandır.

Bir sonraki para başlığı altında yer verileceği üzere dinar, dirhem, fels ve kağıt paralar yani kısaca para da mislî mallardandır. Öyle ki dinar ve dirhem veznî mallardandır, Madenî paralar (fels), yapıldıkları madenler itibariyle veznî olsalar bile, para olarak kabul edildiğinden dolayı adedî hükmündedir. Kağıt paralar da adedî hükmündedir. Ancak ileride yer verileceği üzere Hanefî mezhebinde faiz nazariyesinin illeti, mübâdele edilecek malların arasında *cins ve mikdar (ölçü) birliğinin (mekîlât ve mevzûnât olma vasfı)* bulunmasıdır. Öyleyse esas olarak dinar (altın para) ve dirhemde (gümüş para) faiz illeti, her iki madendeki mutlak semeniyet vasfı olduğundan dolayı bütün gerçek ve hükmî paralar (fels ve kağıt para), dinar (altın para) ve dirhem (gümüş para) olarak değerlendirilmektedir.

İktisadî örf ile alakalı olduğundan mislî mallar, örfе göre yer değiştirebilmektedir. Kaldı ki zaman içerisinde kıyemî mallar mislî mallara, mislî mallar kıyemî mallara dönüşebilmektedir. Mesela benzerlerinden farklılaşacak kadar değeri düşerek ayıplı hale gelen mislî bir mal kıyemî hale gelecektir. Burada kural, standart ve fabrika çıkışlı malların mislî, her birisi özel ustalık gerektirmek marifetiyle yapılan el ürünü mallar kıyemîdir. Öyleyse denilebilir ki sanayi sektörünün

gelişiminden önce üretilen mallar el ürünü olduğundan, bu dönemde mislîlik niteliği oldukça nadirdir.

Mislî mallar icâre ve âriyet akdi gibi kullandırma amaçya yönelik akitlere konu olamamakla birlikte ; karz akdi ancak mislî mallar üzerinden gerçekleşebilmektedir. Yeniden vurgulanması gerekirse Hanefî ekole göre faiz nazariyesinin illeti, mübâdele edilecek malların arasında *cins ve mikdar (ölçü) birliğin (mekîlât ve mevzûmât olma vasfı)* bulunması olduğundan, yani hacim ve ağırlık ölçüsüyle işlem gören bütün mislî mallar ribevî mal hükmünde kabul edildiğinden, bu malların birbirleri ile mübâdelesini esasında faiz yasaklarına dikkat edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde akid fâsid olacaktır.

Kıyemî mallar ise *yerini aynı cinsten bir başka malın alamayacağı kadar farklı olan ve böylece alışverişte ferdan tayin edilmesi gereken mal (eşya)* yani mislî olmayan eşyadır. Mecelle'nin 146. maddesinde kıyemî mal "*kıyemî çarşı ve pazarda misli bulunmayan yahut bulunursa da fiyatça mütefâvit olan şeydir*" şeklinde tanımlanmaktadır. Mislî mallar belirli gruplara ayrılabilir bile böyle bir ayırım kıyemî mallar için yapılamamış, nihayetinde kıyemî mallar mislî olmayan eşya şeklinde tarif edilmiştir. Başka bir deyişle piyasada hacim (keylî) ve ağırlık (veznî) ölçü birimleri marifetiyle miktarı belirlenerek işlem gören mallar ile, birbirinin yerine aynı cinsten bir başkası alınabilecek kadar aralarında fark olmayan veya fark bulunsun bile ihmâl edilebilecek kadar az olan bundan dolayı sayı ile işlem gören (adedî) mallar ve son olarak standart ölçü birimleri ile ölçülerek miktarı belirlenen (zer'î) mallar dışındaki bütün mallar kıyemî mal hükmündedir. Aynı cinsten olup sayı ile satılmakla beraber değer ve standart açısından farklı olan adediyyât-ı mütefâvite malların kıyemî mal hükmünde olduğunda dikkat edilmelidir.

Malların mislî ve kıyemî ayırımına tâbi tutulmasının önemi fîrû-i fikh ilminin muâmelât disiplininin eşya hukuku çerçevesinde belirginleşmektedir. Birinci nokta, mislî malların cins, miktar ve vasıf olarak belirlenebilir olmasından dolayı zimmette borç olarak sabit olmasıdır. Kıyemî mallar ise görerek ve ferden tayin edilerek belirlenebildiğinden dolayı zimmet borcuna konu edinemez. Buna göre ortada olmayan mislî mal, cinsi, miktarı ve vasıfları belirlenerek satım akdine konu edinebilir, ancak kıyemî mallarda bu mümkün değildir. İkinci nokta, mislî mallar mislen, kıyemî mallar değeri ile tazmin edilirler. Buna göre bir litre ayçiçek yağı döküldüğü zaman, bunu döken şahıs sahibine yine bir litre ayçiçek yağı vermekle mükelleftir. Ancak kıyemî malların telef edilmeleri durumunda kıymeti itibariyle tazmin edilmesi gerekmektedir. Misâl bir şahsın atını öldüren, atın yerine bedelini ödemekle mükelleftir.

Aslında ribâ akdinin konusu olmakla birlikte, burada kısaca değinilecek olunursa, artış veya fazlalık demek olan ribânın, fikhî çerçevede anlamı, mübâdelede karşılığı bulunmayan hükmî fazlalık başka bir deyişle, mübâdelede taraflardan birisi lehine şart koşulmuş karşılıksız fazlalıktır. Buna göre fazlalık faizi'nin (ribe'l-fadl), kıyemî mallarda değil yalnızca mislî mallarda cereyan edeceği ortadadır.

Son olarak müşterek mislî malların taksim edilmesinde malın parçalara ayrılması (ifraz) esastır. Böylece ortaklardan her birisi diğerinin gıyabunda ve onun izni olmadan kendi hissesini alabilir. Müşterek kıyemî eşyanın taksiminde ise ortaklardan birisi diğerinin izni olmadan kendi hissesini alamaz.

3.1.1.3. Tüketilen ve Kullanılan Mal

Maksada uygun düşecek şekilde faydalanabilmek için ilk andan itibaren tüketilmeye başlanan mallar tüketilen mal-

lardır. Yiyecek, içecek ve yakacak maddeleri hakikî mânada tüketilen mallardandır. Ekmekten maksada uygun düşecek şekilde faydalanmak ancak ekmeği yiyerek tüketmeye başlamakla mümkündür. Para da hukukî çerçevede tüketilen maldır, sahibi paradan ihtiyaçlarını satın almak için elden çıkararak istifade eder. Kullanılan mallar ise, zaman içerisinde eskise, yıpransa bile ilk kullanım anından itibaren tüketilmeye başlanmadığı için kullanılan mal hükmündedir.

Buradan varılacak önemli bir sonuç; icâre, âriyet vb. gibi malın kendisinden değil de menfaatinden faydalanmaya imkân tanıyan akitlerin tüketilen mallar üzerinde yapılmasının mümkün olmadığıdır. Bununla beraber amacı sahip olmak ve tüketmek olan ödünç akdi gibi akitlerin de kullanılan mallar üzerinde yapılması mümkün değildir. Bu yüzden para veya hububat gibi tüketilen mallarda âriyet akdi değil, ödünç akdi söz konusudur.

3.1.1.4. Taşınır ve Taşınmaz Mal

Mallara dair yapılan ayrılardan dördüncüsü taşınır ve taşınmaz mallar ayrımıdır. Bir yerden başka bir yere taşınması mümkün gözükken mallar taşınır (menkûl) mallar olarak isimlendirilirken; bozmadan veya tahrip etmeden taşınması mümkün olmayan mallara, taşınmaz (gayr-i menkûl) mallar denmektedir. Mecelle 1019. ve 1020. maddelerinde yer verildiği üzere; bina ve ağaç tek başına birer taşınır mal olmakla birlikte ; mal ve toprağa bağlı olarak düşünüldüğü zaman ise taşınmaz mal hükmündedir. Buna karşılık Mâlikî ekolü ise bu malların her durumda tahrip edilmeden taşınması mümkün olmayacağından dolayı taşınmaz mal hükmünü kabul etmektedir.

3.1.1.5. Bölünebilen ve Bölünemeyen Mal

Malın kısımlarına dair yapılan ayrımlardan beşincisi bölünebilen ve bölünemeyen mallardır. Bu ayrım müşterek mül-

kiyetin sona erdirilmesi çerçevesinde önem kazanmaktadır. Malların bir kısmı değeri ve maksada uygun düşecek şekilde kullanım vasfı bozulmadan bölünmeye uygundur ki yiyecek, içecek, yakacak vb. gibi mallar bu türden, bölünebilir mallardandır. Böyle olmayan kıymetli taş, elbise, sadece bir aileye yetecek bir mesken vb. mallar ise bölünemez mallardır.

3.1.1.6. Özel Mülkiyete Tâbi Olan, Olmayan ve Ortak Mal

Malın kısımlarına dair yapılan ayırmalardan altıncısı özel mülkiyete tâbi olmayan, özel mülkiyete tâbi olan mallar ile ortak mallardır. Mallar, *tabiî özellikleri bakımından özel mülkiyete konu edilemeyen mallar* ile *tabiî özellikleri bakımından özel mülkiyete konu olabilen mallar* şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Buna göre deniz, güneş, hava vb. mallar tabiî özellikleri bakımından özel mülkiyete konu edilemezler ki bu maksatla akit mevzûu da olamazlar.

Tabiî özellikleri bakımından özel mülkiyete konu olabilen mallar ise iki çeşittir. Bunlardan birincisi fiilen ferdi ve hususî mülkiyet altında bulunan, aynında ve menfaatinde ammenin hakkı bulunmayan mallardır. Bunlardan ikincisi fiilen mülkiyet altında bulunmayan mallardır.

Fiilen mülkiyet altında bulunmayan mallardan bir kısmı henüz hiçbir kimsenin malik olmak için üzerinde zilyedlik kurmadığı, el koymadığı mallardır. Av hayvanları, serbest bölgedeki odunlar ve ölü toprak bunlardandır. Bu malların aynına el koymak, ammeye zarar verecek şekilde tamamına el koymak haricinde câizdir. Fiilen mülkiyet altında bulunmayan mallardan bir kısmı ise amme menfaat ve hizmetine bırakılmış mallardır. Büyük nehirler, umumî yollar, yeraltı kaynakları, meydanlar, parklar, köprüler vb. bu şekildedir. Bu malların aynına el koymak, bu mallara malik olmak câiz değildir. Serbest olan bu malları herkesin kullanması, herkesin faydalanmasıdır.

“Müslümanlar üç şeyde ortaklardır: Su, ot ve ateş”¹¹³

Son olarak ibâha şirketinde tekrar yer verileceği gibi Müslümanlar su, ot ve ateşten ihtiyaçları kadar bedelsiz edinmek ve istifade etmek hakkına sahiptirler. Yer altında veya kuyuda bulunan sudan herkes ihtiyacı kadar çıkarma, alma ve kullanma hakkına sahiptir. Sahipli veya sahipsiz arazi olsun ot kendiliğinden bitmiş ise herkesin hakkı vardır. Ancak arazi sahibinin ihtiyacı varsa öncelikle istifade hakkı vardır. Yakıtını kendi temin etmiş olsa da ateş yakan başkalarının faydalanmasını engelleyemez.

3.2. PARA

İnsanların muhtaç olduğu malların (eşya) ve ihtiyacını karşılayacak olan sair hizmetlerin malî değerini ölçmede kullanılan ölçüt (mi'yâr) / vasıta *para* olarak isimlendirilir.

*Ey iman edenler! Bilin ki yahudi din bilginlerinin ve hıristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan alıkoşarlar. Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele!*¹¹⁴

Tevbe Suresi'nin 34. ayetinde, yahudi din âlimlerinin ve hıristiyan din adamlarının o dönemde topluma örnek olacak yerde şahsî ihtiraslarını öne çıkardıklarına vurgu yapılarak, bu din temsilcileri ve onlarla beraber hareket eden kimselerin, altın ve gümüşü stoklayarak ekonomik hayatı durağanlaştırdıkları, bundan dolayı toplumun birtakım mahrumiyetlere mâruz kalmasına sebep olduklarından dolayı acıklı azaba çarptırılacağı anlatılmaktadır ki surenin 35. ayetinde bu azabın ne kadar ağır olacağını gösteren bir tasvire de yer verilmektedir.

113 Ebû Dâvûd, Büyû", 60

114 Tevbe Suresi, 34. Ayet

O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alın-ları, böğürleri ve sırtları dağlanacak: İşte yalnız kendiniz için toplayıp sakladıklarımız; tadın şimdi biriktirip sakla-dıklarımızı! ¹¹⁵

Âl-i İmrân Suresi'nin 75. ayetinde ehl-i kitap arasında emanete riayet noktasında birbirlerine körü körüne zıt tama-men iki anlayışın olduğu anlatılmakta, nitekim bu kapsamda önce ahlâki erdemlere bağlılığını koruyanların davranışları ön plana çıkarılmaktadır.

Ehl-i kitap'tan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen onu sana noksansız öder; içlerinden öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen tepesine dikilip durmadık-ça onu sana ödemez. Çünkü onlar "Ümmilere yaptıklarımızdan dolayı bize bir vebal yoktur" derler. Onlar bile bile Allah adına yalan söylemektedirler. ¹¹⁶

Hemen aşağıda 20. ayetine yer verilen Yûsuf Suresi'nin büyük kısmında Hz. Yûsuf (as.)'ın kardeşleri tarafından ku-yuya atılması ve Onu kuyudan çıkaran kafilenin, Kendisini Mısır'da köle olarak satması konu edinir.

(Mısır'da) onu yok pahasına, birkaç dirheme sattılar. Za-ten ona pek değer vermemişlerdi. ¹¹⁷

Tevbe Suresi, Âl-i İmrân Suresi ve Yûsuf Suresi'nin yer verilen üç ayeti dikkate alındığı zaman, malların (eşya) ve ih-tiyaçları karşılayacak olan sair hizmetlerin malî değerini ölç-me de kullanılan vasıta yani *para* olarak dinar (altın para) ve dirhem (gümüş para) kabul edildiği görülmektedir. Gerek dinar gerek dirhem, değerini üretildiği madenden almaktadı-ır. Şu halde *yaratılışı itibarıyla para olarak kabul edilmeleri* söz konusudur.

115 Tevbe Suresi, 35. Ayet

116 Âl-i İmrân Suresi, 75. Ayet

117 Yûsuf Suresi, 20. Ayet

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî, *ihyâü ulûmi'd-dîn* adlı eserinde dinar ve dirhemin, mallar (eşya) ve ihtiyaçları karşılayacak olan sair hizmetlerin malî değerini ölçmede kullanılan bir vasıta-para olarak kabul edilmesini, kulların geçimini kolaylaştırıyor olmasından dolayı Allah Teâlâ'nın lütfü olarak görmektedir. Yaratılış itibariyle taş olan bu iki nesnenin kendinde herhangi fayda yoktur ancak insanlar, muhtaç olduğu mallar (eşyalar) ve sair hizmetleri dinar ve dirhemi kullanarak karşılayabilir. Kullar, bazen ihtiyacına sahip olmaz, bazen de ihtiyacı olmayana sahip olur. Böylesine bir durumun varlığında malın başka mal ile mübâdelesine ise çok zordur.

Demir ve bakır ile bunların kurşun / kalay vb. madenlerle meydana gelen alaşımlarından elde edilmekte olan fels (çoğulu fulûs) de malların (eşya) ve ihtiyaçları karşılayacak olan sair hizmetlerin malî değerini ölçmede kullanılan vasıta yani *para* olarak kabul edilmektedir. Kağıt paraların da niteliği fels hükmündedir. Ancak madenî ve kağıt paraların, para olarak kabul edilmeleri toplumun kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. *Dinar, dirhem, fels ve kağıt paralar, kısaca para misli mallardandır.*

3.3. MÜLKİYET

Aynî haklar aslî ve fer'î haklar şeklinde ikiye ayrılırken ; aslî aynî haklar da kendi içerisinde sınırlı ve sınırsız şeklinde ikiye ayrılır ki sınırsız aynî haklar mülkiyet olarak isimlendirilir. Ancak bu kitapta sınırlı aynî haklar ve fer'î haklardan bahsedilmeyecektir.

3.3.1. MÜLKİYET HAKKI

Mülkiyet, *eşya üzerindeki tek başına tasarruf yetkisi* yani *bir ayn veya menfaat üzerinde varlığı kabul edilen ve ait olduğu kimseye bizzat faydalanma, bu hakkından vazgeçtiği takdirde ise karşılığın alma yetkisi veren hukukî bir hükümdür.* Buna göre

mülkiyet eşya (mal) üzerinde söz konusu olabileceği gibi menfaat üzerinde de işlerlik kazanabilmektedir. Misâl olarak bir kişi satın aldığı bir malın sahibi ve maliki olurken, bir kişi kiraladığı bir malın menfatine malik olmaktadır. Mülkiyet hakkının konusunun yalnızca mallar olmayıp, belirli hak ve menfaatler üzerinde de ortaya çıkması, İslâm esaslarının mülkiyet hakkına sosyal bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Mülkiyet hakkı alternatif olarak; *herhangi bir engel söz konusu olmadıkça, hukukî çerçevede yalnızca sahibine tasarruf imkânı sağlayan ve herkese karşı ileri sürülebilen bir haktır* şeklinde tarif edilebilmektedir. Bu tarifte dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Birincisi mülkiyet hakkının herkese karşı ileri sürülebilmesi, sahibi izin vermediği müddetçe başkalarının mülkiyet konusu olan mal veya menfaat üzerinde tasarruf yetkisinin olamayacağını anlatmaktadır. Mülkiyet hakkı izinsiz tasarrufu engeller ki, bu sınır aşıldığında malik, müdahaleyi men ve istihkak davası açmaya yetkilidir. İkincisi mülkiyet hakkının herhangi bir engel söz konusu olmadıkça işlemesi, bazı durumlarda tasarrufa engel olabilecek durumların varlığını işaret etmektedir. Misâl olarak ehliyetsiz bir kimsenin mülkiyet hakkı vardır. Ancak sahibinin tasarruf ehliyeti bulunmamaktadır. Bu durumda velinin / vasîsinin, o kişi adına tasarrufta bulunması gerekecektir. Ortak mallarda veya rehin edilen mallarda da, başkalarının hakkı söz konusu olduğundan dolayı ortaklık ve rehin tasarruf hakkına engel olacaktır.

Mülkiyet kavramına dair açıklamaların ardından değinilmesi gereken önemli bir mesele mülkiyet hakkının meşrûluğu ve dayanağıdır. Mülkiyet hakkının geçmiş insanlık ile birlikte başlamaktadır. İslâm esasları ise mülkiyet hakkına bir düzen getirmiş, özel mülkiyeti kamu mülkiyeti müessesesi ile pekiştirmiştir. Prof. Dr. Hayreddin Karaman, Kur'an-ı Kerim'de mülkiyet meselesi ile alâkalı ayetlerin üç hüküm çerçevesinde toplandığına işaret etmektedir.

Ayetlerden bir kısmı, yerlerde ve göklerde olanların hepsinin Allah Teâlâ'ya ait olduğunu ifade ederken, diğer bir kısmı belirli kimselerin elinde ve tasarrunda olmakla birlikte malların topluma ait olduğuna yani toplumun da mallar üzerinde hakkı bulunduğuna dikkat çekmektedir. Son olarak ayetlerden bir diğer kısmı özel kimselerin mülkiyet hakkından, Allah Teâlâ'nın bu kimselere mal verdiğine işaret etmektedir.

Birincisi, herşeyi yoktan var eden Rabbimiz Allah Teâlâ'dır. Rabbimiz herşeyin hakikî mânada mâlikî ve sahibidir.

*O, takdir ettiği gibi yaratan, canlıları örneği olmadan var eden, biçim ve özellik veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerdekiler ve yerdekiler hep O'nu tesbih ederler. O üstündür, hikmet sahibidir.*¹¹⁸

*Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır ve Allah her şeyi kuşatmaktadır.*¹¹⁹

İkincisi, herşeyin hakikî mâlikî olan Rabbimiz Allah Teâlâ, yerdeki ve gökteki herşeyi insanların istifade etmesi için yaratmıştır.

*Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O'dur ve O, her şeyi hakkıyla bilmektedir.*¹²⁰

*Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz? İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışurlar.*¹²¹

118 Haşr Suresi, 24. Ayet

119 Nisâ Suresi, 126. Ayet

120 Bakara Suresi, 29. Ayet

121 Lokmân Suresi, 20. Ayet

Üçüncüsü, geçici olan dünya hayatına imtihân vermek için gönderilen ve Allah Teâlâ'nın yeryüzündeki halifesi (hükümranlığının temsilcisi) kılınan insanoğlunun, bu iki hakikatin neticesi mânasında bazı mal ve hakların sahibi olarak bunlar üzerinde tasarruf edebileceği görülmektedir.

*De ki: “Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kâdırsın.”*¹²²

*...Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin....*¹²³

*Allah'a ve resulüne iman edin; O'nun size emanet olarak verdiklerinden, başkaları için de harcayın. İçinizden iman edip böyle harcamada bulunanlara büyük mükâfat vardır.*¹²⁴

*Abdurrahman b. Ebî Bekre'den nakledildiğine göre, babası (Ebû Bekre) şunları anlatmıştır: Hz. Peygamber (sav) (Veda Haccı'nda) devesinin üstüne oturdu, bir adam da devenin yularını tutuyordu. Sonra insanlara şöyle hitap etti: “(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayımızda, bu (Mekke) şehrinizde bu (arefe) gününüz nasıl mukaddes ise, kanlarımız, mallarımız ve urzlarımız (şeref ve namusunuz) da aynı şekilde mukaddestir.”*¹²⁵

Bu çerçevede İslâm esaslarının mülkiyet hakkına dair genel bir karakter ortaya koymak mümkündür. İnsanoğlu da dahil olmak üzere bütün varlıklar, yaratıcısı Allah Teâlâ'ya aittir. Allah Teâlâ, varlıklar arasından insanoğlu'nu seçerek onu çeşitli kabiliyetler ile donatmış, hükümranlığını temsil yetkisi vermiş, imtihân vermek üzere dünyaya göndermiştir.

122 Âl-i İmrân Suresi, 26. Ayet

123 Nûr Suresi, 33. Ayet

124 Hadîd Suresi, 7. Ayet

125 Buhârî, İlim, 9

Selahiyetsiz bir temsilci halife olamayacağına göre temsilciye (insanoğlu), malı kullanma, faydalanma ve tüketme imkânını kapsayacak şekilde tasarruf yetkisi bahşetmiştir. Tüm bunlardan hareketle denilebilir ki deneme ve temsilcilik vasıflarının bir sonucu olarak insanların *nisbî özel mülkiyet hakkı* söz konusudur.

Bunun yanında Kur'an-ı Kerîm'de nisbî özel mülkiyet hakkı çerçevesinde toplum hakkına ve toplumsal refaha dikkat çekilmektedir.

*Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.*¹²⁶

Bu çerçevede nisbî özel mülkiyet hakkının toplum hakkı ile ilgisi bulunduğu hakikati belirlemektedir ki bu çerçeve *servet ve tasarruf* başlığı altında detaylandırılmaktadır.

İnsan iradesi, menfaati, emeği ve zimmeti ile bir bütün olarak mülkiyet hakkının hem sebebi hem sahibidir. Öyle ki bütün insanlar, doğduğu andan itibaren bir zimmet taşıyor. Zimmetin birinci dayanağı, insanın ruhlara âleminde Rab-bimiz Allah Teâlâ'yı tanıması ve O'nu Rabbi olarak kabul etmesidir.

*Rabbin Âdemoğulları'ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? “Elbette öyle! Tamkuk ederiz” dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, “Bizim bundan haberimiz yoktu” demeyesiniz;*¹²⁷

Zimmetin ikinci dayanağı, dağların, yerin ve göklerin kabul etmeye yaklaşmadığı emaneti, insanoğlunun üstlenmesidir.

126 Nisâ Suresi, 5. Ayet

127 A'râf Suresi, 172. Ayet

Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir. ¹²⁸

Böyle yaptı ki Allah, münafık erkekleri ve münafık kadınları, müşrik erkekleri ve müşrik kadınları cezalandırsın, mümin erkeklerin ve mümin kadınların da töbelerini kabul buyursun. Allah çok bağışlayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir. ¹²⁹

Bu çerçevede insanogluna yüklenen bu emanetlerden birisi de *mükellefiyet ve sorumluluk müessesesidir* ki bunlar insanoglunun birtakım hak ve yetkilerinin bulunduğu hakikatine işaret etmektedir. Nihayetinde bu hak ve yetkilerden birisi de nisbi özel mülkiyet hakkıdır yani insan mülkiyet hakkının sebebidir. Diğer taraftan meşrû yollardan elde edilen malların sahipliği, her mânada kabuldür. Meşrû olmayan yollardan elde edilen malların sahipliği ise gasp mahiyetindedir. Gasp mahiyetindeki malların sahipliğinde hak ve mülk kabul edilmez.

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâli, *ihyâü ulûmi'd-dîn* adını taşıyan şaheserinin ikinci cildinin helâller ve haramlar başlığını taşıyan on dördüncü kitabında, haram malların iki şekilde elde edildiğine dikkat çekmektedir. Buna göre bazı mallar doğrudan kendisindeki bir nitelikten dolayı haram hükmünde iken, bazı mallar elde edilişi esnasındaki bir uygunsuzluktan dolayı haram hükmündedir. Bunların detaylarına bu aşamada yer verilmeyecektir.

Diğer taraftan bir malın elde edilışinde işlenen bazı günahlar vardır ki, bunlar o malın konu edildiği akdi bozamaz ve malın helâl hükmünü geçersiz kılmaz. Ama haram

128 Ahzâb Suresi, 72. Ayet

129 Ahzâb Suresi, 73. Ayet

hükümü bulunmasa bile bu çerçevede ihtiyalı olmak (vera⁶) önemlidir.

Bunlardan ilki *malın elde edilişi öncesinde işlenen günahlardır*. Malın elde edilişi öncesinde işlenen günahlar üç derecedir. Birinci derecede olan, zararı işlendikten sonraya da taşıyan günahlardır. Bu günahların kerahet derecesi yüksektir. Çalıntı ot ile beslenen veya otlatılması haram olan otlakta otlatılan bir koyun sürüsü böyledir. Orta derece olan, zalimlerin yaptığı kamu hizmetinden yararlanmaktır. Zalim bir yöneticinin yaptığı su kanalından su içmek böyledir. Üçüncü derece olan ise aslında günah değil, vesvese ve aşırılık sayılabilecek davranışlardır. Öyle ki haram işler yapan birisinin eli ile kendisine ulaşan helâl yiyeceği yememek böyledir.

Bunlardan ikincisi *malın elde edilişi sürecinde işlenen günahlardır*. Cuma ezanı okunurken satış yapmak, çalınan bıçak kullanarak hayvan kesmek, başkasının alışverişine girerek fiyatı yükseltmek böyledir.

Bunlardan üçüncüsü *malın elde edilişi sonrasında işlenen günahlardır*. İleriki zamanlarda kötülüğe yol verecek bütün satış işlemleri böyledir. Misâl olarak şarap üreticisine üzüm satmak veya zalim bir devlete silah satmak bu kategoride yer alır. İşlem geçerli ve bedel helâldir. Zira buradaki günah akdin kendisi ile ilgili değildir. Ancak bu satış işleminden sağlanan kâr, en ileri mertebede mekruh hükmündedir.

Bunlardan dördüncüsü *malın bedeli ile ilgili işlenen günahlardır*. Bu günahlardan en ileri derecesi, herhangi birisinden bir mal satın alıp, malı teslim işleminin sona ermesinden belirli bir zaman sonra bedelini gasp edilmiş veya haram yollardan kazanılmış para ile ödemek böyledir ki kerahetin en ileri derecesidir. Buna göre bir satıcı henüz bedelini (semen) teslim almadan gönül rızası ile sattığı besin maddesini alıcıya teslim eder. Alıcı, ödeme yapmadan önce aldığı besini tüketirse bu helâldir. Ancak alıcı malı yedikten sonra bedeli-

ni haramdan öderse, bedelini ödemiş hükmündedir. Yani alıcının borcunu helâl para ile ödemesi gerekir. Alıcı aldığı malın bedelini haram ile öder, satıcı da bunu haram olduğunu bilerek kabul ederse, alıcı borçtan kurtulmuştur. Sadece satıcıya haram para ödemek suretiyle kötü bir tasarrufa girişmiş olmanın günahını taşır. Ancak satıcı bedelin haram olduğunu bilmiyorsa, bedel ödenmemiş hükmündedir. Son olarak satıcının rızası olmadan, alıcı o malı bir şekilde almış ise, bedelinin ödenmesinin öncesinde de sonrasında da malı tüketmesi haramdır.

Bir örnek de selem akdi üzerinden verilebilir. Parası peşin verilerek malın sonradan teslim alındığı selem akdinde, satıcı haramdan geldiğini bilerek semeni (bedel) kabul eder ise, akid geçerli olduğundan dolayı malı teslim etmeme hakkı yoktur. Aldığı para zimmetine borç olarak kaydedilir. Satıcı, bedelin haramdan geldiğini bilmiyorsa veya bilmesine rağmen bunu kabul etmezse, malı teslim etmeme (hapis) hakkı ortadan kalkmaz. Ancak o malı yemesi haramdır. Bu durum, karşılıklı olarak helâlleşme, bedelin helâl paradan ödenmesi, satıcının davadan vazgeçmesi veya alıcının haramdan ödemesi kabul etmesi alternatiflerinden birisinin tercih edilmesi ile ortadan kalkar. Ancak harama razı olmak meselenin fikhî boyutunda işler olsa bile, ahlâkî olarak kabul edilemez.

Malın bedeli ile ilgili işlenen günahlardan orta derece olanlar, bedel gasp veya haram yollardan gelmemekle birlikte bir günahın işlenmesine sebep olanlardır. Satıcının adam öldürecek birisine silah satması böyledir. Satışta alınan bedel haram değildir ancak dinen çirkinlik (kerahet) taşımaktadır. Malın bedeli ile ilgili işlenen günahlardan alt derece olanlar ise vesveseye düşen insanların kuruntularıdır. Bir kimsenin annesinin ördüğü hırkayı giymemeye yemin etmesi ve bunu para ile satarak kendisine yeni bir hırka alması böyledir. Bu yemini bozmakta kerahet yoktur ki ihtiyatlı olmak da gerekmez.

Tüm bunlardan varılacak noktada İmamımız, *vera' me-selesi bağlamında* ihtiyatlı olmanın da bir sınırı olduğuna dikkat çekmektedir. Elbette tedbirli olmak hatta tedbirinde titiz davranmak önemlidir. Ancak aşırılıklardan kaçınmak, bunları yapana bir zarar vermese bile, başkalarının böyle davranmanın önemli olduğu kanaati beslemesine yol açar. Ama bu kimseler gün gelir ki daha kolayını bile yapmaktan aciz kalırlar, nihayetinde ihtiyatlı olmayı tüm-den bırakırlar.

İmamımız, *ihyâü ulûmî'd-dîn* adlı şaheserini kaleme aldığı o çağdan günümüze kadar değişmeyen bu durumu “*insanların harama dalarken kullandıkları gerekçe bu değil midir?*” şeklinde özetlemektedir. Bu kimseler din yolunun daraltıldığına inanarak gereğini yapmak konusunda ümitsizliğe düştüler. Dünya malının tamamen harama dönüştüğü kuruntusuna kapılarak helâl – haram ayrımı yapmadan istediklerini yapar hale geldiler.

*Onlar, iyi yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir.”*¹³⁰

Resûlullah (sas.)’in hadis-i şerifi bu konuya işaret etmektedir.

*İbn Abbâs’ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “...Ey insanlar! Dinde aşırılıktan sakının. çünkü sizden öncekileri dinde aşırılık helâk etti.”*¹³¹

Ebü Hüreyre”den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Her şeyin bir coşkunuğu olduğu gibi her coşkunuğun da bir durgunluğu vardır. Şayet bu iki hâli yaşayan kimse itidalli olup orta yolu takip edebilirse onun (kurtuluşa ereceğini) umarım. Fakat

130 Kehf Suresi, 104. Ayet

131 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 217

(bunları samimiyetten uzak yapıp da) parmakla gösterilecek hâle gelirse, onu (salih kimselerden) saymayın!"¹³²

Mülkiyet konusu edilen malların elde edilmesinde nasip (İlâhî lûtuף, takdir) ile emeğin (sa'y) rolü büyüktür. Eşitsizliğin meşrûiyeti bu iki temeldir. Buna göre Allah Teâlâ, imtihân dünyasında bazı kullarına az, bazı kullarına çok mal bahşetmiştir. Kaldı ki insanlar emek bakımından da eşit değildir. O halde mülkün eşit olmaması beklenen bir sonuçtur. Elbette insanların, kabiliyet ve becerilerine göre iktisadî imkânlarında farklılaşmalar yaşanacaktır. Ancak bu farklılaşmalar makâsîdü's-şerîa bağlamında hiçbir önem arz etmez. Bu aşamada tekraren vurgulanması gerekirse *altıncı bölümde yer alan servet ve tasarruf başlığını* bu bakış açısından değerlendirerek okumak gerekmektedir.

Mülkiyet hakkı çerçevesinde değinilmesi gereken önemli bir mesele hangi nesnelere mülkiyete konu edilebileceği hakkındadır. Buna göre mallar (eşya) mülkiyet konusu edilebileceği gibi mal kabul edilmeyen bazı haklar ve menfaatler de mülkiyet konusu olabilmektedir. Haklar çerçevesinde önemli olan yalnızca sahibine ait olmak (ihtisas) ve başkalarının tasarrufuna engelleyici olmak (hâciz) meselesidir. Bundan dolayı şüf'a hakkı, kiralanan bir şahıstan istifade hakkı ile vakıflardan faydalanma hakkı mülkiyet konusu olabilmekte yani bu haklara malik olmaktan söz edilebilmektedir.

Diğer taraftan mülkiyete konu edinen mallar (eşya) her zaman basit değildir. Bazı durumlarda parça parça, tamamlayıcı ve detaylıdır. Buna göre bir mala malik olmak ile malın kapsamı arasındaki ilişkiyi de vurgulamak gerekmektedir. Başka bir deyişle mülkiyete, bir eşyanın hangi kısım, parça ve tamamlayıcıları girmektedir? Bu sorunun cevabı

132 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 21

zevâid (mülkiyet konusu olan şeyin tabii ve hukukî semereleri) ve mülkiyet ilişkisi bağlamında verilebilmektedir. Mecelle'nin 48. maddesi, *var olmak bakımından bir şeye bağlı bulunan, hükümünde ona tabiidir* gerekliliğine işaret etmektedir. Mecelle'nin 49. maddesi ise, *birşeye sahip olan onun zarûriyatından (onun için zorunlu olan) olan şeye de malik olur* gerekliliğine işaret etmektedir.

Buradan yola çıkarak *zevâid ve mülkiyet ilişkisi* bağlamında belirli hükümlere erişilebilmektedir. Birincisi, mala dahil olan ve ondan doğan fazlalık mülkiyetin kapsamındadır. Bir ağacın büyümesi böyledir. İkincisi, maldan ayrı olmasına rağmen ondan doğmuş bulunan fazlalıktır ki bu da mülkiyetin kapsamındadır. Bir ağacın meyvesi böyledir. Yani bir ağacı satın alan, o ağacın meyvesini de satın almıştır. Üçüncüsü, mala dahil kabul edilen ancak ondan doğmamış bulunan fazlalıklardır ki bu da mülkiyetin kapsamındadır. Bahçelerin ağaçları böyledir. Bunlar asıl maldan ayrı olarak varlıklarını sürdüremezler. O halde aslın mülkiyetine sahip olan bunların da mülkiyetine sahip olur.

Eşya hukuku çerçevesinde mülkiyet hakkını diğer haklardan ayıran bazı özellikleri vardır. Bunlardan ilki *ayn – menfaat ilişkisi* bağlamındadır. Ayn mülkiyeti, menfaat mülkiyetini gerektirmektedir. Buna göre ayna sahip olan, onun menfaatine de malik olur. Bunun bir istisnası menfaatin geçici olarak vasiyetidir ki böyle bir durumda şahıs mala sahip olduğu halde menfaatine sahip olamaz. Ancak vasiyet belirli bir müddete bağlı olduğundan, vade dolduğunda menfaat de ayna malik olana geçecektir. Ancak menfaat mülkiyeti, ayn mülkiyetini gerektirmez. Kira akdinde olduğu gibi menfaate sahip olan, menfaatin kaynağı olan ayna malik değildir.

İleriki satırlarda tekraren yer verileceği üzere bir malın hem aslına (rakabesine) hem de menfaatine malik olmak *tam mülkiyet*, bunlardan sadece birisine sahip olmak *eksik mülki-*

yet şeklinde ifade edilmektedir. Buna göre kimsenin mülkiyeti altında olmayan ve asıl olarak iktisap yollarından birisi marifetiyle elde edilmesi mümkün olan eşyanın ilk mülkiyeti her zaman tam mülkiyettir.

Ayn mülkiyeti belirli bir zaman ile sınırlı tutulamaz. Buna karşılık menfaat mülkiyeti, bir prensip olarak, geçicidir. Buna göre satım akdi, akdin konusu olan malın mülkiyetini bir elden diğer bir ele geçirdiği için neticesi devamlıdır. Ancak kira akdinde olduğu gibi menfaatin bedel karşılığında satılması sonucunu beraberinde getiren akitler zamanla sınırlıdır. Ayn mülkiyeti devri kabul ederken, iskatı kabul etmez. Buna göre birisi malını, mülkiyeti devretmek marifeti ile başkasına devredebilir. Ancak başkasına devretmeksizin mülkiyet hakkını düşürmeyi tercih etmesi yani bir bakıma mülkiyete konu edinen malın sahibi olmaktan vazgeçmesi hukukî bir netice teşkil etmez. Mülkiyeti iskat edilen mal, yine sahibinin olmaya devam eder.

Belirli istisnalar hariç tutulmak üzere, müşterek mülkiyet konusu eidlen mallar ile ferdî mülkiyet konusu edilen mallar üzerinde, mülkiyet hakkının neticesi olan tasarruf hakkı aynı işler. Buna göre herhangi bir mala hissesi nisbetinde ortak olan şahıs kendi hissesinin üzerinde satım, sulh, vasiyet, vakıf vb. tasarruflarda bulunma hakkına sahiptir. Hanefî ekolü hissenin bütünden ayrılarak teslim edilmesindeki güçlükten dolayı kira, hibe ve rehin akdi tasarruflarını hariçte tutmaktadır. Son olarak zimmetteki bir alacak, birden fazla şahsın müşterek mülkiyetinde ise bölünemez. Başka bir deyişle zimmetteki ortak alacak bölünme kabul etmez. Böylece mülkiyet hakkı meselesi tamamlanmıştır. Sırada mülkiyet çeşitleri vardır.

3.3.2. MÜLKİYET ÇEŞİTLERİ

Mülkiyet çeşitleri; *konusu bakımından*, *tamlık bakımından* ve *bağımsızlık bakımından* incelenebilmektedir. Konusu bakı-

mından mülkiyet; ayn mülkiyeti, menfaat mülkiyeti ve deyn mülkiyeti şeklinde üç kategoriye ayrılmaktadır. Buna göre ayn mülkiyeti (rakabe mülkiyeti), şeyin kendisi, aslı üzerinde işlerlik kazanan mülkiyet hakkıdır. Konut, arsa, araba vb. üzerindeki mülkiyet hakkı böyledir. Eşyanın aynına değil de menfaatine yani eşyadan istifade etmeye yarayan mülkiyet hakkı ise menfaat mülkiyetidir. Mesela tarlayı ekme hakkı böyledir. Son olarak zimmetteki bir borç deyn, bunun sahibi (alacaklı) ise deyn mâlikidir.

Tamlık bakımından mülkiyet; tam mülkiyet ve eksik (nâ-kıs) mülkiyet olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Buna göre bir malın hem aslına (rakabesine) hem de menfaatine malik olmak tam mülkiyet, bunlardan sadece birisine sahip olmak eksik mülkiyet şeklinde ifade edilmektedir. Hanefî ekolüne göre bir şeyin mülkiyet konusu edilebilmesi ile mal olması arasında fark vardır. Öyle ki menfaat ve deyn bahsedildiği üzere mülkiyet konusu edinebilir ancak mal değildir. Mal, fiziki varlığı ve iktisadî değeri olan şeydir. Buna karşılık Mâlikî ve Şâfiî ekolü menfaatleri de ayn hükmünde kabul ederek mal saymaktadırlar.

Bağımsızlık bakımından mülkiyet; müstakil mülkiyet ve şâyi mülkiyeti şeklinde iki kategoriye ayrılmaktadır. Müstakil mülkiyet, mülkiyet konusu başkalarından ayrılmış ve belirlenmiş böylece bağımsızlık kazanmış mülkiyettir. Bir mesken üzerindeki mülkiyet böyledir. Şâyi (yaygın) mülkiyet, herhangi bir şeyin tamamından ayrılarak belirlenmiş olan bir kısmının üzerindeki mülkiyet çeşididir. Sayılan malların yarısına, üçte birine veya beşte birine ortak olmak böyledir. Bir evin yarısına malik olmak, o evin her parçasının yarısına sahip olmak mânasındadır. Böylece mülkiyetin evin her tarafına yayıldığı anlaşılmalıdır. Bir mal üzerindeki şâyi ortaklık, ortakların belirli tasarruflarını kısıtladığından dolayı çoğu kez şüyûun izalesi yani bu türden bir ortaklığın sona erdirilmesi ihtiyâç haline gelmektedir. Şüyûun izalesi;

taksim (kısmet), mühâyee (menfaatin taksimi) veya cebrî satış yöntemlerinden birisi tercih edilerek yapılabilmektedir. Taksim (kısmet) seçeneğinde, taşınır veya taşınmaz mal, malın bütününe önemli bir zarar vermeden bölünebiliyorsa, malın özelliğine göre kullanılacak ölçü ve ölçütler ile taksim (bölünür) edilir. Bu işlem rıza ile olabileceği gibi kazâ ile de olabilir. Bu iş rıza ile oluyorsa, ortaklar taksim işlemini karşılıklı anlaşma ile işletiyor demektir. Ancak kazâ ile oluyorsa, ortakların taksim konusunda anlaşamadıkları anlaşılır ki, bu durumda müracat üzerine hâkimin malı taksim ederek şâyi ortaklığına son vermesi söz konusudur. Nihayetinde Mecelle'nin 1114. maddesinde vurgulandığı üzere taksim marifeti ile şâyi hisse belirli hale getirilerek, bu duruma son verilmektedir.

Bir malın bölünemez olması durumunda, cumhurun görüşü ortaklardan bir kısmının istemesine rağmen malın satımının câiz olmadığıdır. Çünkü mülkiyet hakkına tecavüz söz konusudur. Bu gibi durumlarda mühâyee (menfaatin taksimi) uygulaması tercih edilebilir. Bir tarlaya şâyi ortak bulunan iki kişiden her birisinin, tarlaya sırası ile birer yıl ekim yapmak üzerine anlaşması böyledir. Son olarak taraflardan birisi şâyi ortak bulunduğu malı satmak isterken, diğeri bunu kabul etmiyorsa veya sıra ile kullanıma gidilse bile taraflardan birisi yine zarar uğruyorsa, ortaklardan birisinin talebi üzerine şâyi hisseli malın cebrî satış yolu ile satılması câizdir.

3.3.3. MÜLKİYETİN KAZANILMASI

Mecelle'nin 1248. maddesi malik olma yolları yani mülkiyeti kazanmanın sebeplerinden *akit, halefiyet ve ihraz meselesini*; 899. maddesi *değiştirmek meselesini* ve son olarak 1060. maddesi *karışma ve karıştırmak meselesini* düzenlemektedir. İslâm esasları çerçevesinde zaman aşımı meselesi ise mülkiyet kazanma yolu olarak kabul edilmemektedir. Böyle-

ce mülkiyet kazanma yolları *genel mülkiyet kazanmak, toprak mülkiyeti kazanmak* ve *maden mülkiyeti kazanmak* çerçevesinde üç başlık altında incelenebilecektir.

Genel mülkiyet kazanma yolları kendi içerisinde *aslen mülkiyet kazanma yolları* ile *devren mülkiyet kazanma yolları* olarak iki alt başlıkta incelenmektedir. Toprak mülkiyeti kazanmak meselesinde öncelikle arazi çeşitlerine değinilecek ve ardından toprak mülkiyetinin kazanılmasının yolları hakkında bilgi verilecektir. Başlık altında son olarak maden mülkiyeti hakkında açıklamalar getirilecektir.

3.3.3.1. Genel Mülkiyet Kazanma

Aslen mülkiyet kazanma yolları *ihraz, lukatayı bulmak, define bulmak, hukuki taajyir ile karıştırma ve karışma* şeklinde sıralanabilirken; devren mülkiyet kazanma yolları *akitler* ve *halefiyet* şeklinde iki boyuttur.

Genel mülkiyet kazanma yöntemlerinden olan ihrâz, sahip plmak amacıyla sahipsiz bir mal üzerinde zilyedlik kurmak böylece ona malik olmak ihrâzıdır. Mecelle'nin 1248. maddesinde *maliki olmayan mubah şeyi ele geçirmek* şeklinde tarif edilmektedir. Karada, havada ve denizde bulunan sahipsiz ve özel mülkiyete konu edilebilecek ot, kuş, balık, ölü arazi gibi mallara usûlüne göre el konulduğu zaman aslen mülkiyet kazanılmış olur ve mallar o vakitten itibaren el koyanın olur.

Genel mülkiyet kazanma yöntemlerinden bir diğeri lukatayı (kaybolmuş mal) bulmaktır. Buna göre mülk edinmek amacıyla el konulabilmesi mümkün olmayan bir mal bulunduğu ve bu malın sahibi de bilinmiyorsa yapılması gereken ilk iş malın sahibini aramaktır. Bütün bu çabaya rağmen malın sahibi bulunamazsa bazı müctehidlere göre bulan fakir birisi ise, bazı müctehidlere göre bulan kişide fakirlik şartı aranmadan mal bulanın mülkiyetine geçecektir.

Genel mülkiyet kazanma yöntemlerinden olan bir diğeri define bulmaktır. Yerin altında gömülü olan altın, gümüş, kıymetli taşlar vb. mallar define (kenz) olarak isimlendirilir. Bunlar bulunduğu zaman üzerindeki sembollerden Müslümanlara ait olduğu anlaşılırsa, lukata hükümleri uygulanır. Ancak definenin İslâm öncesi dönemde veya fetihten önceki zamanlarda gömüldüğü anlaşılırsa bazı müctehidlere göre beşte birlik kısmı devletin, geri kalanı bulanındır. O halde defineyi bulmak da aslî mülkiyet kazanma yoludur.

Genel mülkiyet kazanma yöntemlerinden olan bir diğeri hukukî tağyîrdir. Tağyîr kelimesi değiştirmek, başkalaştırmak mânasındadır. Eşya hukuku çerçevesinde hukukî tağyîrin ölçüsü isim değişikliğidir. İsim birşeyin niteliğini değil, kendisini (mahiyetini) ifade ettiğinden dolayı, herhangi bir şeyin isminin değişmesi kendisinin de değişmesi mânasındadır. Hukukî tağyîrin gerçekleşmesi için ilk koşul şeyin adının değişmesidir. İsmnin buğday iken un olması böyledir. İkincisi, değiştirmenin bir başkasının malında ve onun izni alınmadan yapılması gereklidir. Üçüncüsü değişme, tabîî âmiller ile değil, bir şahsın müdahalesi ve fiili sonucunda meydana gelmelidir. Hukukî tağyîr şartları gerçekleştiği zaman değişikliğe uğrayan mal, sahibinin mülkiyetinden çıkmaktadır. Kumaştan elbise olduğu zaman kumaşa bağlı mülkiyet artık ortadan kalkar. O halde kumaşın sahibi kendi izni olmadan yapılmış elbisenin maliki olamaz.

Burada önemli bir soru hukukî tağyîre uğrayan bir malın hangi şartlar altında bu işlemi yapanın mülkiyetine geçebileceğidir. Bir kesim müctehide göre hukukî tağyîr, mülkiyeti aslen kazanma yollarındandır. Değiştiren mala malik olur. Kıyas metodu işletildiğinde denilebilir ki, malik malın üzerinde istediği tasarruf hakkına sahip olduğuna göre, hukukî tağyîr ile mala malik olanın da istifade etmesi helâldir. Ancak malın değişiklikten önceki sahibinin tazminat hakkı saklıdır. İstihsân metodu işletildiğinde denilebilir ki, mülkiyetin in-

tikâl etmesi ile maldan faydalanmanın helâl olması ayrı şeylerdir. Bunlardan birincisi bahsedildiği üzere hukukî tağyîr ile mümkündür. Ancak ikincisi malın değişmeden önceki sahibinin iznine bağlıdır. Bu izin tazminat ödemek, hâkimin tazminata hükmetmesi, tarafların karşılıklı bir bedel üzerinde anlaşması veya malın ilk sahibinin ibrâsı yolundan birisi yerine getirildiğinde mümkündür.

Bir diğer müctehid ekolüne göre, hukukî tağyîr mülkiyet kazanma yolu olarak kabul edilmez. Öyle ki tazminat ödemek, hâkimin tazminata hükmetmesi, tarafların karşılıklı bir bedel üzerinde anlaşması veya malın ilk sahibinin ibrâsı yolundan herhangi birisi tercih edilerek yerine getirilmedikçe mülkiyet kazanılamaz ve değişikliğe uğrayan maldan faydalanmak helâl olmaz.

Genel mülkiyet kazanma yöntemlerinden olan bir diğeri karıştırma ve karışmadır. Mecelle'nin 902. ve 1060. maddesi bu konuya açıklık getirmektedir. Öyle ki iki mal, birbirlerinden ayrılması mümkün olmayacak kadar karıştırılır veya karışırsa veya mümkün olsa bile bu işlem çok zor ve zararlı ise, bu durumda aslî bir mülkiyet hakkı ortaya çıkmış olacaktır. Mesela gayr-i menkul mallarda olduğu gibi toprak kayması vb. gibi maliklerin iradelerine bağlı olmayan herhangi bir olay sonucunda karışma ve birleşme meydana gelirse kıymeti az olan, kıymeti çok olana tâbi olmak üzere mülkiyet iktisap olacaktır. Örneğin değeri on milyon Türk lirası olan bir arazi toprak kayması sonucunda değeri yirmi milyon Türk lirası olan bir arazinin üzerine gelir ve onunla karışırsa, Mecelle'nin 902. maddesinde işaret edildiği üzere değeri beş milyon Türk lirası olan arazinin sahibi, diğerinin bedelini ödeyerek ona malik olacaktır.

Ancak karışma kasıt sonucunda meydana gelmiş ise bu durum mülkiyet sebebi değildir. Buna göre bir kimse başkasının arazisini gasb eder ve üzerine apartman inşa ederse,

Haneî ekol, toprak sahibinin binayı yıktırma hakkına sahip olduğuna dikkat çekmektedir.

Buğdayın buğdaya veya arpanın buğdaya karışması taşıdır mallardaki karışma ve karıştırmak örnekleridir ki bunlar ortak mülkiyet sebebidir. Sahipleri karışan miktarlar nisbetinde ortak olurlar.

Sahibi bulunan bir malı, sahibinin rızasını alarak veya yetkili bir makamın hükmü ile bir başkasının mülkiyetine geçirmek mânasındaki devren mülkiyet kazanma yolları ise *akitler* ve *halefiyet* şeklinde iki çerçevede incelenmektedir.

Fürû fıkıh ilminin özellikle borçlar hukuku disiplini çerçevesinde borcun kaynaklarından birincisi olarak incelenen akit meselesi, neticesi akdin mevzûunda ortaya çıkacak şekilde îcab ve kabulün birbirine bağlanmasıdır. Burada îcab ve kabul karşılıklı irade beyanıdır. Buna göre usûlüne uygun olarak gerçekleşen bir akit, yapıldığı andan itibaren mülkiyetin intikâlini sağlamaktadır. Misâl olarak satım akdi tamamlandığı zaman satın alan taraf mala, satan taraf da bedele (semen) malik olur. Aynı şekilde bir bedel karşılığında bir malın mülkiyetinin el değiştirmesini konu *edinen vazh akitlerde (bedelli akit)* akdin tamamlanması ile birlikte mülkiyet intikâli gerçekleşmiş olur. Buna karşılık *vazsız akitlerdeki (bedelsiz akit, örneğin hibe akdi vb.)* mülkiyet intikâli ise ancak teslim etme ve teslim alma işlemlerinin tamamlanması ile birlikte gerçekleşmektedir. Akitlerde satıştan sonra ve teslimden önce, akdin konusu olan malda meydana gelen artışlar, semereler satın alan tarafa aittir. Akdin alıcı veya satıcı tarafı teslimden önce iflas etmiş bile olsa, bu durum akdin mülkiyeti nakletme fonksiyonunu ortadan kaldırmaz.

Bahsedildiği üzere satım akdi îcab ve kabule bağlı olmakla birlikte bazı durumlarda satıcının rızasına bakmaksızın işlem yapılabilir. Bunun bilinen iki örneği *cebrî satım* ve *cebrî temellüktür*. Cebrî satımdan başlamak gerekir. Buna göre

malı bulunduğu halde malını satarak borcunu ödemeyenin malı hâkim tarafından satılır. Toplumun menfaatine aykırı olarak belirli malların stok edilmesi durumunda da hâkim stok malları cebren satabilir. Böyle durumda akit, hâkimin mal sahibini cebrî olarak temsiline ve bu yolla yapılan irade beyanına dayanır. Diğer taraftan istemediği halde herhangi bir kimsenin mülküne el koymak, malın mülkiyetini başkasına geçirmek (cebrî temellük) iki yoldan mümkündür. Bunlardan birincisi *şüf'a*, ikincisi *istimlâktır*. Şüf'a ve istimlâk tercihinde hâkimin hükmü mal sahibinin iradesi yerine geçmekte ve zimmî bir akit ortaya çıkmaktadır.

Devren mülkiyet yollarından ikincisi halefiyettir ki burada önemli olan vâris ve tazminat meselesidir. Buna göre vâris ölüp mal bırakanın, tazminat ise verilen zararın yerine geçmektedir. Nihayetinde halefiyet ile devren mülkiyet kazanılmış olur. İslâm esasları çerçevesinde vâris olmak cebrîdir ki reddi mümkün değildir. Vâris terikede, techiz, borçların ödenmesi ve vasiyetin yerine getirilmesinin ardından geriye kalan miktarı alır. Ancak terike ölen kişinin borçlarını ödemek için yeterli gelmezse, vâris bu borçlardan sorumlu tutulamaz. Şahısların malına veya canına verilen bazı zararlar tazminat sebebidir ki böylece tazminat malın veya canın yerine geçmektedir. Böylece kendi içerisinde *aslen mülkiyet kazanma* ile *devren mülkiyet kazanma yolları* olarak iki alt başlıkta incelenen *genel mülkiyet kazanma yolları* bahsi tamamlanmıştır.

3.3.3.2. Toprak ve Maden Mülkiyeti Kazanma

Mülkiyet kazanma başlığı altında vurgulanması gereken diğer iki başlık toprak ve maden mülkiyetinin kazanılması hakkındadır. Önce toprak mülkiyetinin kazanılmasından başlamak gerekir. Taşınır ve taşınmaz diğer malların artırılması ve üretilmesi mümkün olduğu halde toprağın böyle bir vasfi bulunmamaktadır. Toprak varlığı sınırlı olduğundan dolayı

mülkiyet meselesi içerisinde önemli bir yer edinmektedir. İslâm esasları çerçevesinde arazi çeşitleri beş tanedir ki bunlar *mülk arazisi (arâzî-i memlûke)*, *devlet arazisi (arâzî-i mîriyye)*, *vakıf arazi (arâzî-i mevkûfe)*, *kamu menfaatine ayrılmış arazi (arâzî-i metrûke)* ve *ölü topraklar (arâzî-i mevât)* şeklindedir. Bu taksimat hicrî 1274 (miladî 1858) tarihli *Osmanlı Devleti Arazi Kanunnâmesi* çerçevesinde esas alınmıştır.

Buna göre *mülk arazisi (arâzî-i memlûke)*, tam mülkiyeti sahiplerine ait olmakla birlikte dört kısımdır. Birincisi şehir, kasaba ve köylerde bulunan arsalar ile mücavir alanda bulunan yarım dönüme kadar topraklardır. İkincisi devlet arazisi iken usûlüne uygun olarak hususî şahısların mülkiyetine geçen topraklardır. Üçüncüsü, fetihden ve hazinenin beşte birlik hissesi alındıktan sonra geri kalanı savaşa katılanlara ve diğer hak sahiplerine dağıtılan *öşür arazisidir*. Dördüncüsü, barış yoluyla ele geçirilen topraklar ile savaş sonucunda elde edilmekle birlikte gayr-i müslimlerin eline bırakılan veyaa başka Müslümanların mülkiyetine verilen *harac arazisidir*.

İkinci olarak *devlet arazisi (arâzî-i mîriyye)* sayılan topraklar şunlardır ki, fethedildiği zaman mülk arazisi bahsindeki gibi dağıtılmayan, Müslüman veya gayr-i müslimlere verilmeyen ve devlet adına el konulan araziler, savaş veya barış yoluyla alındığı bilinmeyen, kime, nasıl verildiği belli olmayan araziler, aslında mülk arazisi iken zaman içerisinde sahipleri kalmamış ve halen kime ait olduğu bilinmeyen araziler, mülkiyeti devlete ait olmakla birlikte yetkili makamın izni ile imar edilen araziler ile son olarak aslında mülk arazi iken sahibi vârisiz, vasiyetsiz ve borçsuz olarak öldüğü için *beytûlmâle (devlet hazinesi)* kalan araziler. Bu son arazi çeşidini yani beytûlmâle (devlet hazinesi) kalan arazileri devlet, kamu menfaati adına işletmekte ve gelirini kamu hizmetine harcamaktadır. Bu araziler kimseye mülk olarak verilemez.

Üçüncü olarak *vakıf arazi (arâzî-i mevkûfe)*, mülk arazi iken şartlarına uygun olarak vakfedilen topraklardır. Dördüncü olarak *kamu menfaatine ayrılmış araziler (arâzî-i metrûke)* bütün ülke halkının yararına bırakılan yollar, meydanlar, parklar, namazgâhlar ile belirli bir yerleşim bölgesinin halkına ait olan yayla, kışlak ve korulardır. Beşinci ve son olarak *ölü topraklar (arâzî-i mevât)* ise yerleşim yerlerinden oldukça uzak (kanunî maddede yürüme olarak yarım saatlik mesafede bulunan), tarımsal faaliyetlere elverişli olmayan ve diğer arazi çeşitleri içerisine girmeyen topraklardır.

Bu arazi çeşitlerinden *vakıf arazi (arâzî-i mevkûfe)*, *kamu menfaatine ayrılmış araziler (arâzî-i metrûke)* ile aslında mülk arazi iken sahibi vârisiz, vasiyetsiz ve borçsuz olarak öldüğü için *beytûlmâle (devlet hazinesi)* kalan araziler zaten özel mülkiyete konu edilemez. O halde toprak mülkiyetini kazanma yolları *mülk arazisi (arâzî-i memlûke)*, *devlet arazisi (arâzî-i mîriyye)* ve *ölü topraklar (arâzî-i mevât)* için incelenebilir. İslâm esasları çerçevesinde taşınır mallar ile taşınmaz malların mülkiyetinin kazanılmasında fark yoktur. Taşınır mallar hangi yöntemler ile iktisap olunursa, taşınmaz mallar da aynı yollarda devren kazanılır ki *mülk arazisinin (arâzî-i memlûke)* hükümleri böyledir. *Devlet arazisi (arâzî-i mîriyye)* özellikle Osmanlı Devleti döneminde kiralama yöntemi ile işletilmiştir. Buna göre devletin yetki verdiği kimseler önce toprağın bedeline yakın bir miktarı sonrada belirli zamanlarda cüz'î bir bedeli ödemek suretiyle toprağı teslim almaktadır. Böylece toprağın tasarruf hakkını elde etmekte ve toprağı üç yıl boş bırakmadıkça hayatı boyunca kullanabilmektedir. İşletenin vefatından sonra toprağın tasarruf hakkı vârislerine geçmektedir. Bu topraklar özel mülkiyete de geçebilir ki bunun yolu satım akdi, bedelsiz temlik veya başka sebeplerden kaynaklanabilir.

*Ölü toprağı kim imar ederse, burası onunundur, haksız köke bir şey yoktur.*¹³³

Resûlullah (sas.)'in hadis-i şerifinde buyurduğu, ölü toprakların mülkiyet kazanımı çerçevesindeki esası belirlemektedir. Buna göre ölü toprakları islah eden, tarımsal faaliyetlere elverişli hale getiren şahıs, o toprağın sahibi olacaktır. Ancak bunun için devletten izin alıp almaması fikhî ekollerce tartışılmıştır. Hanefî ekol, devletten izin alınması görüşünü benimsemiştir. Mecelle'nin 1275. ve 1276. maddesi toprağa tohum ekmeyi, ağaç dikmeyi, nadas etmeyi, sulamayı, su kanalı veya ark açmayı, sel sularını önlemek için duvar yapmayı toprağı ihya olarak kabul etmektedir ki bu mülkiyet sebebi olan islah ve imar mânasındadır. Buna karşılık araziye çalılardan temizlemek, etrafını basit usûllerle çevirmek gibi faaliyetler ise ihya değil, tahcîrdir ki bu mülkiyet sebebi değildir. Ancak tahcîr yapmanın toprak üzerinde üç yıl öncelikle ihya hakkı vardır.

Mülkiyet hakkının kazanılmasında son değinilecek olan konu maden mülkiyetinin kazanılmasıdır. Bu bahis çerçevesinde madenin yeri ile üretilen madeni birbirinden ayrı ele almak gerekmektedir. Buna göre maden ocağı ve madenin bulunup çıkarıldığı yer Hanefî ekole göre (Şemsü'l-cimme Serahî) devletindir. O halde özel mülkiyete konu edilemez. Hanefî ekolünün arazi ile ilgili ictheadlarını kanunlaştıran *Osmanlı Devleti Arazi Kanunnâmesi'nin 107. maddesine göre* devlet arazisinden çıkarılan madenler devlete aittir. Vakfedilen arazilerden çıkarılan madenler vakfın mülkiyetindedir. Yerleşim yerlerindeki mülk arazilerden çıkarılan madenler arsa sahiplerine aittir. Sahipli arazilerde bulunan ve eritilerek işlenebilir vasıfta olan madenlerin beşte birlik kısmı devlete, geri kalanı arazi sahibine aittir. Bu vasıfta olmayan madenlerin tamamı ise arazinin sahibinin mülkündedir.

3.3.4. MÜLKİYET HAKKININ SINIRLANDIRILMASI

Mülkün gerçek sahibi Allah Teâlâ'dır ki mülkiyet hakkı imtihân ve vekalet yoluyla insanogluna verilmiştir. İnsanların nisbî özel mülkiyet hakkı söz konusudur. Öyleyse dinimizin emrettiği mülkiyet anlayışı, mülkiyet hakkının çeşitli yönlerden sınırlandırılması gerçeğini beraberinde getirmektedir. Mülkiyet hakkının sınırlandırılmasını gerektiren konular; *mülk edinme ve edinilen mülkü korumada, mülkiyet hakkından faydalanmada, mülk üzerinde tasarrufta bulunmada* ve son olarak *mülk sebebiyle yüklenen mükellefiyetler* çerçevesinde vurgulanabilmektedir. Bu kitabın beşinci bölümünün servet ve tasarruf başlığı altında da mülkiyet hakkının sınırlandırılmasına yönelik esaslar *servet ve tasarruf* ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Bu yüzden ilgili başlığı okurken, bu başlık altında anlatılanlar da göz önünde bulundurularak bütüncül bir bakış açısı ile yaklaşmak faydalı olacaktır.

Mülkiyet hakkının sınırlandırılması meselesinde ilk olarak *mülk edinme ve edinilen mülkü koruma esnasındaki sınırlamalar* hakkında açıklamalarda bulunulabilir. Bu çerçevedeki sınırlandırmalar genel olarak hususî mülkiyet konusu olmayan şeyler, özellikle Müslüman şahısların mülkiyetine konu olamayan mallar ile istimplâktır. Hususî mülkiyet konusu olmayan mallar kamu menfaatine tahsis edilmiş ve kamunun malı olan eşyalardır. Ölü arazi ihya edilmedikçe kimsenin malı olamazken; su, ot ve ateşin ancak ihraz edilen kısmı mülkiyete konu edilebilir, geri kalanında herkesin hakkı vardır. Devlet hazinesine ait olan mallar ve vakıf mallarından istifade edilir ancak bunlar tamamı ile özel mülkiyete geçirilemez. Vücuttan dışarı akan kan, şarap, domuz, usûlüne göre öldürülmemiş veya kendisi ölmüş hayvan Müslümanlara haram kılınmıştır. Müslümanlar bunlardan yemek ve içmek suretiyle istifade edemezler. Yani bu mallar özellikle Müslüman şahısların mülkiyetine konu olamayan mallardır.

Mal sahibinin rızasına bakılmaksızın mülkiyet hakkına son vermek mânâsındaki istimlâk ise aslında mülk edinmeye değil, mülkü korumaya yöneliktir.

Mülkiyet hakkının sınırlandırılması meselesinde ikinci olarak *mülkiyet hakkından faydalanma esnasındaki sınırlamalar* hakkında açıklamalarda bulunulabilir. Bu sınırlamalardan bir kısmı Allah Teâlâ'nın hakkından (kanunundan), bir kısmı da kul hakkından kaynaklanmaktadır.

Allah Teâlâ, bazı malların belirli şekillerde kullanılmasını yasak etmiştir. Öyle ki Müslüman erkekler halis ipekten yapılmış kumaşlar ile ipeği kumaştan daha çok olan kumaşlardan yapılan elbiseleri giyemezler. Erkek ve kadın farketmesizin altın ve gümüşü mutfak ve ev eşyası olarak kullanmak haramdır.

Mülkiyet hakkından faydalanma esnasındaki sınırlamaların, kul hakkından kaynaklananları ise *komşuluk hakkı*, *toplum menfaati* ve *ihmâl ile ilgili kısıtlamalar* çerçevesindedir.

Ebü Hüreyre"den nakledildiğine göre, *Resûlullah (sav)* şöyle buyurmuştur: "Komşusunun, kendisine kötülük yapabileceği kaygısından kurtulamadığı kimse cennete girmez."¹³⁴

Komşuluk hakkı çerçevesindeki sınırlamalar, komşuya verilen zararın ortadan kaldırılması ve komşunun zarurî ihtiyaçlarının temini (irtifak ve intifa hakları) bağlamındadır.

Ebü Hüreyre"nin (ra) naklettiğine göre, *Resûlullah (sav)* şöyle buyurmuştur: "Allah"a ve âhiret gününe iman eden ya hayır söylesin ya da sussun! Allah"a ve âhiret gününe iman eden komşusuna eziyet etmesin! Allah"a ve âhiret gününe iman eden misafirine ikram etsin!"¹³⁵

134 Müslim, İmân, 73

135 Buhârî, Rikâk, 23

Toplum menfaati çerçevesindeki sınırlamalar ise dört çerçevede belirginleşmektedir. Buna göre her şahıs, başkasına ait binanın duvarına yaslanmak, gölgesinden ve ışığından faydalanmak hakkına sahiptir. Umumî bir yol halkın ihtiyacını karşılamaya yetmezse, hususî yol da kullanılabilir. Hususî yolun sahipleri bu yolu kapatamaz, satamaz ve paylaşmazlar. Temel ihtiyaç maddelerini temin edemeyen şahıslar, bunlara ihtiyacından fazla sahip olan kimselerden bu malları alma hakkına sahiptirler. Burada fikhî ekollerde yaşanan tartışma, bedel (semen) konusundadır. Su, ot ve ateş hakkındaki hükme zaten yer verilmiştir. Şayet toplum ihtiyacının zarurî bir hale bürünmesi söz konusu olursa, verme gücü bulunanlardan ilave vergi alma hakkı da vardır.

İhmâl ile ilgili sınırlamalar, mülkiyeti altında bulunan mal ve hakları kamu ihtiyacına rağmen ihmâl ve tatil edenlere yöneliktir. Bu gibi durumlarda devlet bu malların kamu menfaatini temin edecek şekilde işletilmesine yetkilidir.

Mülkiyet hakkının sınırlandırılması meselesinde son olarak *diğer sınırlamalar* hakkında açıklamalarda bulunulabilir. Bunlardan ilki sahibinin kendi mülkü üzerindeki tasarrufuna ait sınırlamalardır. Küçüklük, akıl hastalığı, sefahet, borçluluk ve iflas gibi ehliyete bağlı tasarruf kısıtlamaları böyledir. Diğer taraftan belirli bir miktarda serveti olanların ödemek zorunda oldukları zekât mükellefiyeti böyledir. Buna göre Müslümanlar mal varlığında bu tasarrufu yapmak ve verilmesi gerekeni vermek mecburiyetindedir.

Diğer sınırlamalardan ikincisi toplum menfaatinin gerektirdiği tasarruf sınırlamalarıdır. Stokçuluğu ayrıca fiyatların sunî olarak artmasına neden olarak aracılık ve komisyonculuğu önlemek böyledir. Aynı şekilde şartlar gerektirdiği zaman devletin fiyatlara müdahalesi ve narh koyması da bu türden sınırlandırmalardandır. Diğer sınırlandırmalardan üçüncüsü komşuluk hakkının gerektirdiği tasarruf sınırla-

masıdır ki bu *şüf'a* olarak isimlendirilmektedir. Mecelle'nin 950. maddesi *şüf'a'yı satılan bir mülkü, satın alana kaçá mál oldu ise o miktarı ödemek karşılığında mülkiyetine geçirmek* olarak tarif etmektedir.

Hanefi ekolüne göre *şüf'a* hakkının işlerlik kazanması adına gereken dört adet koşul bulunmaktadır. Birincisi bu hak sadece akarlarda söz konusudur. Buna göre mülk akar dışındaki mallar *şüf'a* hakkına konu edinemez. İkincisi, *şüf'a* hakkına konu edinen malın, belirli bir bedel karşılığında (ıvazlı akit) sahibinin mülkiyetinden çıkmış olması gereklidir. Üçüncüsü *Şüf'a* hakkına sebep olan malın, bu hakkın neticesi elde edilinceye kadar, hak sahibinin mülkiyetinde kalması gerekmektedir. Dördüncüsü de, *şüf'a* hakkı sahibinin, satıma razı olmuş bulunmamasıdır ki böylece mülkiyet hakkının sınırlandırılmasına yönelik esaslar da tamamlanmıştır.

3.3.5. MÜLKİYET HAKKININ KAYBEDİLMESİ

Mülkiyet hakkı *yeni bir mülkiyet tesis edilerek kaybedilebileceği* gibi *yeni bir mülkiyet (özel mülkiyet) tesis edilmeksizin* de kaybedilebilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise, her iki durumda malikin rızası olabilir veya olmayabilir. Satış, hibe, vasiyet vb. akit örnekleri *malikin rızası ile yeni bir mülkiyet tesis edilerek* mülkiyet hakkının kaybedildiği türdendir. Buna karşılık hukukî tağyir, karışma ve birleşme, lukatanın bulunup alınması ise *malikin rızası olmadan yeni bir mülkiyet tesis edilerek* mülkiyet hakkının kaybedildiği türdendir. Bu türden mülkiyet hakkının kaybedilmesinde birinci malikin rızası yoktur.

Diğer taraftan bir malın, Allah Teálá'nın rızasını kazanmak için hayır işlerine vakfedilmesi, *malikin rızası ile hususî bir mülkiyete intikál etmeksizin mülkiyetin sonra erdiği* bir durumdur. Burada vakdefilen malın mülkiyeti kamuya intikál etmektedir.

Diğer taraftan bir kimse malını, mala malik olmaktan vazgeçerek, o mal üzerindeki mülkiyet hakkını zayi etmek üzere bırakırsa lukata değil terkten bahsedilmektedir. Ahıskalı Ali Haydar Efendi tarafından kaleme alınan *Me-celle şerhinde* terk meselesi ile ilgili örnekler vardır. Buna göre *bir malı atıp da kim bulursa onun olsun diyen kimseyi, doğrudan doğruya veya bir vasıta ile işiten kimse, o malı alıp mülkiyetine geçirebilir*. Öyleyse terk halinde yeni bir mülkiyet tesisi olmaksızın ancak malikin rızası ile mülkiyet sona ermektedir.

Son olarak yeni bir mülkiyet tesis edilmeksizin ve malikin rızası olmadan mülkiyet hakkının kaybedilmesi meselesine değinilebilir. Buna göre bir malın tüketilmesi veya yanması halinde o mal üzerindeki mülkiyet hakkı sona ermektedir. Ayrıca bazı müctehidlere göre yakalanmış bir av hayvanının kaçması halinde mülkiyeti sona erer. Miras hukuku çerçevesinde mirasın intikâli, miras bırakanın rızasına bağlı değildir. Bir malik öldüğü zaman varisleri varsa, tasfiyenin ardından tereke o varislere intikâl etmektedir. Varisleri yoksa devlet hazinesine intikâl etmektedir. O halde ölüm de, malikin rızasına bakılmaksızın mülkiyet kaybı ile neticelenen bir durumdur.

3.3.6. MAL VARLIĞININ ZARARLARI

Mükelleflerin, gerek kendileri gerek bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ihtiyaçlarını karşılaması yani harcama yapıp üretilen malları satın alması böylece eşya üzerindeki tahsis edilebilmesi muhtemel olan en kapsamlı yetkiyi sağlayan mülkiyet hakkını elde etmesi daha başka bir deyişle mal varlığına sahip olmasının bazı zararları olduğu gibi beraberinde getirdiği faydaları da söz konusudur.

*Ey iman edenler! Mallarınız da çocuklarınız da sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Bunu yapanlar mutlaka hüsrana uğramışlardır.*¹³⁶

*Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz; orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar. Onlar, ahirette paylarına ateşten başka bir şey düşmeyen kimselerdir. Dünyada ürettikleri boşa gitmiştir; yapıp ettikleri de geçersizdir.*¹³⁷

*Çocukla övünme yarışı sizi kabirlere varıncaya kadar oyaladı. Hayır! Yakında anlayacaksınız!*¹³⁸

*Mutarriif, babasının şöyle anlattığını naklediyor: "Hz. Peygamber"ın (sav) yanına geldim. Bu sırada Elhâkümü"t-tekâsür (Çocukla övünmek sizi oyaladı) süresini okuyordu. Ardından şöyle buyurdu: "Âdemoğlu, "Malım, malım!" der. Ey âdemoğlu! Acaba yiyip tükettiğinden, giyip eskittiğinden ve sadaka verip (ahirette karşılığım almak üzere) önden gönderdiğinden başkası senin malın mıdır?"*¹³⁹

*Ebü Hüreyre"den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Dinarın ve dirhemın, kadifenin ve işlemeli elbiselerin kulu olana yazıklar olsun! (Böyle bir kişiye) bir şey verilirse memnun olur, verilmezse hoşnut olmaz."*¹⁴⁰

*Ebü İshâk"ın işittiğine göre, Amr b. Hâris şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) (vefat ettiğinde) geriye silahlı, beyaz, dişi katırı ve bir miktar arazisinden başka bir şey bırakmadı, bunları da sadaka olarak bıraktı."*¹⁴¹

136 Münâfıkûn Suresi, 9. Ayet

137 Hûd Suresi, 15-16. Ayet

138 Tekâsür Suresi, 1-3. Ayet

139 Müslim, Zühhd, 3

140 Buhârî, Cihâd 70

141 Buhârî, Farzu"l-humus, 3

Mükelleflerin, gerek kendileri gerek bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ihtiyaçlarını karşılaması adına mal varlığına sahip olmasının Hücetü'l-İslâm İmam Gazzâlî'nin bakışından *dinî ve dünyevî olarak iki çeşit riski bulunmaktadır*. Bu risklerden birincisi, sahip olduğu mal varlığının ilgili mükellefleri günahlara çekmesi yönündedir. Nitekim insanın nefsî arzuları, baskın olan duygularıdır. Bu baskın duyguların önüne geçen hususlardan biri, mükelleflerin aciz durumda olmasıdır.

Zira günah olan bir eylemi gerçekleştirmek isteyen mükellefler, şayet aciz durumundan ötürü ümitsizlik içerisinde olursa, elbette bu günaha karşı iç dünyalarında bir eğilim oluşmayacaktır. Ancak mükelleflerin kendisini yeterli gördüğü anda, karşılıklarına iç dünyalarındaki kışkırtıcı eğilimler çıkacak ve günaha doğru meyletmeleri söz konusu olacaktır. Öyledir ki varlık imtihanı, yokluk imtihanından çok daha ağır geçer.

Bu risklerden ikincisi ise mal varlığının ilgili mükellefleri mubah olan davranışlarda fazla serbest davranmaya teşvik etmesidir. Zira İslâm'ın serbest bıraktığı işleri fazlaca yapmaya alışan bir mükellefin elindeki helâl mallar bu alıştıklarını karşılamaya yetmezse ve dünyevî işlerini dilediği gibi yürütme bakımından sorunlarla karşılaşarsa şüpheli işlere ve yalancılık, ikiyüzlülük, riyakârlık gibi aşağılık davranışlara meyli kaçınılmaz olacaktır.

Bu risklerden üçüncüsü, ilgili mükelleflerin mal varlığını çoğaltmaya yönelik çabalarının bir bakımdan kendilerini Allah Teâlâ'yı anmaktan uzaklaştırması yönündedir. Böylece mükellefler mal varlığını artırma yolunda çaba sarf ederken, Allah Teâlâ'yı anmaktan uzaklaşmasından dolayı aslında kazanca değil hüsrana uğramaktadır. Makâsîdü'ş-şerîa ise bütün davranışlarında Allah Teâlâ'nın rızâsına nail olabilmesi yani rızâsını kazanabilmesinden geçer. Mal varlığı, mükelle-

lefleri huzursuz eden korku verir, keder, kaygı ve üzüntüye sürükler, haset edenlerin kötülüklerine engel olmak ve mal varlığını kazanıp korumak birtakım zorluklar ile başbaşa bırakır. Mal varlığı risklerinden kurtulabilmenin yolu, ihtiyacı olduğu kadar mal varlığını elde tutup, ihtiyacın haricini sosyal yardım harcamalarında kullanmaktan geçer.

3.3.7. MAL VARLIĞININ FAYDALARI

Mükelleflerin, gerek kendileri gerek bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ihtiyaçlarını karşılaması adına mal varlığına sahip olmasının Hücetü'l-İslâm İmam Gazzâlî'nin bakışı çerçevesinde *dinî ve dünyevî olarak iki çeşit faydası vardır*.

Nitekim infâk ve diğer malî ibadetlerin sevabı ile ilgili olan ayet ve hadis-i şerif'lerin tamamı aslında mal varlığına sahip olmanın söz konusu faydalarını anlatır. Çünkü anılan ibadetleri mükelleflerin mal varlığı olmadan yerine getirmeleri mümkün olmaz.

Duvara gelince o, şebirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir define vardı; babaları ise iyi bir adamdı. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabbinden bir rahmet olarak definelerini çıkarsınlar. Ben bunları kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.”¹⁴²

Mallar ve oğullar vererek sizi desteklesin, size bahçeler versin ve sizin için ırmaklar akıtsın.¹⁴³

Kehf Suresi'nin 82. ayeti ile Nûh Suresi'nin 12. ayetinde; mal varlığı Allah Teâlâ'nın kullarına bir lutfu olarak ifade edilmektedir. Ayrıca konuya Efendimiz (sas.)'in Hadis-i Şerif'lerinde de değinilmektedir.

142 Kehf Suresi, 82. Ayet

143 Nûh Suresi, 12. Ayet

Hz. Âişe (ra) diyor ki, “Hz. Peygamber (sav) şöyle derdi: “Allah”ım, cehennemden fitnesinden ve azabından, kabir fitnesinden ve azabından, zenginlik fitnesinin şerrinden ve fakirlik fitnesinin şerrinden sana sığınırım...””¹⁴⁴

*Musa b. Ali”nin, babası aracılığı ile naklettiğine göre, Amr b. Âs şunları anlatmıştır: “Resûlullah (sav), “Kıyafetini ve silahını alıp yanına gel.” şeklinde bana haber gönderdi. Yanına gittim, abdest alıyordu. Bana kafasını kaldırıp baktı, sonra başını eğdi ve şöyle buyurdu: “Seni bir ordunun başında görevlendireyim de, Allah sana selâmet versin ve seni ganimete kavuşturursun istiyorum. İyi bir niyetle senin mal sahibi olmanı istiyorum.” Dedim ki, “Ey Allah”ın Resûlü! Ben mal için Müslüman olmadım. Aksine ben İslâm”a duyduğum arzu ve Resûlullah (sav) ile beraber olmak için Müslüman oldum. “Hz. Peygamber bunun üzerine şöyle buyurdu: “Ey Amr! Salih/iyi kimse için hayırlı/iyi mal ne güzeldir!”*¹⁴⁵

Bu faydalardan birincisi, mükelleflerin mal varlığını ibadet amacıyla harcayabilmesidir. Zira mükelleflerin; zekât, hac veya cihad etmeleri adına harcamalar yapması bu faydaya bir misaldir. Zira malî ibadetler mükellefleri Allah Teâlâ’ya yaklaştıran önemli ibadetler arasında yer aldığından dolayı, fakir kulların anılan ibadetlerin faydalarından yarar sağlayamaz. Diğer taraftan mükelleflerin mal varlıklarını ibadetlerine yardımcı olabilecek dolaylı bir amaç için harcaması da mümkündür. Zira mükelleflerin hâciyât ve tahsîniyât kategorisindeki ihtiyaçlarını karşılamak adına yaptıkları harcamalar bu faydaya misaldir. İbadete imkân sunan faaliyetin kendisi de bir ibadettir. Zaten bu gerçeklikten dolayı hâciyât, tahsîniyât olarak tasnif edilen maslahatların tamamı muteber maslahatlar çerçevesinde değerlendirilmektedir.

144 Buhârî, Deavât, 46

145 İbn Hanbel, IV, 197

Bu faydalardan ikincisi, mükelleflerin mal varlığını kullara yardımcı olmak amacıyla harcaıabilmesidir. Zira mükelleflerin sadaka vermesi ile insanlara ziyafet sunarak hediye takdim etmeleri ve malî yardımda bulunması (mürüvvet), şahsî şeref ve itibarını koruması ile en mühimi insanları istihdam etmesi bu faydaya misaldir.

Bu faydalardan üçüncüsü, mükelleflerin mal varlığını topluma yardım amacıyla harcamasıdır. Zira mükelleflerin cami, yoksullara barınaklar ve halkın yararlanması amacıyla köprü, su kuyuları vb. hayır amaçlı kalıcı eserler inşa etmesi bu faydaya misaldir.

3.3.8. MAL VARLIĞI ve SORUMLULUK

Sonuç olarak mükelleflerin, gerek kendilerinin gerek bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ihtiyaçlarını karşılaması adına mal varlığına sahip olmasının riskleri olduğu gibi faydaları da bulunmaktadır. Yani mal varlığı bir yönü ile hayır; diğer bir yönü ile şerdir. Bu bakımdan hem iyiliğe hem de kötülüğe sebep olabilmektedir.

Aklını kullanarak basiretli davranan mükelleflerin temel amacı evvel kısımda bahsedildiği üzere; *dünya hayatında refaha, âbiret yurdunda felâha erişebilme* üzerinedir. Makâsîdü’ş-şerîa’nın iktisadî boyutunun bu gerçeklik üzerine olduğunu kavrayabilmek ise ancak zeki insanlara düşer. Bu konu hakkında Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (sas.), hadis-i şerif’inde *insanların en değerli ve zeki olanı kimdir sorusuna, ölümü en çok düşünen ve ölüm sonrasına en güçlü şekilde hazırlığını yapandır*¹⁴⁶ buyurmuşlardır. Bu bakımdan mükelleflerin, mal varlığı hakkında doğrusu, mal varlığını Allah Teâlâ rızâsı için kullanmaktır.

146 İbn Mâce, es-Sünen, 327

Mükelleflerin sahip olduğu mal varlığını Allah Teâlâ'nın rızâsına nail olabilmek doğrultusunda kullanabilmesi adına belirli görevleri vardır. Mükellefler öncelikle sadece ihtiyaç duydukları kadar malı koruma ve bu bakımdan gereğinden fazla emek harcamaması gerektiğinin bilinci içerisinde olmalıdır. Mükellefler, gelir kaynakları hususunda dikkatli olmalı özellikle haramlığı açık yahut haramlığında büyük şüphelerin olduğu yolları tercih ederek mal varlığı edinmekten kaçınmalıdır. Her ne kadar hediye gibi görünse bile rüşvet ihtimalini teşkil eden malları almaktan kaçınmalı, kendisini küçülterek mürüvvetini gideren dilenci olmak vb. yollarla mal edinmekten uzak durmalıdır.

Ebü Ümâme"den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim bir kardeşi için aracı olur, kardeşi bunun karşılığında kendisine bir hediye sunar, o da bunu kabul ederse, faiz kapularından büyük bir kapıyı aralamış olur."¹⁴⁷

Ebü Hüreyre şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) mahkemede görüşülecek bir konu/dava için rüşvet verene de alana da lânet etmiştir."¹⁴⁸

Ebü Hüreyre"den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Servetini artırmak için dilenen, istediği az ya da çok olsun, gerçekte kor ateş dilenir."¹⁴⁹

Mükellefler kazandıkları malın miktarına dikkat etmeli, kazanmaları zorunlu olduğu kadar-zarûriyyât ve hâciyât derecesindeki ihtiyaçlarını karşılayacak kadarıyla yetinmeye çalışmalıdır.

Mükellefler, bu kitabın altıncı bölümde detaylı bir şekilde değinileceği üzere harcama yerlerine dikkat etmeli, helâl

147 İbn Hanbel, V, 261

148 Tirmizî, Ahkâm, 9

149 Müslim, Zekât, 105

olan malını helâl sahalarda harcamalı, meşrû görülme-
yen harcama sahalardan da uzak durmalıdır. Harcama yapar-
ken hem israftan kaçınmalı hem cimrilikten uzak durmalı
nihayetinde itidal yolunu izlemelidir.

Câbir b. Abdullah’ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar! Allah’tan (hakkıyla) sakının ve (rızkınızı) ararken güzel yollarla arayın. Zira hiç kimse, rızkını elde etmeden ölmeyecektir, gecikse bile (rızkına kavuşacaktır). Allah’tan (hakkıyla) sakının ve (rızkınızı) ararken güzel yollarla arayın. Helâl olanı alın, haram olanı terk edin.”¹⁵⁰

Ebü Hüreyre’den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygam-
ber (sav) şöyle buyurmuştur: “İnsanlar öyle bir zamana
erişecek ki, kişi malını helâlden mi yoksa haramdan mı
elde ettiğine aldırmayacak!”¹⁵¹

Zira mükelleflerin mal varlığını meşrû olmayan yollardan kazanması ile meşrû olmayan yerlere harcaması arasında bir fark bulunmaz. Son olarak kulların, Hakk’ın dışındaki tüm şeyleri terketmesini ifade eden zâhidliği benimsemesi durumunda en mühim nokta, bu tercihi Allah Teâlâ’nın rızâsını kazanmak için yapmış olmasıdır. Şayet amacı bu değilse, dünya malına dair herşeyden vazgeçse bile zahîd olamaz.

150 İbn Mâce, Ticâret, 2

151 Buhârî, Büyû’, 7

Mübadele (Bey^ç Akdi)

4.1. BEY^ç (SATIM) AKDİ

Bey^ç (satım) akdi bir malın, mal ile mübâdelesidir. Mecelle satım akdini *malı, mala değişmektir* şeklinde tanımlamaktadır. Satım akdinde satan taraa bâyî, satın alan tarafa müşteri, satılana mebî^ç ve bedele semen denmektedir. Dikkat edilecek olduğunda bu tarif hem satan hem satın alan tarafa uygun düşmektedir. Selem akdinin meşrûiyeti şer^çî deliller çerçevesindedir.

*Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, "Alım satım da ancak faiz gibidir" demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisininindir, durumunun takdiri Allah'a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir.*¹⁵²

152 Bakara Suresi, 275. Ayet

Hakîm b. Hizâm’dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Alışveriş yapanlar birbirlerinden ayrılmadıkları sürece (alışverişi kabul edip etmeme konusunda) serbesttirler. Eğer dürüst davranırlar ve (malın kusurunu) açıkça söylerlerse, alışverişleri bereketlenir. Fakat kusuru gizler ve yalan söylerlerse, (yaptıkları) alışverişin bereketi gider.”¹⁵³

Satım akdi, îcab ve kabul marifeti ile kurulmaktadır. Ancak irade beyanı esnasında kullanılacak sözler ve kelimeler muayyen olmamakla beraber, akdin yapıldığı bölgenin örfü esas alınabilir. Buna göre o bölgede satım akdi esnasında kullanılan sözler marifetiyle akdin îcab ve kabulü gerçekleşmiş olur. Zaten irade beyanından maksat, tarafların satım akdine razı olduklarını ortaya koymak olduğundan, her iki taraf hiçbir şey söylemeden malı alıp karşılığında bedelini vermek marifetiyle rızaya delâlet ederse bile satım akdi yine gerçekleşmiş olur ki buna *te’ât*’i denmektedir.

Satım akdinde irade beyanı yapacak kimsenin akıl ve temyiz sahibi olması gerekmektedir. Aynı şekilde akdin mevzûun mülkiyet tesisine ve nakline uygun olması ile mevzûun mevcut, teslimi kabil ve hukukî çerçevede değerli (mütekavim) olması da gerekliliktir. Buraya kadar bahsedilen kuruluş şartlarını taşıyan satım akdinin beraberinde getirdiği hukukî sonuç mülkiyetin karşı tarafa intikâlidir. Böylece satım akdi tamamlandığı zaman satın alan kişi mala, satan kişi bedele malik olur.

Ancak malların fiilen alınıp verilmesi (kabz) akdin tamamlanması için gereklilik değildir. Öyle ki akit yapıldığı zaman mülkiyet intikâl eder. Evvela satın alan, satana bedeli öder sonra da satan, sattığı malı satın alana vermeye borçlu duruma gelir. Satım akdinde bedelin teslimi ile ilgili masraf-

lar satın alana, malın teslimi ile ilgili masraflar satana aittir. Aksi bir şart koşulmadıkça akdin konusu olan mal, akdin yapıldığı yerde teslim edilmelidir.

Satım akdinin, fiyat ve mal dengesi bakımından tasnifi *müsâveme*, *murâbaha*, *tevliye*, *vedîa* şeklinde isimlendirilen dört kategori altında yapılmaktadır. Buna göre satıcı taraf, sattığı malın kendisine maliyetini söylemeden alıcı ile bir bedel üzerinde anlaşarak satım yapıyorsa bu tür bir satım akdi *müsâveme* olarak isimlendirilir. Satıcı taraf, sattığı malın kendisine maliyetini söyleyerek alıcı ile bedel üzerinde anlaşarak satım yapıyorsa bu tür bir satım akdi *murâbaha* olarak isimlendirilir. Son olarak malı maliyetine satmak *tevliye*, maliyetinden az bedele satmak *vedîa* akdi olarak isimlendirilmektedir.

Satım akdinin değişilen nesnelere bakımından tasnifi *mutlak bey' akdi*, *mukâyede akdi*, *sarf akdi*, *selem akdi* ve *istisnâ' akdi* şeklinde isimlendirilen beş kategori altında yapılmaktadır ki bu akitlerin her birisi bir başlık halinde detaylandırılacaktır. Öyle ki her bir başlıkta faiz olma esaslarına değinilecek ve ayrıca mutlak satım akdinde enflasyon farkı meselesi hakkında da bilgi verilecektir.

4.1.1. MUTLAK BEY' AKDİ

Dinar; *dirhem*, *fels* ve *kağıt paranın*, insanların muhtaç olduğu malların (eşya) ve ihtiyaçlarını karşılayacak olan sair hizmetlerin malî değerini ölçmede kullanılan ölçüt (mi'yâr) / vasıta olarak kabul edilmeleri, *bey' akdi* çerçevesinde *mutlak bey' akdinin* önemine yapılan bir vurgudur. O halde mutlak bey' akdinin bağlamında *para her zaman semen*, *mal ise mebi'* olmaktadır.

Burada iki önemli soru gündeme gelmektedir. Birincisi *mutlak bey' akdi* kapsamındaki mübâdele, istenilen miktarda ve peşin veya vadeli olarak yapılabilir mi? Dinar (altın para)

ve dirhem (gümüş para) eşyaya değer ve fiyat ölçüsü olması, eşyaya değer ölçüsü olan bütün gerçek ve hükmi paraların da dinar (altın) ve dirhem (gümüş) olarak değerlendirilmesini, o halde felslerin ve kağıt paraların, faiz hususunda bu hükme tâbi olmasını gerektirmektedir. Aksi takdirde, dinar ve dirhem gibi para fonksiyolarını karşılamakla beraber ölçülüp tartılamayan fels¹⁵⁴ ve kağıt paralarda, faiz teşkil ettiği söylemek (fazlalık faizi) pek de mümkün olmayacaktır. Faiz nazariyesi çerçevesinde değinileceği üzere, mübâdele edilen malların bir ilette birleşmesi söz konusu olursa, mübâdele peşin olmak şartıyla farklı miktarda yapılabilir. Böylece anlaşılır ki, esas olarak dinar (altın para) ve dirhemde (gümüş para) faiz illeti, her iki madendeki mutlak semeniyet vasfıdır. Şu halde bütün gerçek ve hükmi paralar, dinar (altın) ve dirhem (gümüş) olarak değerlendirilir. Bu bakış, faiz yasağı konusunda Şâri'nin maksadına daha uygun görünmektedir.

Mübâdeleye konu edilen malların, yalnızca bir faiz illetinde ortaklığı bulunur ise mübâdele peşin yapılmalıdır ki aksi takdirde, veresiye faizi yani ribe'n-nesîe meydana gelecektir. Böylece para (dinar ve dirhem) bir veznî mal olduklarından ; mutlak bey'akdi kapsamında her iki tarafın da veznî mal olması durumunda yani faizin ölçü birliği illeti teşkil etmesi durumunda bu akdin ancak peşin olarak yapılması bir gereklilik olacak, bu durumda akdin tıkanması söz konusu olacaktır. Bu gerçekten dolayı, mutlak bey'akdinin çerçevesinde dinar ve dirhem veznî olmayan mallar açısından veznî, veznî malların açısından ise veznî değildir görüşü kabul edilir. En nihayetinde, mutlak bey'akdi kapsamında mübâdele konusu mallar arasında, her iki açıdan bir illet birliği bulunmayacağından dolayı faiz gerçekleşmeyecek haliyle mübâdele istenen miktarda ve peşin veya vadeli olarak yapılabilecektir.

154 Madeni paralar (fels), yapıldıkları madenler itibariyle veznî olsalar bile, para olarak kabul edildiklerinden dolayı adedi hale gelmişlerdir.

Bu çerçevede ikinci önemli soru mutlak bey^ç akdi bağlamında semeniyet olarak kabul edilen dinar, dirhem, fels ve kağıt paradan kaynaklanan bir borcun ödeme gününde, paranın tedavülden kalkması (kesâd), piyasadan çekilmesi (inkıta^ç), değer yitirmesi (rahs) ve değer kazanmasında (galâ) yani paranın dört hâlinde nasıl ödeneceğidir?

Satım akdinde semen kabul edilen dinar (altın para) ve dirhem (gümüş para) mübâdele aracı olmaları yaratılışı itibarıyla söz konusu olduğundan tedavülden kalkmaları (kesâd) veya piyasadan çekilmeleri (inkıta^ç) söz konusu değildir. Diğer taraftan dinar (altın para) ve dirhem (gümüş para) kıymetini üretildikleri madenden aldığından dolayı değer yitirmesi (rahs) durumunda, değer kaybı itibarıyla değildir. Başka bir deyişle yaşanan değer kaybı, dinar ve dirhem semen vasfını etkilemediği için akit ve akitteki bedel geçerliliğini korumaktadır.

Para başlığından hatırlanacağı gibi madenî (fels) ve kağıt paraların, para olarak kabul edilmeleri toplumun bu paraları ödeme aracıları olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple satım akdinde semen kabul edilen fels (madenî) ve kağıt paranın, tedavülden kalkması (kesâd) söz konusu olduğunda, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre ; mutlak bey^ç akdi çerçevesinde satım konusu edilen mal (mebî^ç) karşılıksız kalacağından dolayı mutlak bey^ç akdi bâtil olacak haliyle satılan malın iade edilmesi gerekecektir. Böyle bir durumda mal (mebî^ç) telef olmuş ve söz konusu mebî^ç bir mislî mal ise mislinin iadesi; söz konusu mebî^ç bir kıyemî mal ise değerinin tazmini gerekecektir. Madenî ve kağıt paraların piyasadan çekilmesi (inkıta^ç) durumunda uygulanacak hüküm tedavülden kalkması durumundaki verilecek hüküm ile aynıdır.

Satım akdinde semen kabul edilen fels (madenî) ve kağıt paranın değer kazanması (galâ) olayı, nadiren görülecek bir

durum olduğundan dolayı, esas olarak fels (madenî) ve kağıt paranın değer yitirmelerine (rahs) dair açıklamalar önemlidir. Burada değer kaybı ödenmez, zira fulûs ve kağıt paraların semeniyeti devam etmektedir. O halde akit ve akitte konuşulan bedel geçerliliğini korumaktadır.

Bu aşamada enflasyon farkı meselesi hakkında ilave bir parantez açmak gerekmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, borcun ödeme günü geldiğinde fels (madenî) ve kağıt paranın değer yitirmesi (rahs) durumunda aradaki değer kaybı ödenmez. Enflasyon farkı ancak geçerli mazereti olmaksızın vadesinde ödenmemiş olan fels ve kağıt para borçlarının üzerinden talep edilebilir. Zira ödenmesi geciken süre için enflasyon farkını talep etmek, maslahata uygun düşmektedir ki bunu alacaklıdan önce borçlunun teklif etmesi daha güzeldir. Burada dikkat edilecek ayrıntı ise, bu uygulamanın zamanında ödenen borçlar için uygun olmadığıdır. Çünkü akit ve akitte konuşulan bedel geçerliliğini korumaktadır.

Konu hakkında örneklendirme yapmak faydalı olacaktır. Misâl olarak bir satım akdinde Ömer Bey, Osman Bey'den hicrî 1441 yılının başında beyaz eşya almış ve 5.000 Türk lirası değerindeki ödemenin vadesi aynı yılın son ayı olarak belirlenmiş kabul edilsin. Ama hicrî 1441 yılının son ayında yapılması gereken ödeme yapılmamış ve iki yılın ardından hicrî 1443 yılının son ayında borç (iki yıllık bir gecikme ile) ödenmiştir. Bu halde, borçlunun ödeme esnasında iki yıllık gecikmeyi, enflasyon farkını ödemesi esastır.

Bu çerçevede akdin vade günü yani 1 Zilhicce 1441 (22 Temmuz 2020) günündeki 5.000 Türk lirasının alım gücünün, hicrî 1443 yılının son ayında, 1 Zilhicce 1443 (1 Temmuz 2022) günü 10.435,16 Türk lirası ile sağlanabildiği görülmektedir. Buna göre misâl verilen satım akdindeki borç, iki yıl sonra ancak bu miktarda ödenirse, aynı alım gücü korunmuş olur. Nihayetinde borç, asıl ödenmesi ge-

reken tarihteki değeri itibarıyla ödenmiş olur ki taraflar da birbirlerine haksızlık etmemiş olurlar. Ama unutulmaması gereken ödeme bu şekilde yapılırsa bile, borçlunun alacaklı kimseden helâllik gerekliliğidir.

4.1.2. MUKÂYEĞA AKDİ

Satım akdinin türlerinden olan mukâyeğa akdi, her ikisi de nakit (para) olmamak üzere bir malı diğer bir mal ile değişmektir ki kısaca malı mal ile mübâdele etmek şeklinde de tarif edilebilir. Dikkat edileceği üzere bu mallardan ikisi de nakit olmamalıdır. Şayet mübâdele edilen malların her ikisi de nakit olursa bu akid sarf akdine, birisi nakit olursa mutlak satım akdine dönüştürecektir. Misâl olarak bir kimse diğerine bir hayvanını verir, bunun karşılığında halı alırsa akid gerçekleşmiştir. Tırampa akdinde faiz olma şartları açıktır ki, mübâdeleye konu malların her iki illette de birleşmesi durumunda bu mübâdele hem eşit miktarda hem peşin yapılmalıdır. Mübâdeleye konu malların hiçbir illette birleşmemesi durumunda mübâdele esnasında hiçbir şekilde faiz teşkil etmez. Öyle ki mübâdele, gerek istenen miktarda de peşin veya vadeli olarak yapılabilir.

4.1.3. SARF AKDİ

Satım akdinin türlerinden olan sarf akdi, mislî bir mal olan paranın yine mislî bir para olan para ile değiştirilmesidir. Mecelle'de *nakdi nakde bey etmek* şeklinde tanımlanmaktadır. Sarf akdi kapsamında mübâdele edilecek nakidler aynı cins ise mübâdeleye konu malların her iki illette de birleşmesi durumu söz konusu olduğundan, bu mübâdele hem eşit miktarda hem peşin yapılmalıdır. Misâl olarak altın altın ile değiştirileceği zaman hem aynı mecliste alınıp verilmesi hem de değiştirilen altınların birbirine eşit olması gerekmektedir. Bu esnada miktarda eşitlik söz konusu olmazsa fazlalık faizi (ribe'l-fadl) gerçekleşirken, peşin

olmazsa veresiye faizi (ribe'n-nesîe) gerçekleşecektir. Sarf akdi kapsamında mübâdele edilecek nakidler ayrı cins ise mübâdeleye konu malların sadece bir illette birleşmesi söz konusu olacağından (ölçü birliği) mübâdele peşin olarak yapılmalıdır. Misâl olarak altın, gümüş veya Türk lirası ile değiştirildiği zaman gümüş veya Türk lirası, miktar olarak altından fazla olabilir ancak peşin olarak alınıp verilmesi gerekmektedir. Şayet mübâdele peşin yapılmazsa veresiye faizi (ribe'n-nesîe) gerçekleşir. Sarf akdinde taraflar, mübâdele ettikleri nakidleri kabzetmeden evvel üzerinde bir tasarrufta bulunamazlar.

4.1.4. SELEM AKDİ

Satım akdinin türlerinden olan selem, peşin para vererek veresî mal satın almaktır. Yani selem akdinde para peşin verilirken, mal veresiye (vadeli) olarak teslim alınmaktadır. Selem akdinin meşrûiyeti şer'î deliller çerçevesindedir.

Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızdan bir kâtip bunu adaletle yazsın. Kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın. Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın;.....¹⁵⁵

İbn Abbâs (ra) anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde Medineliler hürmaları (henüz ürün vermeden) iki üç sene önceden (parasını peşin alarak) selem akdiyle satıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Kim herhangi bir şeyde selem akdiyle (peşin para ile veresiye mal almak suretiyle) alışveriş yaparsa bilinen ölçekte, bilinen tartıda, belirli bir vakte değin anlaşma yapsın." »¹⁵⁶

155 Bakara Suresi, 282. Ayet

156 Buhârî, Selem, 2

Selem akdi, karşılıklı irade beyanı marifetiyle kurulmaktadır. Bu çerçevede akdin konusu edilecek malın, miktar ve vasıf bakımından belirlenebilecek olması gerekmektedir. Misâl olarak malın cinsi “buğday, nohut vb.” şeklinde, vasfı “en iyisinden vb.” şeklinde belirlenmelidir. Bedelin ve malın miktarı, malın teslim zamanı ve yeri de tayin edilmelidir. Akit meclisinde bedelin teslim edilmesi gerekmektedir.

Burada satım akdinin bir alt türü olan selem akdinin, yine satım akdinin bir alt türü olan mutlak satım akdi ile farkına değinmekte yarar vardır. Birinci fark, mutlak satım akdine konu edinen mal, akid esnasında ferden muayyen hale getirilmiştir. Ancak selem akdine konu edilen mal, akid sırasında nev'an muayyen hale getirilmiştir. İkincisi, mutlak satım akdinde semen vadeli olabilirken, selem akdinde semen (para) peşin olmak zorundadır.

Hatırlanacağı üzere mutlak bey'akdi kapsamında mübâdele konusu mallar arasında, her iki açıdan bir illet birliği bulunmayacağından dolayı faiz gerçekleşmeyecek haliyle mübâdele istenen miktarda ve peşin veya vadeli olarak yapılabilecektir. İşte buraya kadar yazılanlardan anlaşılacağı üzere selem akdi, bu çerçevede vadeli satım akdinin tersini karşılamaktadır. Öyle ki vadeli mutlak satım akdinde bedel veresî olurken, selem akdinde satılan mal veresîdir ki anlaşılabilir tarihte teslim edilecektir.

4.1.5. İSTİSNÂ' AKDİ

Satım akdinin türlerinden olan istisnâ' akdi, birşeyi yapmak üzere zanaatkâr birisi ile anlaşmaktır. Buna göre bir kimse, terzilik yapan kimseye giderek “kendisine şu cins kumaştan, şu şekilde bir elbise yapmasını isterse” ve buna karşılık olarak teklif götürdüğü kişi de isteğini kabul ederse akid kurulmuştur. Böyle bir davranışı selem akdinden ayıran taraf teamüldür. Buna göre istisnâ' (sipariş) usûlü yaptırılması te-

amül haline gelmiş şeyler üzerine yapılan her akit böyledir. Ancak böyle bir teamül yoksa ve malın teslimi için bir tarih belirlenmişse selem akdi geçerlidir. İstisnâ^c akdinde sipariş verilen malın maksadına uygun olacak şekilde tarif edilmesi ve belirlenmesi gereklidir. Akit, tamamlandığı zaman tarafları bağlar ki sipariş edilen mal tarif ve tavsife uygun ise pazarlıktan dönülemez. Bu akid çerçevesinde bedelin peşin verilme şartı yoktur.

4.2. FAİZ NAZARİYESİ

Bir malın başka bir mal ile mübâdelesini olarak tarif edilebilen bey^c akdi esnasında mükelleflerin gerekli bazı şartlara riayet etmemesi durumunda *veresiye faizi (ribe'n-nesîe)* ve / veya *fazlalık faizi (ribe'l-fâdl)* teşkil olabilir. Yalın mânası artış / fazlalık demek olan ribânın, İslâm iktisadî esasları çerçevesinde yansıttığı mâna, mübâdelede karşılığı bulunmayan hükmi fazlalık başka bir deyişle, mübâdelede taraflardan birisinin lehine şart koşulmuş karşılıksız fazlalıktır. Faizin (ribânın) haram mahiyetinde olduğu şer'î deliller bağlamında açıktır. Öyle ki Bakara Suresi'nin 279. ayetinde faiz yiyen kimselere Allah Teâlâ ve Resûlullah (sas.) tarafından savaş açıldığı belirtilmektedir.

*Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, "Alım satım da ancak faiz gibidir" demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmuştur. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisininindir; durumunun takdiri Allah'a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir. Allah faizi tüketir; sadakaları ise arttırır ve Allah hiçbir inkârcı günahkârı sevmez.*¹⁵⁷

157 Bakara Suresi, 275-276. Ayet

*Bunu yapmazsanız Allah ve resulü tarafından size bir savaş açıldığını bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparamız sizindir.*¹⁵⁸

*Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah'a itaatsizlikten sakının ki kurtuluşa eresiniz. Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının. Allah'a ve peygambere itaat edin ki rahmete erdirilesiniz.*¹⁵⁹

*Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık.*¹⁶⁰

*İnsanların mallarında artış olsun diye faizli ödünç verdikleriniz Allah katında artmaz. Allah'ın boşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte (mânevî kârlarını) kat kat arttıranlar onu verenlerdir.*¹⁶¹

Mübâdelede taraflardan birisinin lehine şart koşulmuş olan karşılıksız fazlalık olan ribânın haram mahiyetinde olmasının temelinde, haksız bir kazanç olması yatmaktadır. Çünkü maddî imkân bakımından zayıf olan kimselerden, maddî olanakları bakımından güçlü ve zengin olanlara gelir transferi mahiyetinde olan faiz nazariyesi, bu bakımdan kulların hakkını yemektir. Böylece faizli işlemlerden dolayı toplumda üretmeden gelir elde eden bir kesim bulunacaktır. Oysa ki mükelleflerin çalışmaları farz hükmündedir.

158 Bakara Suresi, 279. Ayet

159 Âl-i İmrân Suresi, 130-132. Ayet

160 Nisâ Suresi, 160-161. Ayet

161 Rûm Suresi, 39. Ayet

Ayetler çerçevesinde faiz meselesinin haram mahiyetinin genel karakteri ortaya konulmaktadır. Diğer taraftan faiz meselesinin, mübâdele esnasında hangi koşullar altında tahakkuk edeceği hakkındaki etraflıca açıklamalar Resûlullah (sas.)'in konu hakkındaki hadis-i şerifleri üzerinden öğrenilir.

Osman b. Affân"dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme satmayın!"¹⁶²

Ebû Hüreyre"den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav), "Helâk edici yedi şeyden kaçınınız!" buyurdu. Sahâbîler, "Yâ Resûlallah! Bu yedi şey nedir?" diye sordular. Resûlullah (as) da, "Allah'a şirk koşmak, sihir yapmak, hukukun gerektirdiği dışında Allah'ın (zarar vermeyi) yasakladığı bir cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, (düşmanla karşılaşınca) savaştan kaçmak, zinadan uzak duran ve hiçbir şeyden haberi olmayan mümin kadınlara zina iftirasında bulunmak." cevabını verdi.¹⁶³

Câbir diyor ki, "Resûlullah (sav) faizi yiyene, yedirene, yazana ve buna şâhitlik eden iki kimseye lânet etti ve "Hepsi (günahta) eşittir." buyurdu."¹⁶⁴

İbn Mes'ûd"dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Faiz yoluyla mal çoğaltan hiç kimse yoktur ki, sonunda durumu (malında) azalmaya dönüşmesin."¹⁶⁵

Ebû Saîd el-Hudrî"nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpayaya karşı-

162 Müslim, Müsâkât, 78

163 Buhârî, Vesâyâ, 23

164 Müslim, Müsâkât, 106

165 İbn Mâce, Ticâret, 58

lık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz, eşit miktarda ve peşin olarak satılır. Her kim daha fazla verir veya alırsa muhakkak faiz uygulaması yapmıştır. Alanla veren bu hususta eşittir. »¹⁶⁶

Resûlullah (sas.)'in, bu hadis-i şerifi'nde bahsettiği altı tane malın (altın, gümüş, buğday, arpa, hurma, tuz) mübâdelesinin peşin ve eşit miktar altında yapılmasını istemesi, İslâm'ın iktisadi esasları doğrultusunda faiz nazariyesinin tahakkuk etmesi bağlamında veresiye faizi (ribe'n-nesîe) ve fazlalık faizi (ribe'l-fadl) olarak iki türde teşkil olabileceğini göstermektedir.

Resûlullah (sas.)'in Hadis-i Şerifi'nde ifade ettiği üzere mübâdeleye konu olan malların aynı cinsten olması durumunda mübâdelelele eşit miktarda yapılması gerekmektedir. Aynı cinsten malların mübâdelesi esnasında miktarda eşitlik bulunmazsa fazlalık faizinin (ribe'l-fadl) teşkil olması söz konusu olur. Haliyle fazlalık faizi (ribe'l-fadl) asıl olarak mübâdelede taraflardan birisi lehine şart koşulmuş karşılıksız fazlalıktır. Diğer taraftan Resûlullah (sas.)'in hadis-i şerifi'nde ifade ettiği gibi aynı cins malların mübâdelesi eşitliğin yanında peşin olmak zorundadır. Aksi bir durumda veresiye faizi (ribe'n-nesîe) teşkil eder. Faiz nazariyesinin Resûlullah (sas.)'in hadis-i şerif'de bahsettiği altı maddeye özel olmadığı üç mezhepte olduğu gibi Hanefi mezhebinde de kabul edilmektedir. Yani faiz nazariyesi muhtemel benzer malların mübâdelesinde yine geçerli olmaktadır. Bu kapsamda önem arz eden husus, mübâdele esnasında veresiye faizi (ribe'n-nesîe) ve fazlalık faizinin (ribe'l-fadl) hangi illete dayanarak teşkil edeceği.

Hanefi mezhebinde faiz nazariyesinin illeti, mübâdele edilecek malların arasında *cins ve mikdar (ölçü) birliğinin*

(mekîlât ve mevzûnât olma vasfı) bulunmasıdır. Şu halde faiz nazariyesi illetinin cins ve ölçü birliği olduğu gerçeği ile Resûlullah (sas.)'in hadis-i şerifi üzerinden yola çıkılarak mübâdele esnasında teşkil olabilecek veresiye faizi (ribe'n-nesîe) ve fazlalık faizi (ribe'l-fadl) hakkında bir takım genel esaslara değinilebilir ki böylece faiz nazariyesi daha berrak bir şekilde kavranabilir. Öyle ki bu pencerede iki illette birleşmek, tek illette birleşmek veya hiçbir illette birleşmemek şeklinde üç farklı ihtimâl söz konusudur.

Mübâdeleye konu malların her iki illette de birleşmesi durumunda bu mübâdele hem eşit miktarda hem peşin yapılmalıdır. Miktarda eşitlik söz konusu olmazsa fazlalık faizi (ribe'l-fadl) gerçekleşirken, peşin olmazsa veresiye faizi (ribe'n-nesîe) gerçekleşir. Mübâdeleye konu olan malların yalnızca bir illette birleşmesi durumunda mübâdele peşin olarak yapılmalıdır. Şayet mübâdele peşin yapılmazsa veresiye faizi (ribe'n-nesîe) gerçekleşir. Son olarak mübâdeleye konu malların hiçbir illette birleşmemesi durumunda ise mübâdele esnasında hiçbir şekilde faiz teşkil etmez. Bu durumda mübâdele gerek istenen miktarda gerekse de peşin veya vadeli olarak yapılabilir.

Bu aşamada, satım (bey^ç) akdinin çeşitleri arasından ; değişilen nesnelere bakımından yapılan tasnifi çerçevesinde (mutlak bey^ç, mukâye^ç, sarf, selem akitleri) faiz olma esaslarına yönelik açıklamalara ilgili başlıkların altında etraflıca değinildiği unutulmamalıdır.

İslâm esasları çerçevesinde faizin yasaklanmasının sebebi herşeyden evvel Allah Teâlâ'nın bu konuda yasak koymasıdır. Elbette Allah Teâlâ'nın hükümlerinin kullar ile ilgili maslahatlara bağlı olduğu da bilinmektedir. O halde faiz yasağının sebebini ahlâkî, toplumsal, siyasî ve iktisadî çerçevede aramak da önemlidir.

Öncelikle denilebilir ki, faizli muamele yapan bir kimsenin anapara haricinde garanti içerisinde faiz almasına karşılık, diğer tarafın zarar etme ihtimâlinin olmasına rağmen faiz ödeme mecburiyeti içerisinde olmasının, İslâm dininin insanlar ve elbette Müminler arasında kurmak istediği kardeşlik ve merhamet duygusu ile bağdaşan hiçbir tarafı yoktur.

Diğer taraftan faizli muamele içerisinde olan üreticilerin, ürettikleri ve sattıkları mallara kâr kısmı haricinde faizi de eklemek mecburiyetinde olması, malların maliyetini yükseltir ki enflasyonist eğilimler gelir dağılımını, sabit gelirli kimseler aleyhine bozmaktadır. Bu kimseler giderek daha da fakirleşmekte, toplumsal krizlerin önü açılmaktadır. Buna karşılık faiz geliri elde edenler daha da zenginleşmekte, tekel haline gelerek ekonomiyi ve hatta siyaseti menfaatleri çerçevesinde idare ettirme yoluna girmektedirler. Ayrıca maliyet enflasyonu talebi azaltarak üretimi düşürmekte, böylece işsizlik sorunu da gündeme gelmektedir.

Kaldı ki, faizli muamele içerisinde olan üreticiler, kredi faizini geri ödeyebilmek adına kısa zamanda kârlı işler aramakta ve bu üretim sahalarını toplumun ihtiyaç ve menfaatleri ile ters düşen noktalarda bulmaktadırlar.

Bir sonraki bölümün şirket akdi başlığında değinileceği üzere her konuda söylecek bir sözü olan dinimiz faiz yerine ortaklığı önermekte, kâr haddine katılan kimsenin zarara da katılmasını dile getirmektedir ki böylece fert ve toplum dengesi daha da pekişmiş olmaktadır.

Üretim ve Bölüşüm

5.1. ŞEFKAT, İYİLİK ve ADALET

İslâm iktisadî esaslarının (iktisat ilminin) amacı, mükelleflerin dünya hayatının nimetlerinden faydalanırken, ebedî olan âhîret yurdunu kazanmaktan da geri kalmaması yani dünya hayatında geçimlerini sağlarken ebedî âhîret hayatını yakacak birtakım iş ve davranışlara girmemesi ve böylece geçici dünya hayatında refaha, kalıcı âhîret yurdunda felâha erişebilmesidir.

İslâm iktisadî esaslarının yani iktisat ilminin *şer'î deliller çerçevesinde maksadını* yansıtan “*maddî ve manevî değerler dengesi*”ni yakalamanın yolu mükelleflerin iktisadî amelleri bağlamında *Allah Teâlâ'nın rızasını kazanabilmesinden* geçmektedir. Mükellef kulların iktisadî amellerinin büyük bir kısmı ise *üretim* (çalışmak) ve *bölüşüm* (kazanmak) çerçevesi bağlamındadır.

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî, müteşebbislerin uyması gereken ilkeleri; *kendine karşı şefkatli olmak, iyilik ve özveride bulunmak ile adaleti gözeterek haksızlıktan uzak durmak* şeklinde üç başlıkta toplar.

Müteşebbis mükelleflerin dünyevî iş ve işlemleri, kendilerine âhret hayatını asla unutturmamalıdır. Aksi olursa bu dünyada kazandıkları âhret yurdunda kaybedeceklerini karşılamayacak bir bakıma âhretini vererek bunun karşılığında dünyayı satın almış durumuna düşecektir. Ama kulların gerçek sermayesi İslâm dinidir haliyle gerçek kazançları da dininin gerekliliklerini yerine getirmesi sonucunda elde ettikleridir. Nitekim Kasas Suresi'nin 77. ayeti dünya hayatından, âhret hayatı için alınması gereken payın unutulmaması gerektiğini buyurur. Çünkü geçici olan dünya hayatı kalıcı olan âhret yurdunun bir bakıma tarlası olur. Kullar dünya hayatında ettiklerinin karşılığını, âhret hayatında sevap veya günah olarak karşılarında bulacaklardır. Zira müteşebbis mükelleflerin ticareti onları, âhreti kazanmaktan geri koyamaz.

*Allah'ın sana verdiğinden âhret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.*¹⁶⁷

Bu gerçeklikten dolayı müteşebbis mükellefin kendisine karşı şefkatli olması gerekir ki, ömür sermayesini boşa harcamamış olsun, haliyle dünyada kazandığı, onu âhret hayatını kazanmaktan geri bırakmasın. Müteşebbis mükelleflerin kendisine karşı şefkatli olabilmesinin yolu *iyi niyet, farz-ı kifâye amacı, âhret pazarını kazanmak, ibadet etmeye devam etmek, hırstan uzak durmak, sadece haramlardan uzak durmakla kalmamak ve bütün işlemlerini kontrol etmek* şeklinde yedir.

Müteşebbis mükelleflerin kendisine karşı şefkatli olmasının ilk yolu, ticarî faaliyetlerde iyi niyet beslemektir. Zira

167 Kasas Suresi, 77. Ayet

mükellefler, müteşebbis olmaya; kendi el emeği ile geçinmek, helâl kazanç sağlayarak böylece diğer kimselerin elinde olanlara göz koymamak, kazandıklarının onu dinî hayatında güçlendireceğine vesile kılacağına inanmak ve ailesi ile bakmakla yükümlü olduğu kişilerin geçimini sağlamak adına çaba göstererek bu bağlamda mücahidlerden olabilmek amacı doğrultusunda gelişen iyi niyetlerle başlamalıdır.

İslâm toplumunda her anlamda işlerin yolunda ve düzenli bir şekilde ilerlemesi ancak toplumdaki bireylerin dayanışması ve toplumun her bir kesiminin birbirinden farklı işler yapması yani işbölümüne gitmesi sayesinde gerçekleşir. Zira söz konusu bu gerçekliğin doğrultusunda İslâm toplumunda iktisadî işler ve münasebetlerin ortadan kalkması durumunda geçim kaynaklarının bitmesi haliyle insanların büyük bir kesiminin helâk olması ihtimali belirecektir. Anılan bu gerçeklikten dolayı iktisadî-ticarî faaliyetler, mükelleflerin hükümler kapsamında muhatap bulunduğu davranışları arasından farz-ı kifâye hükmündedir. İşte müteşebbis mükelleflerin kendilerine karşı şefkatli olmasının bir diğer yolu, ticarî faaliyetlerde bulunmayı aynı zamanda farz-ı kifâye hükmündeki bir davranışı yerine getirmek olarak görmesidir.

Kalıcı âhiret yurdunun pazarları camilerdir. Nitekim Hücetü'l-İslâm İmam Gazzâlî, iyi kulların gündüzün başlangıç kısmını (sabah vakti) ve sonunu (akşam ve yatsı vakti) âhiret kalan kısmını yani günüçini de dünyevî işlerine ayırdığını belirtir.

Allah'ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde (camiler), akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar; Ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan, namaza hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkan kişiler; Anarlar ki, Allah kendilerini, yaptıklarından daha güzeli ile ödüllendirsin,

*daha fazlasını da lutfundan versin. Allah dilediğini hesapsız rızaklandırır.*¹⁶⁸

*Ebü Hüreyre'nin aktardığına göre, Peygamber Efendimiz (sav) şunları anlatır: "Gece ve gündüz melekleri dönüşümlü olarak aramızda bulunurlar. Bu melekler sabah ve ikindi namazlarında buluşurlar. Sonra gece boyu sizinde bulunan melekler yükselirler. Allah, durumlarını çok iyi bildiği hâlde insanları onlara sorar: "Siz ayrıldığınızda kullarım ne yapıyordunuz?" Melekler de "Yanlarına vardığımızda da oradan ayrıldığımız sırada da namaz kılıyorlardı." derler.*¹⁶⁹

Dolayısı ile müteşebbis mükelleflerin kendine karşı şefkatli olmasının bir diğer yolu, içinde olduğu geçici dünya pazarının, kalıcı olan âhiret pazarından kendini alıkoymasına izin vermemesidir. Haliyle ibadetini sadece günün başı ve sonu ile de sınırlamayarak, işinin başındayken bile Allah Teâlâ'yı anar, ibadetlerinde sürekliliği sağlar. Müteşebbis mükelleflerin ticareti böyle olmalıdır. Yani onlar bu dünya hayatının zevklerini yaşamak için değil, ihtiyaçlarını karşılamak adına ticaret yapmalı, aşırı iş ve hırslarından kaçınmalıdır.

Müteşebbis mükelleflerin, kendisine karşı şefkatli olmasının altıncı adımı sadece haramdan uzak durmakla yetinmemektir. Müteşebbisler iktisadî iş ve münasebetlerinde şüphe barındıran durumlardan da aynı şekilde kaçınmalı, konu hakkında verilen fetvalar haricinde asıl olarak kalbine danışmalıdır. Kalbinde sıkıntı hissederse işlemde ve işleme taraf olan kimseden uzak durmalıdır. Zira ticaret ehli olan müteşebbis mükelleflerin görevi, kiminle hangi işi yaptığına bakmak haliyle de iktisadî münasebet kurulan taraflarla yapılan bütün işlemleri kontrol etmektir. Çünkü Allah Teâlâ'da

168 Nûr Suresi, 36-38. Ayet

169 Buhârî, Tevhîd, 23

kendilerini kontrol etmektedir. Bu gerçeklik mükelleflerin, kendilerine karşı şefkatli olmalarının yedinci ve son adımıdır.

Bize bu dünyada da âhirette de iyilik yaz! Şüphesiz biz sana yöneldik.” Allah buyurdu ki: Azabıma dilediğimi uğrattırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım. ¹⁷⁰

Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alalım diye size böyle öğüt veriyor. ¹⁷¹

Allah Teâlâ, kullarına hem adaleti hem ihsanı emreder. Bu bakımdan adalet kulların kurtuluşunun asgari sebebi olduğundan ticarî işlerdeki sermayeye benzer. Kulların kazanç ve mutluluk sebebi olan ihsan ise bu bakımdan ticarî münasibetlerde müteşebbis elde ettiği kâra benzer.

Haliyle Hücetü'l-İslâm İmam Gazzâlî bu gerçekliği, dünya işlerinde nasıl ki sadece sermayesini korumakla yetinip kâr elde etmek peşinde olmayan kullar boş işlerle uğraşıyorsa aynı doğrultuda âhiret işlerinde de sadece adaletli davranarak ihsandan kaçınanlar da böyledir diyerek yorumlamaktadır. Müteşebbis mükeflerin ihsan boyutu, iktisadî veya ticarî iş ve işlemlerinde üzerine düşen bir sorumluluk olmadığı halde fedakârlık yaparak sevap kazandıran davranışlarda bulunmaktır.

Bu doğrultuda müteşebbis mükelleflerin iktisadî işlemlerinde iyilik ve özveride bulunabilmesinin yolu altı adımdan oluşmaktadır.

170 A'râf Suresi, 156. Ayet

171 Nahl Suresi, 90. Ayet

Müteşebbis mükelleflerin, tüm iktisadî işlemlerinde iyilik ve özveride bulunabilmesinin ilk yolu, taraflar olarak birbirlerini aldatmamasına yöneliktir. Elbette gerçekleştirilen ticarî işlemde tarafların biribinden fayda sağlamaları meşrûdur. Ancak bu faydanın, anılan malın maliyet fiyatına yakın olmasına dikkat edilmelidir. Aldatma olmadıktan sonra işleme konu malın bedelinin, o malın maliyetinin çok üzerinde olması haksızlık değildir ancak bazı İslâm âlimleri, mal bedelinin maliyetinin üçte birinden daha fazla bir fiyatla satılmasını aldatma yani gabn-i fâhiş olarak nitelendirirler. Her ne kadar bir müşteri, çok beğendinden yahut çok fazla ihtiyacı olduğundan dolayı bir mala piyasa fiyatının üzerinde bir fiyat teklif etse bile, müteşebbis bu gibi teklifleri kabul etmemelidir. Nitekim ihsan boyutu tam olarak budur. Diğer taraftan müteşebbis mükellefler, maddî gücü yerinde olmayan bir kimseden herhangi bir mal satın alıyorsa, ona ederinden fazla ödeme yaparak fedakârlıkta bulunabilir.

Buna karşılık müteşebbis mükellefler, maddî gücü yerinde zengin bir kimseden herhangi bir mal satın alıyorsa ve bu tâcir kendinden olması gerekenden daha fazla bir fiyat istiyorsa, böyle bir aldatılmaya maruz kalması uygun değildir. Nitekim hiçbir sevabı olmadığı halde elindeki parasını boşa harcamış olacaktır.

Müteşebbis mükellefler, sattıkları malın bedeline karşılık alacakları ödemelerde ödeme güçlüğü çeken kimselere kolaylıklar gösterebilir. Bu bağlamda borcun bir kısmını alacaktan düşebilir, borçluya ek süre verebilir veya alacağını bağışlar.

Ebû Hüreyre’nin naklettiğine göre, *Resûlullah (sav)* şöyle buyurmuştur: “Ödeme güçlüğü çeken borçluya zaman tanıyan ya da alacağımı bağışlayan kimseyi Allah, kendisinininkinden başka hiçbir gölgenin (himayenin) olmadığı

kıyamet gününde arşının gölgesinde gölgelendirecektir (özel olarak himaye edecektir).¹⁷²

Buna karşılık şayet varsa müteşebbis mükelleflerden beklenen diğer davranış borcunu güzellikle ödemesi yani kendisinden alacaklı olana borcu ödemede kolaylık göstermektir. Tüm bunlar ihsan olarak kabul gören davranışlardır.

Ebü Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Maddî imkânı olan kişinin borcunu bekletmesi zulümdür. Biriniz (alacağının ödenmesi için) durumu iyi olan birine havale edildiğinde, bunu kabul etsin."¹⁷³

Ebü Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim insanların mallarını geri ödeme niyetiyle alırsa Allah onun ödemesini kolaylaştırır. Kim de bir malı tüketip (geri ödememek) niyeti ile alırsa Allah da onu (n malını) telef eder."¹⁷⁴

Ebü Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizin en hayırlınız, borcunu en iyi şekilde ödeyeninizdir."¹⁷⁵

Müteşebbis mükellefler her ne kadar bitmiş olsa bile ihsana uygun bir şekilde davranmalı, karşı taraf gördüğü zarardan dolayı yahut pişman olduğundan sebep alışverişi bozmayı isterse bunu kabul etmelidir. Müteşebbis mükelleflerin ihsanını artıracak bir başka davranış ödeme imkânı bulamayacak olmaları muhtemel olan kimselere en başından bağışlamaya niyet ederek veresiye mal vermektir.

172 Tirmizî, Büyü, 67

173 Müslim, Müsâkât, 33

174 Buhârî, İstikrâz, 2

175 Buhârî, Vekâlet, 5

Müteşebbis mükelleflerin, bütün iktisadî işlemlerinde adaleti gözeterek haksızlıktan uzak durmasının birinci yolu karaborsacılıktan kaçınmaktır. Özellikle gıda maddeleri satan müteşebbis mükellefler, bunları depo ederek fiyatların yükselmesini bekleyecek olursa büyük bir toplumsal zulüme girdiği gibi kendisini de ateşe atmış olur.

Saâd b. Müseyyeb’in, *Ma*’mer (b. Abdullah) aracılığıyla naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Karaborsacılık yapan kimse günahkâr olur.”¹⁷⁶

Ma’kil b. Yêsâr’ın hastalığı ağırlaştığında Ubeydullah b. Ziyâd onu ziyaret etmişti... (Ma’kil) dedi ki: “Dinle, ey Ubeydullah! Sana Resûlullah”tan (sav) sadece bir ya da iki kere işitmediğim (daha fazla duyduğum) bir söz söyleyeceğim. Resûlullah”ı şöyle derken işittim: “Fiyatları artırmak için Müslümanların fiyatlarına (piyasalarına) müdahale eden kişiyi, Allah Teâlâ”nın kıyamet gününde büyük bir ateşe oturtması haktır.”¹⁷⁷

İbn Ömer’den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Kim bir yiyecek maddesini kırk gün saklarsa, o kişi Allah Teâlâ”dan uzaklaştığı gibi, Allah Teâlâ da ondan uzaklaşır. Bir bölgenin insanları, aralarında aç bir kimse varken sabahlar iseler, Allah Teâlâ”nın himayesi onlardan uzak olur.”¹⁷⁸

Ömer b. Hattâb’ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “İnsanlara satmak üzere mal getiren rızıklandırılır, malını stoklayıp karaborsaya düşüren ise lânetlenir.”¹⁷⁹

176 Müslim, Mısâkât, 129

177 İbn Hanbel, V, 28

178 İbn Hanbel, II, 32

179 İbn Mâce, Ticâret, 6

Sahte para üretme ve üretilen sahte parayı piyasaya sürmek haramdır. Çünkü hem bu para (dinar, dirhem ve fulûs) kullanılarak yapılan iş ve işlemler zarar görür hem bu parayı kullanan kimseler. Diğer taraftan bir kimse iktisadî münasebetlerinde sahte para kullandığını biliyor ise haliyle o da başkasını aldatmış olur. Bu durum, para el değiştirdikçe devam eder ve zarar yayılmaya devam eder. Bunun vebalı, sahte para üretimi yapan ve piyasaya sürendir. Çünkü yolda ilk adımı o atmıştır.

Böyle bir vebale ortak olmamak adına müteşebbis mükellefler ellerine sahte para geçmesi durumunda hemen imha etmeli, bundan kaçınmak adına gerçek parayı sahtesinden ayırt etmeyi öğrenmelidir. Zira bu zaruriyet, müteşebbis mükelleflerin tüm iktisadî işlemlerinde adaleti gözeterek haksızlıktan uzak durmasının ikinci yoludur. Müteşebbis mükelleflerin iktisadî davranışlarında adaleti gözetmesi için karaborsacılıktan uzak durması ve sahte parayı imha etmesi, zararı İslâm toplumu geneline yayılması muhtemel işlemleri önlemektedir. Diğer taraftan müteşebbis mükelleflerin iktisadî davranışlarında adalet gözetmesi için buradan itibaren sıralanan koşullar, zararı işleme taraf olan kimseye muhtemel zararları önleyici niteliktedir.

Bu doğrultuda müteşebbis mükelleflerin bütün iktisadî işlemlerinde adaleti gözeterek haksızlıktan uzak durmasının üçüncü yolu, sattığı malı gerçek muhtevasında olmayan özellikler üzerinden övmemektir. Müteşebbisler böyle bir yola girişirlerse yalancı ve ahlâksız olur zira müşterileri bu yalancılığa kanarsa da bu durumda sahtekârlık yaparak topluma zulmetmiş olur.

Hakım b. Hizâm'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Alışveriş yapanlar birbirlerinden ayrılmadıkları sürece (alışverişi kabul edip etmeme konusunda) serbesttirler. Eğer dürüst davranırlar ve

*(malın kusurunu) açıkça söylerlerse, alışverişleri bereketlenir. Fakat kusuru gizler ve yalan söylerlerse, (yaptıkları) alışverişin bereketi gider.”*¹⁸⁰

Müteşebbis mükelleflerin diğer görevi, sattıkları malın gizlik ve açık kusurlarını satış esnasında karşı tarafa belirtmektir. Zira bu davranışı sergilemek farz mahiyetindedir. Aksi durumda müşterisine zulmetmiş ve iktisadî münasebetlerinde dürüstlüğü terk etmiş olur. Oysa dürüst olmak farz mahiyetindedir.

*Ebü Hüreyre”den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “...Bizi aldatan, bizden değildir.”*¹⁸¹

Müteşebbis mükelleflerin iktisadî işlemlerinde adaleti gözetmesi için diğer bir görevi sattıkları malın gerçek ölçüsünü saklamamak, ölçü ve tartıda hileye başvurmamaktır. Mutaffifin Suresi’nin ilk ayetlerinde tartıda ve ölçüde hile yaparak dürüstlükten sapanlar eleştirilmektedir. Nitekim Mutaffifin kelimesi ölçü ve tartıda hile yapan kimseleri ifade eder. Tam ölçüm yapamama tehlikesinden dolayı Resûlullah (sas.)’in tartım yapılması ve fazladan koyulmasını tavsiyesi göz önünde tutulur.

*Eksik ölçüp tartanların vay haline! Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler. Kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler (eksiltirler). Onlar, o büyük gün için -insanların âlemlerin Rabbinin huzuruna çıkacakları gün için- dirlitileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?*¹⁸²

*Câbir b. Abdullah”ın (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Tarttığımızda fazlasıyla (tartarak) verin.”*¹⁸³

180 Ebû Dâvûd, Büyü”, 51

181 Müslim, İmân, 164

182 Mutaffifin Suresi, 1-6. Ayet

183 İbn Mâce, Ticâret, 34

Müteşebbis mükelleflerin iktisadî işlemlerinde adaleti gözetmesi için bir diğer görevi piyasa fiyatlarına uymak ve sattığı malın fiyatını gizlemek için herhangi bir girişimde bulunmamaktır.

*Ebü Hüreyre”den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Şehir dışından mal getirenleri (pazara gelmeden) yolda karşılamayın. Kim bu şekilde yolda karşılayarak (ucuza) bir şey satın alırsa, mal sahibi pazara gelince (piyasayı öğrenince alışverişi bozma veya kabul etme konusunda) serbesttir.”*¹⁸⁴

Nitekim Resûlullah (sas.) o dönem pazara gelmekte olan kafileleri yol üzerinde karşılayarak mallarını ucuza kapatanları bu uygulamadan menetmiş ve fiyat kızıştırmayı da yasaklamıştır.

*Ebü Hüreyre”den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “...Birbirinizin satışı üzerine satış yapmayın ve müşteri kızıştırmayın!..”*¹⁸⁵

Müteşebbis mükelleflerin iktisadî işlemlerinde adaleti gözetmesi için son görevi işçisinin haklarını gözetmektir. İcâre akdi kapsamında farklı ücret esastır.

*Her birinin yaptıklarına göre dereceleri vardır. Allah herkesin yaptığıнын karşılığını haksızlığa uğratılmaksızın tastamam vermek için böyle yapmıştır.*¹⁸⁶

Ahkâf Suresi’nin 19. ayeti kapsamında iyilerin ve kötülerin tek bir derecede olmadığı anlatılmaktadır. Yani yaptıkları iyilik ve kötülüğün nicelik ve niteliğine göre mükellefler derecelendirilmekte, kendilerine verilecek ödül-ceza bu derecelendirmeye göre yapılmaktadır. Haliyle mükelleflerin hak-

184 Nesâî, Büyû”, 18

185 Müslim, Büyû”, 11

186 Ahkâf Suresi, 19. Ayet

larında herhangi bir kayıp söz konusu olmamakta, herkes yaptıklarının karşılığını tastamam almaktadır. Ahkâf Suresi 19. ayeti kapsamında yapılan derecelendirme doğrultusunda herkesin karşılığını tastamam alacak olduğu gerçeği, İslâm'ın iktisadî esasları doğrultusunda icâratü'lâdemi boyutu bakımından yorumlandığında, emeğin yaptığı işe göre farklı ücret politikasına tâbi tutulmasının esas olduğunu gösterir.

İslâm'ın iktisadî esasları doğrultusunda emeğin yaptığı işe göre farklı ücret politikasına tâbi tutulmasının genel çerçevesini, adalet anlayışı çizmektedir. Nitekim Resûlullah (sas.), icâre akdi kapsamında ücretin istihdam edilen işçiye geciktirilmeden verilmesini istemiş, çalıştırdığı işçiye ücretini ödemeyen müteşebbislerin ise kıyamet gününde hasmı olacağını belirtmiştir.

Abdullah b. Ömer"den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Çalışana ücretini, teri kuru-madan verin."¹⁸⁷

Ebü Hüreyre"den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygam-ber (sav) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah şöyle buyurur: "Kıyamet gününde karşısına bir hasım olarak dikilece-ğin üç çeşit insan vardır: Benim ismimi kullanarak söz verip sözünde durmayan kimse, hür bir insanı köle diye satıp parasını yiyen kimse ve bir işçiyi istihdam edip işini yaptırdığı hâlde ücretini vermeyen kimse."¹⁸⁸

Resûlullah (sas.), icâre akdi kapsamında istihdam edilen işçi ile onu istihdam eden müteşebbis işveren kesimi arasında yaşam standartları yönünden büyük farklılıklar bulun-mamasını istemiştir. Bu gerçeklik, İslâm iktisadî esaslarının adalet anlayışı çevresinde çizilen ücret politikasının sosyal yönü-nü yansıtmaktadır.

187 İbn Mâce, Rühûn, 4

188 Buhârî, İcâre, 10

Ma'rûr anlatıyor: Ebû Zer ile Rebeze'de karşılaştım. Kendisinin de kölesinin de üzerinde aynı kıyafet vardı. Bunun sebebini ona sordum. Dedi ki: "Bir adamla karışıklık birbirimize sövdük. Ve annesi(nin zenci olması) sebebiyle onu aşağıladım. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) bana şöyle buyurdu: "Ey Ebû Zer! Onu annesinden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ câbiliye(den izler) bulunan bir kimsesin. (Köle) kardeşleriniz, Allah'ın sizin emrinize verdiği hizmetçilerinizdir. Her kimin kardeşi emri altında bulunursa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerini aşan işler yüklemeyin. Eğer ağır işler yüklerseniz onlara yardım edin." »¹⁸⁹

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Herhangi birinizin hizmetçisi yemeğini hazırlayıp da getirdiği zaman —ki o hizmetçi, yemeğın sıcığına, dumanına katlanmıştır — onu kendisi ile beraber oturtsun. O da yesin. Şayet yemek az olursa eline ondan bir iki lokma koyuversin!" »¹⁹⁰

İşgücü piyasasında emeklerine yüksek talep olan belirli alanda uzman işçilerin biraraya gelerek ücretlerini aşırı derecede yüksek boyutlara taşıma eğilimi görülmesi durumunda, ücretlere yönelik narh politikası (âzami ücret) veya tersine toplum yararı için belirli sektörlerde asgari ücret uygulanabileceği görüşü fıkıh âlimleri tarafından dile getirilmektedir. Azami ve asgari ücret politikasının amacı tamamen toplum yararının gözetilmesi ilkesinden kaynaklanmaktadır. Aksi durumda, İslâm iktisadî esasları kapsamında, ücretlerin serbest piyasa şartları altında süregelen arz ve talep gerçekleştirmeleri etrafında tayin edilmesi temel esastır.

189 Buhârî, İmân, 22

190 Müslim, Eymân, 42

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî, müteşebbis mükelleflerin kendilerine karşı şefkatli olması, ticarî faaliyetlerde iyilik ve özveride bulunmak ile iktisadî işlemlerde adaleti gözeterek haksızlıktan uzak durmak şeklinde üç başlık altında topladığı müteşebbislerin ticarî faaliyetleri esnasında uyması gereken ilkeleri adalet, ihsan ve dini esirgememe şeklinde özetler. Öyle ki müteşebbis sadece adaletli olursa sâlih kimselerden, bunun yanına ihsanı eklerse mukarrebîn kimselerden ve en nihayetinde bunu da ibadetleri ile taçlandırırssa siddîk kimselerden olacaktır.

5.2. KİBİR ve ALDANIŞ YERGİSİ

Bu başlık altında mukaddime kısmının kısa bir özetini yapmak faydalı olacaktır.

Makâsîd düşüncesinin kuramsal çerçeveye oturtulmasına öncülük eden İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî olmuştur. Özellikle el-burhân fî uşûlî'l-fıkh ve el-ğıyâs-î adlı eserlerinde *ser'ü hükümlerin gayeleri* anlamını karşılayacak şekilde mak-sûd, maksîd, makâsîd ve garaz kavramlarını sıkça kullanan İmâmü'l-Haremeyn, dinin hükümlerinin bir amaç doğrultusunda konulduğuna dikkat çekerek, bu hakikati kavrayamayan kimseleri basiretsizlikle itham etmiştir.

İmâmü'l-Haremeyn'in ardından talebesi Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî, el-Müstaşfâ min'ilmî'l-uşûl ve şifâ'ü'l-galîl isimli eserlerinde makâsîd düşüncesini daha detaylı bir şekilde incelemiş, *kulların dünya ve âbiret mutluluğuna erişmesi* veya *bütün davranışlarında Allah Teâlâ'nın rızasını kazanabilmesi* şeklinde ifade edilen dinin amacının; hayatı (can), dini (imanı), aklı, nesli (nesep ve ırzı) ve malı kısaca beş temeli korumaktan geçtiğini kuramsal çerçevede ifade etmiştir. Beş temelin hayat, din, akıl, nesil ve mal başlıklarında belirginleşmesinin arkasındaki düşünce, özel nasslar (Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet metni) üzerinden tümevarım metodu kul-

lanılarak elde edilen delillerin, bu beş temeli işaret etmesinden kaynaklıdır.

Fâtır Suresi'nin 10. ayetinde vurgulanan "*güzel sözler - kelîmu't tayyib*" ifadesi ilmi kastetmekte böylece *amelin, ilmin tamamlayıcısı mahiyetinde olduğu gerçeğine* dikkat çekilmektedir. Bu çerçeve dahilinde kulların dünya ve âhîret mutluluğuna erişebilmesinin (makâsidü's-şerîa) yolu *ilim ve amelden* geçmektedir ki ilim, amellerin en faziletli olanıdır. Şu halde ilmin amacı kendisi ile amel etmektir.

*İbn Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde insanoğlu şu beş şeyden hesaba çekilmedikçe Rabbinin huzurundan bir yere kımıldayamaz: Ömrünü nerede ve nasıl geçirdiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nereden kazanıp nerede harcadığından, bildiği ile amel edip etmediğinden."*¹⁹¹

İlim ve amel meselesinin iki çerçevesi bulunmaktadır.

Birinci çerçeveye göre ilim, kulların itikadî, amelî ve ahlâkî hükümler bakımından mükellef olduğu amellerin mahiyeti hakkındaki bilgidir. O halde işin temeli *şer'î (naklî) ve aklî ilimlerdir*:

Şer'î (naklî) ilimler *ilm-i hâl, aslî ilimler ve fer'î ilimler* şeklinde üç kısma ayrılmaktadır. Bunlardan *ilm-i hâl*; itikad, amel ve ahlâk esaslarını temel düzeyde konu edinmektedir. *Şu halde, Resûlullah (sas.)'in kadın ve erkek farketmeksizin bütünü Müslümanları peşinde olmaya davet ettiği ilimdir ki farz-ı ayn ilim mahiyetindedir*:

Bunlardan *aslî ilimler*; kelâm, tefsir, hadis, siyet ve dil ilimleridir ki bu ilimler Şâri'nin her bir mükellefi ferdî olarak değil toplum olarak sorumlu tuttuğu *farz-ı kifâye ilim mahiyetindedir*:

191 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 1

Bunlardan *fer'î ilimler*; usûl-i fıkıh ilmi, fûrû fıkıh ilmi ve ahlâk ilmidir ki bu ilimler de Şâri'nin her bir mükellefi ferdi olarak değil toplum olarak sorumlu tuttuğu *farz-ı kifâye ilim mahiyetindedir*.

Aklî ilimler *riyâziyyât (matematik)*, *mantık*, *tabii ilimler* ve *metafizik (varlık ilmi)* şeklinde dört kısımdır ki bu *felsefe ilmi* altında toplanır.

Aklî ilimler de, Şâri'nin her bir mükellefi ferdi olarak değil toplum olarak sorumlu tuttuğu *farz-ı kifâye ilim mahiyetindedir*.

Nakli ve aklî ilimlerin amacı *sâlih ameldir*. Amelin hedefi de kulun, dünya ve âhiret mutluluğuna giden yolda yürümesini sağlamaktır.

İkinci çerçeveye göre ilim, Allah Teâlâ'nın kulların kalbine attığı nur vasıtası ile kulların daha önceden isimlerini bildiği şeyleri açık seçik görmesidir. *O halde işin başı muamele ilmidir*. Muamele ilminin amacı zâhirî ve bâtınî ameldir. *Bu çerçevede unutulmaması gereken şudur ki*; Kur'an-ı Kerim'de amel meselesi bağlamında değerli olanın sadece organların ve kalbin amellerinin birlikteliği ile gerçekleşen sâlih ameller olduğu hakikatine dikkat çekilmektedir. O halde sâlih amelin de sonucu, *zâhirî ve bâtınî amele varmaktadır*. Amelin hedefi, Allah Teâlâ'nın tecellisi kalplere açık ve seçik olarak yansıyabilin diye kalbi temizleyerek parlatmaktır. Nihayetinde kalp temizleyip parladıktan sonra *marifet bilgisiyle* bezenir ki *bu bilgi mükâşefe ilmidir; dünya ve âhiret mutluluğunun kendisidir. Şu halde işin başı da sonu da ilimdir*.

Muamele ilminin maksadı kendisi ile amel edilmesidir. Hüccetü'l-İslâm, İslâm'ın itikadî, amelî, ahlâkî hükümleri çerçevesindeki bütün amelleri ihtiva eden muamele ilmini, zâhir (organların faaliyetleri) ve bâtın (kalp ahvali ve ruhun ahlâkı) olarak iki kısma ayırmaktadır. *Akaidin temelleri üye-*

rine inşa edilen zâhir ameller bir ibadet olabileceği gibi sıradan bir iş (âdet) olabilir. Kalplere gelen doğuş kötülüğü (yıkıcı kötülükler) beraberinde getirebileceği gibi iyiye (kurtarıcı iyilikler) de yöneltebilir. O halde muamele ilminin konusu ibadetler, âdetler, yıkıcı kötülükler ve kurtarıcı iyiliklerdir. İmamımız muamele ilmine yönelik olarak ibadet psikolojisi ve ibadet ahlâkını harmanlayarak kurguladığı söz konusu metodolojik yaklaşım bağlamında, Kur'ân-ı Kerîm'de vurgulandığı üzere amel meselesi bağlamında değerli olanın sadece organların ve kalbin amellerinin birlikteliği ile gerçekleşen sâlih ameller olduğu hakikatine bir kere daha dikkat çekmektedir.

*Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar; birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır.*¹⁹²

Asr Suresi'nde bahsedilen dört ilkenin çerçevesinde; kul- lar iman edip sâlih amellerde bulunarak Allah Teâlâ'nın hakkını öderken, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye ederek kul hakkını ödemiş olurlar. Allah Teâlâ'nın hakkının ödenmesini ifade eden sâlih ameller, organların ve kalbin amellerinin birlikteliği ile gelenlerdir. İmamımız, *el-keşf ve't-tebyîn* eserinde sadece zâhirî ameller ile meşgul olarak bâtinî ameli ihmâl eden kimseleri tedavisinde merhemi kullanan ancak ilacını ihmâl eden hastalara benzetmektedir. Buna göre doktor hastaya yarasını kapatması için merhem ve içmesi için ilaç vermiştir. Öyle kimseler vardır ki sadece merhemi kullanarak zâhirî yaralarını kapatmaya çalışırken, ilacı kullanmaz ve hastalığın içerideki kaynağını gidermez. Özetle bâtinî ameller yerine getirilmediği sürece bunun etkisi zahirî amellerde görülecek, hastalık devam edecektir.

Muamele ilminin bir bölümü yıkıcı kötülükleri konu edinen ki işte *kibir ve böbürlenme yergisi* ile *aldanış (gurûr) yergisi*, yıkıcı kötülüklerdendir.

192 Asr Suresi, 3. Ayet

“Yeryüzünde haksız yere böbürleneni ayetlerimden mahrum edeceğim. Onlar, bütün mucizeleri görseler de iman etmezler; doğruluk yolunu görseler onu izlemezler. Fakat eğrilik yolunu görürlerse hemen ona saparlar.” Bu durum, onların ayetlerimizi yalan saymalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir. ¹⁹³

Onlar, kendilerine ulaşmış kesin bir kanıt olmadan Allah’ın ayetleri hakkında tartışmaya girişirler. Bu tutum, gerek Allah yanında gerekse inananlar yanında büyük bir nefrete sebep olur. Allah, kendini beğenmiş her zorbanın kalbini işte böyle mühürler.” ¹⁹⁴

Abdullah b. Mes’ûd’un anlattığına göre, bir gün Hz. Peygamber (sav), “Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez.” buyurdu. Bunu duyan bir adam, “Ama insan elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır!” deyince, Allah Resûlü, “Allah güzeldir; güzelliği sever. Kibir ise hakikati inkâr etmek ve insanları küçük görmektir.” buyurdu. ¹⁹⁵

Hüccetü’l-İslâm İmam Gazzâli, insanın içinde ve dışında olmak üzere iki türlü kibir olduğundan bahsetmektedir. İnsanın içindeki kibir ruhundaki bir huy ; dışındaki kibir ise bu huydan dışarıya taşan eylemlerdir. O halde içteki kibir, zorunlu olarak eylemleri üretmektedir. Bir insanda kibirden bahsedebilmek için *kibirlenen insanın kendisine karşı büyüklük taslayacağı başka bir insanın ayrıca ona karşı kibirlenmesine sebep olan bir özelliğinin olması* gerekmektedir. Bu yönü ile kibir, böbürlenmeden (kendini beğenmek) ayrılmaktadır. Çünkü kendini beğenmede, kendisine karşı büyüklük taslanacak başka bir insanın olmasına gerek yoktur. Kişi kendi kendisi ile böbürlenebilir. Öyleyse bir kimse kendisine bir

193 A’râf Suresi, 146. Ayet

194 Mü’min Suresi, 35. Ayet

195 Müslim, İmân, 147

mertebe biçiyor, başkasına da bir merteye biçiyor ve kendine biçtiği mertebeyi başkasına biçtiği mertebeden daha üstün görüyorsa işte burada kibir doğmaktadır.

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâli'nin deyişi ile sıradan insanlar şöyle dursun, ibadete düşkün olan ve dünya heveslerinden uzak duran ve âlimlerin bile bundan kurtulmaları nadiren mümkündür. Resûlullah (sas.)'in "*kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez.*" diyerek tarif ettiği bir bela, nasıl büyük olmaz ki!

Bir insan ancak kendisini üstün gördüğünde kibirleniyorsa, *insanı kibirlendiren sebeplerin* irdelenmesi gerekmektedir. İmamımız bu sebepleri dinî ve dünyevî olmak üzere ikiye ayırmaktadır. *İlim ve amel dinî olanıdır ; asalet, güzellik, güç, yanında görev yapan yardımcıların çokluğu ve servet (zenginlik) dünyevî olanıdır.* Görülmektedir ki insanı kibirlendiren sebeplerden bir tanesi de servet yani zenginlikle kibirlenmektir. Bu tür bir kibir varlık kimseler arasında dolaşmaktadır. Kimi zenginler, yoksul kimseleri önemsiz görmekte ve onlara karşı kibir taslamaktadırlar. Oysa bu esnada sarf ettikleri sözlerin başlarına getireceği beladan haberleri yoktur. Kur'an-ı Kerîm'de birisi zengin diğer fakir iki kişi hakkında buyurulanlar ortadadır ;

Böylece adamın bol ürünü oluyordu. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: "Benim malım seninkinden daha çok; insan sayısı olarak da daha güçlüyüm." ¹⁹⁶

Keşke başına girdiğinde, 'Mâşallah! Güç yalnız Allah'ındır' deseydin! Eğer malca ve evlâtça beni kendinden güçsüz görüyorsan, ben de Rabbimin, senin başından daha iyisini bana vereceğini umuyorum. Allah senin başına gökten âfetler gönderir de baş boş ve kaygan bir zemin haline gelebilir. ¹⁹⁷

196 Kehf Suresi, 34. Ayet

197 Kehf Suresi, 39-40. Ayet

*Yahut bağının suyu dibe çekilir de bir daha onu aramaya bile gücün yetmez.”*¹⁹⁸

Kehf Suresi’nde vurgulanan kişinin takındığı tutum servetinden dolayı kibirlenmesinden ileri gelmekteydi. Sure’nin devamında bu kimsenin akıbeti şöyle anlatılmaktadır ;

*Çok geçmeden adamın ürünleri (felâketlerle) kuşatıldı. Sahibi, çardakları yere çökmüş haldeki bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü çarpınmaya başladı. “Ah” diyordu, “Keşke ben Rabbime hiçbir şeyi ortak koşmamış olsaydım!”*¹⁹⁹

*İşte burada yardım ve dostluk, Hak olan Allah’a mahsustur. Mükâfâtı en iyi olan O, en güzel âkıbeti veren yine O’dur.*²⁰⁰

Kur’an-ı Kerim’de bir diğer örnek karunun kibridir.

*Kârûn gösterişli bir şekilde kavminin karşısına çıkardı. Dünya hayatını arzulayanlar, “Keşke Kârûn’a verilen bir benzeri bize de verilseydi! Doğrusu o çok şanslı!” derlerdi.*²⁰¹

Kasas Suresi’nde işaret edildiği üzere onun da sonu ortadadır.

*Sonunda biz onu ve evini barkını yerin dibine geçirdik. Artık Allah’a karşı ona yardım edecek adamları olmadığı gibi, kendi kendini kurtarabilecek durumda da değildi.*²⁰²

Hüccetü’l-İslâm İmam Gazzâli, kendi özvarlığının dışındaki bir güce güvenerek işini ona bağlayan kimseleri apaçık bir aptal olarak tarif etmektedir. Bir insana ait olmayan hiç-

198 Kehf Suresi, 41. Ayet

199 Kehf Suresi, 42. Ayet

200 Kehf Suresi, 44. Ayet

201 Kasas Suresi, 79. Ayet

202 Kasas Suresi, 81. Ayet

bir şey o insanın değildir. İnsanı kibire götüren sebeplerin hiçbirisi de insana ait değildir. Aksine bütün imkânlar, imkânları Sağlayana aittir. O, ister bunları sende bırakır, isterse elinden alır ve seni mahrum bırakır. Bunların farkında olan, kibir duygusundan kurtulur.

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâli, *mutluluğun anahtarının farkındalık ve zeka ; mutsuzluğun kaynağının aldanış ve gaflet* olduğuna işaret etmektedir. Allah Teâlâ'nın biz kullarına bahşettiği en büyük nimet iman ve ilimdir. İnsanı bu noktaya götürecek tek yol kalbin basiret ışığı ile aydınlanmasıdır. En büyük felaket ise inkâr ve isyandır. İnsanı bu noktaya sürükleyen sebep ilimden mahrum olmanın karanlığıdır. İmamımız, zeki ve keskin görüşlü insanların kalplerini Nûr Suresi'nin 35. ayeti çerçevesinde tarif etmektedir.

...içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir; cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağlı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr...²⁰³

Aldanmış insanların kalplerine gelince, Nûr Suresi'nin 40. ayetine bakmak gerekir.

Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar gibidir; birbiri üzerinde karanlıklar! Neredeyse elini çıkarsa onu göremeyecek. Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur.²⁰⁴

O halde zeki insanlar şunlardır ki, Allah Teâlâ onları hidayete ulaştırmayı murat etmiş, gönüllerini İslâm'a ve hidayete açmıştır. Aldanmış olanlar ise şunlardır ki, Allah Teâlâ onları

203 Nûr Suresi, 35. Ayet

204 Nûr Suresi, 40. Ayet

saptırmayı murat etmiş, kalplerine darlık ve sıkıntı vermiştir. Bu nedenle kendilerini göğe çekiliyormuş gibi hissederler.

Bu dünyada kör olan âhirette de kördür; yolunu daha da şaşırmıştır. ²⁰⁵

İmamımız dünya hayatında aldanişta olan grupların çok fazla olduğuna dikkat çeker ve bu kesimleri âlimler, ibadet ehli, mutasavvıflar ve servet sahipleri şeklinde dört başlık altında sınıflandırır. Görülmektedir ki aldanişta olan gruplardan bir tanesi de servet sahipleridir. Servet sahipleri aldaniş yönünden kendi içerisinde altı kesime ayrılmaktadır.

Aldananlardan birincisi ; cami, okul, köprü vb. yaptıarak öldükten sonra isimlerinin yaşamasını amaçlayanlardır. Bu kimseler yaptırdıkları eserleri sayesinde günahlarının bağışlanacağını düşünmekle birlikte iki noktada yanılabilirler. Birincisi bu eseri, gayri meşrû kazanç üzerine kurduğu serveti ile yaptırmış olabilirler. İkincisi sadece hayır yapma niyetinde olduklarını, niyetlerinin halis olduğunu düşünebilirler. Hücetü'l-İslâm İmam Gazzâli burada günümüzün aynısını anlatan o tespitini yapmaktadır. Ancak bu kimselerin katkı yaptığı yere ismi yazılmayacak olsa vermek kendisine ağır gelecektir. Oysa ismi yazılsa da yazılmasa da Allah Teâlâ bilmektedir. Bu kimseler insanların rızası yerine Allah Teâlâ'nın rızasını isteselerdi böyle bir şeye ihtiyaç duymayacaklardı.

Aldananlardan ikincisi, helâlınden kazanarak hayır yaptığı (mesela camilere para harcamak) halde iki yönden aldanma riski bulunanlardır. Öyle ki bu kimseler övülme peşinde olup riya hastalığına kapılabilirler. Bu insanların çevresinde muhtemeldir ki yoksullar vardır. Onlara harcama yapması çok daha faziletlidir. Ancak yaptığını halka göstermek istediği için camilere harcamak daha kolaydır. İkinci olarak bu kimseler camilerde ibadet yapanların ibadet esnasında ilgi-

205 İsrâ Suresi, 72. Ayet

sini çekerek dikkatini dağıtacağı için yasaklanan aşırısı tezyinat ve nakış işlerine para harcamış olabilir. Oysa namazın maksadı huşû halidir, kalbin ibadete odaklanmasıdır.

Aldananlardan üçüncüsü, yoksullara yardım yapmakla birlikte bunu insanların içerisinde göstererek yapanlardır ki bu kimseler yoksullardan verdiklerinden dolayı kendilerine teşekkür ederek iyiliklerini her yerde anlatmalarını da bekler. Yardım ettikleri yoksulların aldıkları yardımı saklamasını kendilerine ihanet olarak görürler. Oysa ki Allah Teâlâ, kendi zâtına sadece takva bilincine sahip olanların amellerini yapmayı uygun görmüştür.

Aldananlardan dördüncüsü, sürekli malları ile uğraşan ve onları sıkı sıkıya muhafaza ederek cimrilik hükmü gereğince ellerinde tutanlardır. Bu kişiler mal harcamayı gerektirmeyen ibadetlerle de meşguldürler. İmamımız, Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâli bu kimselerin de aldanış içerisinde olduğunu dikkat çekmektedir. Çünkü cimrilik onlara galip gelmiştir. Bu kimseler dünya hayatı için mal toplarken, fakirden esirgemektedir.

Aldananlardan beşincisi, cimriliğe tamamen teslim olanlardır. Bu kimselerin nefsi, zekât harici sosyal yardım harcamalarına katlanamaz. Kaldı ki zekât olarak da kötü, gözden düşmüş ve değersiz mallarını verirler. Yoksul kimselerden kendilerine hizmet etmelerini beklerler. Bunların hepsi niyeti bozan ve ameli değersizleştiren işlerdendir. Bu kimseler dinin gereğini yaptığını sanarken günah işlemektedir. Zira Allah Teâlâ'ya yaptığı ibadetin karşılığını başkalarından beklemektedir.

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâli, fikir vermesi için bu beş kesimi saydıktan sonra, servet sahiplerinin dünya hayatına aldanelarına dair buna benzer sayısız örnek verebileceğini de ekler. Zengin ve yoksul farketmeksizin halkın düştüğü bir aldanış vardır. Sohbet meclislerine katılırlar, uygulama

ve ders alma olmadan vaaz ve nasihat dinleyerek sevap kazanacaklarını zannederler. Bu kimseler de aldanmıştır. Çünkü sohbet meclislerine katılmanın önemi, katılanları hayra özendirmesinden gelir. Böyle bir istek kazandırmayan mecliste hayır yoktur. Kaldı ki insanı dünya hayatının tutkularından uzaklaştırarak Allah Teâlâ'ya yakınlaştırmayan her bir vaaz fazladan sorumluluk sebebidir. İnsanlar hakikat bu olduğu halde vaaz dinleyerek sevap kazanacağını zannederler.

5.3. ŞİRKET AKDİ

Servet ve tasarruf başlığının altında yer verileceği üzere İslâm'da servet birikiminin esası ; *servetin (sermaye) sürekli olarak yatırım (ticaret) çerçevesinde tutulmasıdır.*

*Dâvûd şöyle dedi: "Senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle doğrusu sana karşı haksızlık etmiştir. Zaten aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler; yalnız iman edip dünya ve âhîret için yararlı işler yapmakta olanlar böyle değildir; ama onlar da o kadar az ki!" Dâvûd (böyle bir temsil ile) kendisini sınıadığımızı anladı. Bunun üzerine rabbinden kendisini bağışlamasını dileyerek secdeye kapandı ve bü-tünüyle O'na yöneldi.*²⁰⁶

Yasaklanan mesele, servetin (tasarrufun) âtil tutulmasıdır. Bu esasın bir gereği olarak da, mükellefler ticaret yapmaya yöneleceklerdir. Öyle ki mükellefler ticarî faaliyetlerini kendi teşebbüsü üzerinden yürütebileceği gibi şirket kurarak da yürütebilir. Nitekim Sâd Suresi'nin 24. ayeti İslâm esasları bağlamında şirket akdinin meşrûiyeti hakkındadır.

Bu bakımdan ortak olan kulların çoğunlukla birbirlerine karşı haksız tutumlara giriştiği buna karşın iman edip dünya ve âhîret için yararlı işler yapanların - sâlih amel işleyen kul-

ların ise yine bu sıfatlara haiz olan kullarla ortaklık kurması tavsiye edilmektedir.

Berberinde Kehf Suresi'nin 79. ayeti Hz. Mûsâ (as.) ile Hızır (as.)'ın gerçekleştirdikleri seyahat esnasında denizde taşımacılık yapan ortak olmuş kimselere değinerek Hızır (as.)'ın bu ortakların haklarını gasp edecek olan krala karşı aldığı tedbirden bahseder.

“Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu delerek kusurlu hale getirmek istedim. (Çünkü) onların gideceği yerde her (sağlam) gemiyi gaspetmekte olan bir kral vardı.”²⁰⁷

Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra, eşlerinizin, çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de, yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya adının, annesi, babası ve çocukları bulunmadığı halde malı (diğer) mirasçulara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir. Bundan fazla iseler üçte bire ortaklıklar. Kimse zarar görmesin; Allah'ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir; hilim sahibidir.”²⁰⁸

Nisâ Suresi 12. ayeti de dolaylı olarak şirket meşrûiyetine dairdir. Zira Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (sas.)'ın birçok hadis-i şerif'inin içeriğinde de “birlikte iş yapmanın bereketi” şeklinde tarif edilebilecek şirket ortaklığından bahsedilmektedir. Buna göre bizzat Resûlullah (sas.) şirket ortaklığı kurduğu gibi ortaklığa gidilmesini de teşvik etmiş, İslâm öncesi dönemde süregelen ortaklıklardan esaslara uygun olanlara dokunmamış aykırı olanları ise kaldırmıştır.

207 Kehf Suresi, 79. Ayet

208 Nisâ Suresi, 12. Ayet

Ebû Hüreyre (ra) anlatıyor: Ensar, (Medine’ye hicretten sonra) Hz. Peygamber’e (sav), “Hürmalıkları(mıza) bizimle (muhacir) kardeşlerimiz arasında taksim et.” dediler. Hz. Peygamber, “Hayır (olmaz).” buyurdu. Bunun üzerine ensar, (muhacirlere), “Hürmalıkların (bakım ve sulama) işlerini siz üstlenin; biz de sizi mahsule ortak yapalım.” dediler. (Resûlullah’ın bunu onaylaması üzerine muhacir ve ensar) “İşittik ve itaat ettik.” dediler.²⁰⁹

İbn Ömer”den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav), Hayberlileri (Hayber arazisinden) çıkacak meyve ve ekinin yarısı karşılığında işçi olarak çalıştırdı.²¹⁰

Ebû Hüreyre”nin Hz. Peygamber’e (sav) ait olduğunu belirttiği (kudsî) bir hadîste Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Biri arkadaşına hainlik etmediği müddetçe, ben iki ortağın üçüncüsüyüm (onlara yardım eder ve onları korurum). Ama onlardan birisi diğerine hainlik ederse, ben aralarından çekilirim.”²¹¹

Şirket akdi, birden fazla kimsenin bir mal veya bir bakkın üzerinde ortak olmalarıdır. Şirketler gayri-lâzım akidler arasındadır. Buna göre akdin tarafları bağlayıcı bir yönü bulunmamaktadır, ortaklardan herhangi birisi istediği zaman şirketten ayrılma hakkına sahiptir. Şirketler *ibâha, mülk ve akid şirketleri* olarak üç başlık altında incelenmektedir. Akid şirketlerinden mahalli mal olanlar *emvâl şirketi* ile *vücûh şirketi*; mahalli amel olanlar *a’mâl şirketi*; mahalli hem mal hem amel olanlar ise *mudârebe, müzâraa ve müsâkât* şeklindedir. Emvâl, vücûh ve a’mâl şirketi, ortakların kâr ve tasarruf nisbetine göre kendi arasında *mufâvada* ve *inan şirketi* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

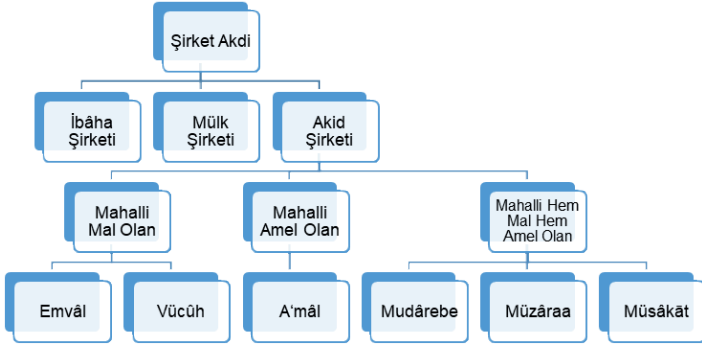
209 Buhârî, Müzâraa, 5

210 Müslim, Müsâkât, 1

211 Ebû Dâvûd, Büyû”, 26

Şirketlerin tasnifi bir şekil marifetiyle gösterilebilir.

Şirket Akdinin Tasnifi

Şirket akdi, muhtevasında vekâleti ihtiva ettiğinden dolayı vekâlet akdini sona erdiren her etken, şirket akdini de sona erdirmektedir. Bu etkenlerden ilki ortaklardan herhangi birisinin şirket akdini feshetmesidir. Şirket akdi gayr-i lâzım akid olduğundan tarafları bağlamaz. Akdin tarafları istedikleri zaman tek taraflı hakkını kullanarak akdi feshedebilirler. Ancak müzâraa ve müsâkât şirketi ile ilgili özel bir durum bulunmaktadır ki buna ilgili başlık altında değinilecektir. Bu etkenlerden ikincisi, ortaklardan herhangi birisinin vefat etmesidir. Ölüm durumu hükmen azıldır ki müzâraa ve müsâkât şirketi ile ilgili özel durum burada da geçerlidir. Bu etkenlerden üçüncüsü, ortaklardan birisinin irtidâd ederek dârulhârbe iltihak etmesidir ki bu da ölüm ile aynı hükümdedir. Bu etkenlerden dördüncüsü, ortaklardan birisinin tassaruf ehliyetini kaybetmesidir. Akdin mahallinin yok olması diğer bir etkindir. Altıncı etken mufâvada şirketinde sermaye eşitliğinin bozulmasıdır. Çünkü bu akid kapsamında sermaye eşitliğinin akdin başından sonuna kadar devam etmesi esastır. Eşitlik bozulacak olduğunda, akdin mufâvadalık özelliği ortadan kalkacak, inan'a dönüşecektir. Yedinci ve son etken ise, mudârebe-i mukayyede akdinde vaktin bitmesidir.

5.3.1. İBÂHA ŞİRKETİ

Malların kısımları başlığından hatırlanacağı üzere malların bir tasnifi de *özel mülkiyete tâbi olan, olmayan ve ortak mal* şeklindedir. Bu mallardan ortak mallar, Müslümanların bedelsiz edinmek ve istifa etmek hakkına sahip olduğu malları ifade etmektedir. Ortak mal anlayışının şer'î delili Resûlullah (sas.)'in hadis-i şerifidir.

*“Müslümanlar üç şeyde ortaklırlar: Su, ot ve ateş”*²¹²

Bu şekilde İslâm toplumunun ortak mallardan yararlanma yetkisi ibâha şirketinin temelini mantığıdır. Dikkat edilmesi gereken nokta ibâha, kar amaçlı bir ortaklık akdini değil, toplumunun ortak malları kullanımında aracılık vazifesi üstlenen bir mekanizmayı ifade etmektedir.

5.3.2. MÜLK ŞİRKETİ

Evvel satırlarda bahsedildiği üzere şirketler, İslâm'ın iktisadî esasları doğrultusunda birden fazla mükellefin mülkiyeti altında olan her türlü mal ve menfaati tanımlar. Ancak bazı durumlarda şirket akdi olmadan birden fazla mükellefin bir mal veya menfaat üzerinde mülkiyet hakkı teşkil edebilir. Bu gerçeklik aynı zamanda mülkiyet ortaklığı şeklinde de tarif edilebilen mülk şirketini yansıtır.

Mülk şirketinin teşkil olmasına vesile olan ilk durum herhangi bir mal satın almaktır. Birden fazla mükellefin bir araya gelerek bir malı satın alması durumunda işleme taraf olan her bir mükellef mâlik hüviyetini kazanır ve malın üzerinde ortak mülkiyete sahip olur. Mülk şirketinin teşkil olmasına vesile olan ikinci durum mirastır. Birden çok mükellef bir mirası paylaşacak olduğu zaman bu miras mülk şirketi karakterine haiz olacak ve vârislerin her biri anılan miras üzerinde ortak mülkiyet hakkına sahip bulunacaktır.

212 Ebû Dâvûd, Büyû", 60

Aynı şekilde bir mal hibe veya vasiyet ile intikal ettiğinde ve mükellef taraflar bu işlemi kabul ettiğinde yine bir mülk şirketi teşkil etmiş olacak, her bir mükellef malın üzerinde ortak mülkiyet elde edecektir. Son olarak mükellef kimsele-
rin sahip olduğu malları gerek iradî gerek gayri iradî tutum ile karıştırmaması durumunda yine mülk şirketi teşkil olacaktır. Bu duruma örnek olarak verilecek mallar arasında buğday, un, tuz, çimento, hurma vb. gösterilebilir. Bu aşamada bir özet yapılırsa ; İslâm iktisadî esasları doğrultusunda teşkil olan mülk şirketleri, işleme taraf mükelleflerin mallarının birbirinden ayrılamayacak derecede karışması sonucu varlık kazanmaktadır.

İslâm iktisadî esasları doğrultusunda mülk şirketleri konu bakımından *şirket-i ayn* ve *şirket-i deyn* olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Mülk şirketi kapsamında, taraf mükelleflerin belirli bir mal üstünde ortaklığı söz konusu ise bu mülk şirketi şirket-i ayn şeklinde ifade edilmektedir. Şirket-i ayn, mülk şirketinin teşkil sebepleri arasında yer alan satın alma işlemi sonucu varlık kazanır. Mülk şirketi kapsamında işleme taraf olan mükelleflerin belirli bir alacak üzerinde ortaklığı söz konusu ise, mülk şirketi şirket-i deyn olarak ifade edilir. Şirket-i deyn, miras sonucunda varlık kazanabilir.

Mülk şirketleri, işleme taraf olan mükelleflerin karşılıklı rıza ve irade beyanları bakımından *ihtiyari* ve *cebrî* şeklinde iki kategoriye ayrılır. Şirket akdi bulunmadan birden fazla mükellefin bir mal veya menfaat üzerinde mülkiyet hakkı olarak tarif edilen mülk şirketinin bağlamında işlem tarafı mükellefler kendi irade ve beyanları doğrultusunda mülk şirketini teşkil ediyor ise bu mülk şirketleri ihtiyarî mülk şirkettir. Bu tür mülk şirketleri, satın alma veya hibe işlemi sonucu varlık kazanabilir. Mülk şirketi, işleme taraf olan mükelleflerin kendi irade ve beyanlarının doğrultusunda değil de, zarurî başka bir sebepten dolayı kuruluyorsa, bu mülk şirketleri cebrî mülk şirketi olarak tarif edilmektedir. Cebrî

mülk şirketi, miras yolu üzerinden kişilere intikal eden mallardan dolayı varlık kazanır.

5.3.3. AKİD ŞİRKETİ

Ortakların kâr elde etmek amacıyla herhangi bir iş ve tasarruf için karşılıklı olarak anlaşmaları sonucunda meydana gelen şirketler akid şirketleridir. O halde şirket akdi bakımından asıl önem arz eden kısmın burası olduğuna dikkat edilmelidir. İbâha ve mülk şirketlerinde tarafların bir akid meclisinde icab ve kabulde bulunmalarına gerek yoktur. Böyle olunca ibâha ve mülk şirketi akid olarak değerlendirilemez.

Akid şirketlerinin bütün çeşitlerinde ortaklar birbirinin vekili konumundadır. Bu sıfatla mal alıp satabilirler, iş yapmayı taahhüd ederler, şirketlerine kaynak sağlayarak tasarrufta bulunurlar. İleride değinileceği üzere akid şirketlerinin mufâdava çeşidinde ortaklar vekâletin haricinde birbirlerinin kefilidirler. Öyleyse ortakların vekâlet ve kefâlet için gerekli olan şartları taşımaları bir gerekliliktir. Şirket akdinde ortakların kârdan pay almaya hak kazanmaları *mal (sermaye)*, *amel (emek)*, *zaman (sorumluluk)* veya *taahhüd ile* mümkündür. Misâl olarak mudârebe akdinde mal sahibi malı, mudarib ameli veya a'mâl şirketinde bir usta yapacağı işleri taahhüd ettiğinden dolayı kâr almaya hak kazanmaktadır.

Ortakların kâr haddini kendi aralarında nasıl taksim edeceklerine karar vermeleri gerekmektedir. Aksi takdirde niza ve düşmanlığa yol açacağından akid fâsid olacaktır. Bu çerçevede alınacak kâr haddi $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ veya %50, %25 vb. şekilde yüzde pay şeklinde belirtilmelidir. Aksi söz konusu olursa, misâlen ortaklardan birisi bir milyon Türk lirası şeklinde bir kâr şartı öne sürerse akid yine fâsid olacaktır. Çünkü şirketin öyle bir kâr haddine erişip erişmeyeceği bilinmemektedir ki bunun sonucu da ortaklar arasında nefret ve çekişmeye va-

rır. Şirketin malları ortakların elinde iken vediâ (bir şahsın kendi malını muhafaza etmesi için başka birisine bırakması) hükmündedir.

5.3.3.1. *Emvâl Şirketi*

Aynı zamanda müşâreke olarak da adlandırılan emvâl şirketi, ortakların ortaya mal koyarak bunu işletip nihayetinde hasil olacak kâr aralarında paylaşmak üzere anlaşarak kurdukları şirket akdidir. Kurulan şirketin mufâvada veya inan durumuna göre şirkete konulan mal eşit nisbette olabileceği gibi değişik nisbetlerde de olabilir. Şirketin faaliyetleri sonucunda hasil olan kâr, şirket akdi çerçevesinde anlaşılmış olan şarta göre taksim edilir. O halde ortaklardan birisi görece daha fazla mal ile şirkete katılmış olsa bile, kârdan daha az pay alabilir. Aksine ortaklardan birisi görece daha az mal ile şirkete katılmış olsa bile, kârdan daha fazla pay alabilir. Burada önemli olan şirket akdinde yer alan kârın taksimine yönelik hükümdür. Ancak İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve Züfer b. el-Hüzeyl şirkete çok mal veren ortağın daha az kâr almasını câiz görmemişlerdir.

Emvâl şirketinde en önemli meselelerden birisi de şirketin sermayesidir. Şirketin sermayesinin *nakit (para) olması* gerekmektedir. O halde sermaye dinar veya dirhem olabileceği gibi fels veya kağıt para olabilir.

Ortaklardan birisi kendi ticaretleri cinsinden olmayan bir malı kendi parasını kullanarak almış ise o malın sahibidir. Diğer ortakların bu mal üzerinde bir hakkı yoktur. Ortaklardan herhangi birisi, elinde şirket parası olmadığı takdirde şirket için mal satın alamaz. Böyle bir durumda mal satın alacak olursa o mal kendisindedir.

Şirketin malı ortakların elinde emanet hükmündedir. Çünkü şirket malı, sahibinin izni ile alınmıştır. O halde ortaklardan birisinin elinde iken, ortağın kusur ve kasdı olmak-

sızın mala bir zarar gelirse bu zararın tazmini sadece ortak-tan beklenmez. Sermaye payları nisbetinde diğer ortaklar da zararın tazminine katılacaklardır.

Şirket ortaklarının her birisinin kâr elde etmek amacı doğrultusunda gerekli tasarrufta bulunabilme hakkı vardır. Misâlen şirket malını kullanarak mudârebe yapabilir, şirket mallarının muhafazası için depo kiralayabilir veya tüccarlar arasında süregelen cari ilişkileri yapabilir. Ortakların şirket için yaptıkları masraflar, şirket malından karşılanır.

5.3.3.2. *Vücûh Şirketi*

Elinde herhangi bir sermayesi bulunmayan kimselerin, ticârî faaliyetlerinden elde ettiği tecrübe ve itibarlarına dayanarak belirli bir işi yapmak üzere kurduğu iş ortaklığı ise vücûh şirkettir. Ortaklığın vücûh olarak adlandırılmasının sebebi bedelini vadeli ödemek üzere mal alarak ticarî faaliyetlerine başlamalarından kaynaklanmaktadır. Hanefî ekol vücûh şirketini câiz görürken, Mâlikî ve Şâfî ekolü câiz görmemektedir. Akdi meşrû görmeyenlerin temel dayanağı akdin ortakların birbirine belirsiz miktarda borçlanmasından dolayı garar içermesi ve menfaat sağlayan borç niteliğinde olduğu düşüncesidir.

Ortakların şirkete eşit derecede mal alarak katılmaları şart değildir. Her ortak değişik miktarda mal ile şirketin kuruluşuna katılabilir. Ortakların kârdan alacağı pay, satın alınan maldaki payı nisbetindedir. Aksi bir hüküm bulunsa bile buna itibar edilmez. Ortaklar zarar ve ziyana da mutlak olarak satın aldıkları mallardaki hisseleri nisbetinde iştirak etmektedirler. Vücûh şirketleri belirli bir işin ticaretini yapmak üzere kurulabileceği gibi farklı alanlarda faaliyet gösterebilir.

5.3.3.3. *A'mâl Şirketi*

Aynı zamanda a'mâl şirketi olarak da tarif edilebilen ebdân şirketi, iki veya daha fazla mükellefin belli bir iş yapmak ve hasıl olacak kâr aralarında pay etmek için kurdukları işgücü ortaklığını ifade etmektedir. Şirket ortaklarının yapacağı işler aynı cinsten olabileceği gibi farklı cinsten de olabilir. A'mâl şirketi Şâfiî ekolüne göre hükümsüzdür. Bunun sebebi ortada sermayenin bulunmaması ve hangi ortağın ne kadar iş yaptığının tesbit edilmesinin zorluğundan dolayı şirkete cehalet ve aldanmanın gireceği düşüncesine dayanmaktadır. Akdi câiz görenlerin delili ise askerin ganimet malında ortak olmasıdır. Dikkat edileceği üzere şirketin sermayesi nakit değil, ortakların işgücüdür.

Şirket ortaklarının her birisi iş kabul edebilir ki iş kabul etme ve ücret tahsil etme hususlarında ortaklar birbirinin vekilidir. Böyle olunca bir ortağın kabul ettiği iş diğer ortakları da hüküm altına almakta (borçlandırmakta) ve bütün ortaklar alınan işi yapmakla mükellef tutulmaktadır. İş yaptırmak isteyen, işi ortaklardan herhangi birisinin yapmasını isteyebilir. Ortaklardan herhangi birisi ücretin tamamını talep etme hakkına sahiptir. Böylece iş yaptırmak isteyen ortaklardan birisine ödeme yapınca borcundan kurtulacaktır.

Şirket ortaklarından birisinin şirket aleyhinde borç ikrarında bulunması diğer ortakların da ikrarda bulunduğu mânasındadır. Böyle olunca bütün ortaklar bu borcu ödemeye iştirak etmekle mükelleftirler. Kârın taksimi şirket akdindeki hükümlere göre yapılır. Ortakların ücret geliri elde etmesinin sebebi işi taahhüd ve tazmin etmeleri olduğundan, ortaklardan birisi iş yapmasa veya başka bir yere gitse bile ücret almak hakkıdır. Buna göre bir ortağın iş yapmaması akdi feshetmez. Ortakların işledikleri mala herhangi bir zarar gelirse bu zararı tazmin etmek bütün ortakların görevidir.

5.3.3.4. Kâr ve Yetki Çerçevesi

Buraya kadar haklarında detaylı bilgi verilen emvâl, vücûh ve a'mâl şirketleri ortakların kâr ve tasarruf nisbetine göre kendi arasında *mufâvada şirketi* ve *inan şirketi* şeklinde ikiye ayrılırlar. Sözlükte eşitlik mânasını taşıyan mufâvada, bir şirket çeşidi olarak ortakların şirkete katkılarının, mallar üzerindeki tasarruflarının ve alacakları kâr miktarında eşit hakları sahip olmaları kaydıyla kurulan akid şirkettir. Mufâvada şirketinin gereklilikleri arasında bulunan tasarruf eşitliği hükmü İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe tarafından din birliğini de kapsar nitelikte görülmektedir. Şâfiî ekolü câiz görmektedir. Bir şirketin mufâvada olabilmesi için îcab ve kabul esnasında mufâvada lâfzının söylenmesi veya mufâvada için gerekli olan şartların söylenmesi ve akdin taraflarının da bunu kabullenmesi ile mümkündür.

Buraya kadar bahsedilen bütün özelliklerinden dolayı mufâvada şirketinin örneğine oldukça az rastlanmaktadır. Başka bir deyişle mufâvada şirketi çok az akdedilebilmektedir.

Mufâvada şirket mahiyeti, emvâl, vücûh ve a'mâl şirketlerinden her birisine uygulanabilir. Buna göre her üç şirket türünde de ortaklar şirkete eşit mal katmış, eşit tasarruf ve kâr alma hakkına sahip olabilirler. Böyle bir durumda şirket-i emvâl-i mufâvada, şirket-i vücûh-i mufâvada ve şirket-i a'mâl-i mufâvada olarak isimlendirilirler.

Şirket-i emvâl'in sermayesi ancak nakit olabilir. Ortaklardan birisinin şirket sermayesi haricinde sermaye olabilecek başkaca malı bulunmaması gerekmektedir. Şirket-i vücûh'un mufâvadasında ortaklar eşit şekilde mal sağlayarak kârdan pay alırlar. Şirket-i a'mâl'in sermayesinin işgücü olmasından dolayı, mufâvadasının özel bir durumu bulunmaktadır. Öyle ki ortakların tıpkısı tıpkısına aynı miktarda işi yapmaları mümkün olmadığından dolayı (kabiliyet farkı) lazım gelen eşitlik itibarî hükümdedir.

Mufâvada şirketinde ortaklar birbirlerinin hem vekili hem kefilidir. Birisinin borcu diğerinin de borcudur. Ortaklardan birisinin kendisi veya aile fertleri için aldığı zarurî eşyalar (mallar) kendisine aittir. Diğer ortakların bu mallar üzerinde bir hakkı yoktur. Ancak ortaklar birbirinin kefilidir olduğu için, satıcı bu malların parasını (alamadığı takdirde) diğer ortaklardan isteme hakkına sahiptir.

Mufâvada şirketinin aksine ortakların katkı, kâr, tasarrufta eşitlikleri söz konusu değilse bu şirket inan şirkettir. Buna göre kâr haddi ortakların arasındaki şartname çerçevesinde tayin edilmektedir. Zararın tazmin edilmesi meselesinde her ortak, zarara şirkete katkıda bulunduğu mal nisbetinde iştirak eder. İnan şirketinde ortaklar birbirinin sadece vekilidir. O halde vekâlet akdinin câiz görülmediği alanlarda şirket-i inan akdi yapmaz meşrû değildir.

5.3.3.5. Mudârebe (Kâr Ortaklığı)

Mükellef tarafların kâr paylaşımı esasına dayanan ve aynı zamanda emek ve sermaye ortaklığı şeklinde tarif edilebilen mudârebe, bir tarafın sermayesini koyması diğer tarafın işletme yükümlülüğü altına girmesi sonucunda kurulan kâr paylaşımı esasına dayanan bir ortaklık akdidir. Mudârebe akdinin dayanağı mükelleflerin gerek kendilerinin gerekse bakmakla yükümlü bulunduğu kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak adına helâl kazanmasını emreden, rızkının peşinde koşmasını öğütleyen ve ticareti özendiren ayetler ve Resûlullah (sas.)'in hadis-i şerifleridir.

Yeryüzünde sefere çıktığımız zaman kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır. ²¹³

... Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lutfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek, diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır....²¹⁴

Namaz kıldını mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lutfundan nasip arayın. Allah'ı da daima çok anın ki kurtuluşa eresiniz.²¹⁵

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günah olarak yeter."²¹⁶

Mudârebe şirket akdi sayesinde sahip olduğu tasarruflarını işletebilme kabiliyetinden yoksun mükellefler ile diğer tarafta sermayeyi işletmek için gerekli tecrübe, bilgi ve donanımına sahip olmasına rağmen elinde sermayesi olmayan mükellef kesimi ortak bir noktada buluşur ve bu sayede mükelleflerin âtil kalacak tasarrufları ticarî faaliyete yönelerek istihdam artışına katkı sunar.

Mudârebe akdi'nin sahîh olması için ilk gereklilik îcab ve kabuldür. Ancak akdin taraflarının irade beyanında muhakkak suretle mudârebe ifadesinin geçmesi gerekmez. Bunun yerine mudârebe akdi'nin sahîh olması için gereken bütün şartları taşıyan eşdeğer lâfzî ifadeler kullanılabilir. Mudârebe akdi kapsamında vekâlet akdi dayanak alındığından dolayı işletmeci taraf (mudârib) için vekilin, sermayedar (mukârız) taraf için de müvekkilin ehliyet düzeyi gerekliliktir. Mudârebe akdinin her iki tarafı birden fazla mükelleften oluşabilir. Şayet sermayedar (mukârız) sözleşmeye işletmeci taraf (mudârib) ile birlikte çalışma şartı koyarsa ve buna rağmen

214 Müzzemmil Suresi, 20. Ayet

215 Cuma Suresi, 10. Ayet

216 Ebû Dâvûd, Zekât, 45

fiilî olarak çalışmasa bile mudârebe akdinin fâsid bir icâre (kiralama) akdine dönüşeceği gerçektir.

Mudârebe akdi'nin sahîh olması için üçüncü gereklilik ise konulacak *sermayenin* (*re'sülmâl*) miktar, cins, vasfı üzerinedir. Mudârebe akdi'ne mukâriz tarafından konulacak sermayenin miktar, cins, vasıf bakımından tayin edilmiş hazır nakit para (dinar, dirhem, fulûs, kağıt para) olması gerekmektedir. Mudârebe akdi'nin sahîh olması için dördüncü koşul amele dairdir. Buna göre mudârebe akdi'nin sahîh olması için, ticaret veya bununla bağlantılı diğer faaliyetleri kapsamı gerekir. Sermayedar (mukâriz) tarafından aksine şart koşulan durumlar akdin fesad sebebidir. Zira işletmeci taraf (mudârib) kendi iradesi doğrultusunda sermayedar (mukâriz) tarafından kendisine teslim edilen sermayeyi, ticaret harici alanlara yatırım yapmak için kullanırsa, böyle bir durumda yaşanması muhtemel sermaye kaybından bizzat sorumludur. Mudârebe akdinde kâr paylaşımı maktû miktar değil nisbî olarak tayin edilmelidir. Şayet akid kapsamında oran belirtilmezse örfen eşitlik (50/50) geçerlidir.

5.3.3.6. Müzâraa (Tarla Ortaklığı)

Tarafların kurdukları ziraî ortaklığı ifade eden müzâraa kapsamında taraf mükelleflerden birisi arazisini diğer emeğini ortaya koymakta ve sonuçta toprağın işletilmesinden elde edilecek tarımsal ürün anlaşılan bir oran üzerinden paylaşılmaktadır. Müzâraa akdi'nin sahîh olması için evvela akdin konusu yapılan arazi tarımsal faaliyetlere uygunluk göstermelidir. Akdin taraflarının ziraî ortaklık kuracak mahiyette ehil kimselerden olması ve tarımsal ürünün yetiştirilmesinin belirtilmesi akdin sahîh olması adına diğer önemli gerekliliklerdendir. Son olarak müzâraa akdi'nin sahîh olması için tarımsal ürünün tohumunun hangi taraftan karşılanacağı, araziye ekilecek tohumun niteliği ile miktarının tayin edilmesi, arazinin ekecek tarafa teslim edilmesi ve elde edi-

lecek tarımsal ürünün paylaşım şeklinin belirlenmesi gerekir. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe müzâraa akdi'ni arazisi olan kulların, arazisini kendisinin ekmesi aksine din kardeşine karşılıksız vermesini emreden Hadis-i Şerif'in varlığını kaynak göstererek meşrû görmemektedir.

5.3.3.7. Müsâkât (Bahçe Ortaklığı)

Mükellef tarafların kurdukları ve yetiştirecek ürünü paylaşma esasına dayanan bağ ve bahçe ortaklığını ifade eden müsâkât akdinde taraflar arasından biri ağaç bir diğeri bu ağacın bakım hizmetini ortaya koyar ve yetişen ürünü (meyve) aralarında paylaşmak için ortaklık kurarlar. Müsâkât akdine konu olan bağ - bahçenin gerektirdikleri haricinde kalan zorunluluklar hariç, müzâraa akdi'nin gereklilikleri müsâkât akdi için de geçerliliğini korumaktadır. Zira İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, hadis-i şerif kaynağı çerçevesinde müsâkât akdinin de meşrû olduğu görüşünü ortaya koymaktadır.

5.4. NİYET, LİYAKAT ve ŞÜKÜR

Bölümün girişinde belirtildiği gibi, mükellef kulların iktisadî amellerinin büyük bir kısmı *üretmek* (çalışmak) ve *bölmüşmek* (kazanmak) çerçevesi bağlamındadır ki bu yaklaşım müteşebbis (işveren) açısından olabileceği gibi emek (çalışan) açısından da düşünülebilir.

Müslüman bir kimse çalışırken (kazanma faaliyetleri esnasında) bir taraftan ferdi ve ailevi ihtiyaçlarını karşılamak diğer taraftan içinde yaşadığı toplumun refahına, maddî ve manevî gelişimine katkıda bulunmak için gayret göstermelidir. Çünkü her davranışında olduğu gibi kazanma faaliyetleri esnasında da amacı en nihayetinde Allah Teâlâ'nın rızasını elde etmektir.

*İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder. Vê çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir. Sonra kendisine karşılığı tastamam verilecektir.*²¹⁷

Öyle ki Necm Suresi'nin 39, 40 ve 41. ayetleri, dürüstlük içerisinde çalışan ve çabalayan kimselerin, Allah Teâlâ katındaki değerini ifade etmektedir. Aynı şekilde Resûlullah (sas.)'in Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak için çalışıp çabalayan emek sahibi olan kullara verdiği müjdeli haberin farkındadır ve bunu her zaman kendisine rehber edinir.

*Mikdâm"dan (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kesinlikle hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir. Allah"ın Peygamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğini yiyordu."*²¹⁸

Müslüman bir kimse çalıştığı (istihdam edildiği) sektör ile ilgili meslekî bilgileri edinmek ve o alanda liyâkat sahibi olmak zorundadır. Bilgi ve ehliyet sahibi bir işgücünün, İslâm toplumunun en önemli iktisadî potansiyeli olduğuna dikkat etmekte yarar vardır. Bilinir ki bilgisizlik ve liyâkatsizlikten doğan bütün iktisadî kayıplar fertlere olduğu kadar topluma da zarar vermektedir.

Elbette bir Müslüman, kendisini haram yollardan koruyarak helâl kazanç sağlayabilmesi adına gerekli olan iktisadî bilgileri öğrenmekle de mükelleftir. Resûlullah (sas.) koyduğu ölçüye uyabilmek bunu gerektirmektedir ki bu kitabın yazılış amaçlarından birisi de bu gerekliliktir.

*Ebü Hüreyre"den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden selâmette olduğu (zarar görmediği) kimsedir. Mümin de halkın canları ve malları konusunda kendisinden emin oldukları kimsedir."*²¹⁹

217 Necm Suresi, 39-41. Ayet

218 Buhârî, Büyû", 15

219 Tirmizî, İmân, 12

Allah Teâlâ'nın yasakladığı gayrî meşrû yollardan kazanç aramak Müslümanın yapacağı bir davranış değildir. Gerek temiz ve yüksek şahsiyeti gerekse çalışma sırasında taşıdığı niyet Müslüman insanı; dolandırıcılık, kumar, hırsızlık, zimmet, faizcilik, tefecilik, ihtikâr (spekülasyon), rüşvetçilik ve kaçakçılık vb. bütün çirkin yollarda kazanç aramaktan korur, bu çeşit pislik yollardan kazanç sağlama zilletine düşmesine asla müsaade etmez.

Kim bir günah işlerse onu ancak kendi aleyhine işlemiş olur. Allah her şeyi bilmektedir; büyük hikmet sahibidir. Kim de bir hata veya günah işler; sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa şüphesiz ağır bir iftira suçunu ve apaçık bir günahı yüklenmiş olur. ²²⁰

Bu aşamada İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *kitâbü'l-kesb* (Şerh : Şemsü'l-eimme Serahsî) adlı eserinden yararlanılarak *helâl kazanç meselesi* hakkında ilave açıklamalarda bulunulabilir.

İktisâb, helâl yollar marifetiyle mal elde etmektir. O halde kazancı araştırarak elde etmek, ilim öğrenmede olduğu gibi her Müslümana farzdır. Allah Teâlâ, rızasını kazanmak adına ticarî sefere çıkanların kazancının derecesini, cihad etmekten daha üstün tutmaktadır.

...Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lutfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek, diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır... ²²¹

Aynı şekilde Resûlullah (sas.)'in çalışmanın ve kazanmanın fazileti hakkında buyurduğu açıktır.

220 Nisâ Suresi, 111-112. Ayet

221 Müzzemmil Suresi, 20. Ayet

Hz. Âişe’den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “İnsanın yediği şeylerin en güzeli, kendi kazancından olandır ve kişinin çocuğu onun kazancındandır.”²²²

Âlemin devamı ancak çalışmakla mümkündür. Aksi söz konusu olursa, herkes işini bırakırsa dünya hayatındaki ni-zam devam etmez. Oysa Allah Teâlâ, bu dünya hayatını kı-yamete kadar devam etmesi için yaratmıştır. Elbette insan-ların ömrü mal toplayarak da geçmemelidir. İnsan kendisi için zarurî olanı temin ettikten sonra ibadetle meşgul olma-sı daha güzeldir.²²³ Bu konuda en güzel örnek Resûlullah (sas.)’in bizzat kendisidir.

Mikdâm’dan (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Kesinlikle hiç kimse elinin eme-ğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir. Allah’ın Pey-gamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğini yiyordu.”²²⁴

İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, rızkın temin edildiği iktisadî faaliyetleri *işçilik, ticaret, ziraat ve sanat* şek-linde dört kategori altında toplamaktadır. Bu sektörler ara-sında, işin fazileti açısından bir fark bulunmamaktadır. İş-çilik, ticaret, ziraat ve sanat sektörleri, bugünün şartlarında hizmet, sanayi ve tarım sektörü olarak düşünülebilir. Her bir sektörde faaliyet gösteren (istihdam edilen) kimselerin olması *farz-ı kifâye* hükmündedir.

İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, iktisadî çerçeve-de ihtiyaçları (insanların hayatının devam etmesini sağlayan mallar) yemek, içmek, giyinmek ve mesken şeklinde dört kategori altında toplamaktadır. Aradan zaman geçse bile,

222 Nesâî, Büyû’, 1

223 Fakirlik ve zenginliğin fazileti hakkında aynı ismi taşıyan ilgili başlık al-tında daha detaylı açıklamalarda bulunulmuştur.

224 Buhârî, Büyû’, 15

bu ihtiyaçların vasıfları değişmekle birlikte kendileri hiçbir zaman değişiklik göstermemiştir. Zira Allah Teâlâ'nın insanlara emaneti olan kulluk vazifesinin yerine getirilebilmesi ancak bu dört ihtiyaçın karşılanması ile mümkündür.

İnsanın ibadet edebilmek için ayakta durmasına yetecek kadar yemesi sevaptır ki bunun bir hesabı yoktur. Bundan fazlasını doyuncaya kadar yemek mubahtır ancak hesabı kolaydır. Doyduktan sonra yemenin cezası vardır zira bu haram bir davranıştır.

İktisadî hayatın devam edebilmesi için herkesin belirli bir işte ihtisaslaşması da bir diğer gerekliliktir. Bir kimsenin herşeyi öğrenmeye çalışması, başaramayacağı bir yükür ki buna ömrü de yetmez. O halde toplumun her bir ferdi, diğerine ihtiyaç duyar ; mesela zengin fakirin işgücüne, fakir de zenginin ürettiği mala ihtiyaç duyar. Aynı şekilde tarımla uğraşanlar, tekstilcilerin ürettiği elbiseye ihtiyaç duyarken, tekstil sektöründe faaliyet gösterenler de tarımsal ürünlere ihtiyaç duyar. Özetle bu ihtisaslaşma ve işbölümünde sayesinde bir din kardeşinin ihtiyacını gideren bir kimse niyetine göre sevap kazanır ki böylece Allah Teâlâ'ya kulluk görevini yerine getirmiş olur.

İmam eş-Şeybânî'nin *kitâbü'l-kesb* (Şerh : Şemsü'l-eimme Serahsî) adlı eserinin çerçevesinde kazanma faaliyetleri hakkında yapılan ilave bilgilendirmenin ardından yeniden konuya dönülecek olunursa denilebilir ki emeğin bir diğer görevi işverenin hakkını gözetmektir. Buna göre bir Müslüman çalışırken (kazanma faaliyetleri esnasında) kendi haklarına karşı işverenden beklediği saygıyı, kendisi de işverene göstermeli, hakkaniyet çerçevesinde icâre akdinin şartlarına uymalıdır. Böyle bir davranış içerisine girmek kendisine ve işverene olduğu gibi topluma karşı da bir borcudur. Çünkü ekonominin üretim kapasitesinin artması böylece toplu-

mun refah düzeyinin yükselmesi, temel olarak işçi ve işveren kesiminin bedenî ve zihnî gayretlerine bağlıdır.

Özetle çalışan (işçi), bedenî ve zihnî gücünü kullanarak işini yapması gerektiği gibi aksatmadan yapmalı, işinde emniyetli davranmalı, işyerini ve işyerindeki araç, gereç, makine ve teçhizatı kendisine bir emanet kabul ederek zarar vermemelidir. Aksi takdirde Nahl Suresi 93. ayetinde işaret edilen gerçeğin farkında olmalıdır. Öyle ki her kul gibi kendisi de yaptığı işlerden dolayı günü geldiği zaman Allah Teâlâ'ya hesap verecektir.

Eğer Allah isteseydi hepinizi elbette ki bir tek inanç topluluğu yapardı. Ama O, dilediğinin yoldan çıkmasına inkân verir; dilediğini de doğru yola iletir. Yapmakta olduklarımızdan dolayı kesinlikle sorgulanacaksınız. ²²⁵

Son olarak Müslüman bir kimse, emeği karşılığında aldığı ücret geliri için Allah Teâlâ'ya şükretmesini bilir, başka kimselerin kazançlarına göz dikmediği gibi işverenine de kin gütmaz.

Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, camlardan ve ürünlerden eksiltmekle sımayacağız. Sabredenleri müjdele! ²²⁶

Hani Rabbiniz, 'Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!' diye bildirmişti. ²²⁷

5.5. İCÂRE AKDİ

İcâre akdi Mecelle'de belirli bir menfaati belirli bir bedel karşılığında temlik etmek şeklinde tarif edilmektedir. İcâre akdi bir bakıma satım işlemidir. Ancak burada satılan

225 Nahl Suresi, 93. Ayet

226 Bakara Suresi, 155. Ayet

227 İbrâhîm Suresi, 7. Ayet

şey mal değil, menfaat yani emek, fayda, istifade imkânıdır. Buna göre gerek gayri menkul ve menkul malların kullanımını konu edinen *kira akdini* gerekse insanların (işgücünün) çalışmasını konu edinen *iş akdini* kapsamaktadır. İcâre akdinde taraflardan birisinin menfaati teslim etmek, diğerinin bedeli ödemek borcu bulunduğundan dolayı akid iki taraflı ve bağlayıcı (lâzım) hükmündedir.

Râfi” b. *Hadîc*’in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Üç kişi arazi eker: Kendisine ait bir arazisi olup onu eken kişi, kendisine karşılıksız olarak bir arazi verilip bu arazide ekim yapan kişi ve altın ya da gümüş (para) karşılığında bir arazi kiralayan kişi.”²²⁸

Dikkat edileceği üzere akdin konusu menfaat olduğu ve menfaat akid esnasında bulunmayıp zaman içerisinde ortaya çıkacağı için bir *bakıma akid ortada olmayan (ma’dûm) bir şey üzerine* kurulmaktadır. O halde icâre akdi kıyasa hilâfına sabit bir muamele olmakta, bu sebepten dolayı zarurete, teamüle veya sünnete dayalı istihsân vasıtası ile câiz görülmektedir.

*O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun ve onların imkânlarını daraltmak yoluyla kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer gebe iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın. Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığımı ödeyin ve aramızda güzelce konuşup anlaşın. Anlaşmakta zorlanırsanız bu durumda o erkeğin hesabına başka bir kadın emzirecektir.*²²⁹

İstihsân delili Talâk Suresi’nin 6. ayetidir ki ayet çocuğun emzirilmesi için baba tarafından sütanne tutulması ve ücretinin ödenmesini konu edinmektedir.

228 Ebû Dâvûd, Büyû”, 31

229 Talâk Suresi, 6. Ayet

O iki kızdan biri, “Babacığım, onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır” dedi. ²³⁰

Hız. Mûsâ (as.)’ın, Hız. Şuayb (as.)’ın yanında belirli bir süre ücretli olarak çalışması da meselenin bir diğer şer’î delilidir. Burada dikkat edilmesi gereken ayrıntı, istihsân delilinin tercih edilmesinin sebebinin akdin cevazına delil getirmek değil, İslâm esaslarının genel prensipleri bağlamında ortaya konan *mantikî bütünlük çerçevesinde bu akdin hukukî izahatını yapabilmek gayreti* olduğudur.

Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı değerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır. ²³¹

Şemsüleimme Serahsî’nin (ö. 483/1090) *el-mesbût* adlı eserinde konu hakkında açıklamalara yer verilmektedir. Diğer taraftan İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) *ilâ-mü’l-muvakkı’in ‘an rabbi’l-‘âlemîn* adlı eserinde icâre akdinin kıyasa aykırı olduğu yönündeki görüşe karşı çıkmış, ma’dûmun satışı yasağının aylar için geçerli olduğunu, ayn ve menfaat arasında maddî ve hukukî çerçevede önemli farklar bulunduğunu sonuçta bu yöndeki bir yasağın ortada olmayan menfaatin satışı hakkında geçerli kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.

İbn Abbâs’tan nakledildiğine göre, Hız. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Birinizin toprağını din kardeşine karşılıksız olarak vermesi, onun karşılığında (kira olarak) şunu şunu (belirli bir ücreti) almasından daha hayırlıdır.” ²³²

230 Kasas Suresi, 26. Ayet

231 Zuhruf Suresi, 32. Ayet

232 Müslim, Büyû’, 122

Yukarıdaki satırlarda vurgulandığı üzere icâre akdi gerek gayri menkul ve menkul malların kullanımını konu edinen *kira akdini* gerekse insanların (işgücünün) çalışmasını konu edinen *iş akdini (icâre-i âdemî)* kapsamaktadır ki burada vurgulanmak istenen iş akdi meselesidir. O halde bu satırlardan itibaren yapılacak açıklamaların iş akdine yönelik olduğu hattından çıkarılmamalıdır.

İş akdi (icâre-i âdemî), *işçinin belirli bir ücret karşılığında belirli bir süre çalışması veya belirli bir işi görmesi üzerine kurulan akid* şeklinde tarif edilmektedir.

İş Akdinin (icâre-i âdemî) Kuruluşu

İş akdinin tarafları *işçi (ecîr)* ve *işveren (müstecir, sâhibü'l-âmel)* kesimidir. Mecelle işçiyi, kendini kiraya veren kimse olarak tarif etmektedir. Buna göre iş akdinde işçi (emek), emeğini belirli bir ücret karşılığında işverene tahsis etmektedir. İşçi (ecîr) fikhî çerçevede ecîr-i hâs ve *ecîr-i müsterek* şeklinde iki çerçevede incelenmektedir. Şayet iş akdi, işçinin belirli bir süre zarfında işverenin emir ve denetimi altında çalışmasını (istihdam edilmesi) konu ediniyorsa başka bir deyişle belirli bir zaman dilimi boyunca işçinin hâsıl edeceği emeğini işverene tahsis etmesi söz konusu ise bu işçiye *ecîr-i hâs* denmektedir. O halde günümüzde işgücü piyasasında yaygın olan istihdam edilme şeklinin ecîr-i hâs olduğuna dikkat edilmelidir. Diğer taraftan *ecîr-i müsterek* şeklinde istihdam edilmek söz konusu olursa, işçinin belirli bir işi görmek üzere tutulduğu anlaşılmalıdır. Burada önemli olan işin ifa edilmesidir ki bağıllık ve zaman faktörü ikinci plandadır.

İş akdi iki taraflı bir akid hükmünde olduğundan dolayı akdin kuruluşu için tarafların noksan ehliyete sahip olması yeterlidir ki bunun koşulu akıl ve temyizdir. O halde mümeyyiz bir küçüğün kuracağı iş akdi, velisinin icâzetine bağlı olarak geçerlilik kazanacaktır. Akdin kurucu unsuru olarak tarafların rızâları asıldır ki buna delâlet eden söz ve kalıplar

yeterlidir. Ancak iş akdinin yazılı olması, akdin sıhhati açısından yararlıdır.

İş akdinin kuruluş çerçevesinde yer alan en önemli iki mesele, akdin konusu olan menfaat (emek) ve bunun karşılığı olan ücret haddidir. Önce *emek meselesine* değinmek gerekir. Buna göre işçinin sarfedeceği emeğin bilinmesi ve belirlenmesi birinci gerekliliktir. Bunun yolu ise, ecîr-i hâs ve ecîr-i müşterek ayırımına bağlı olarak ya işçinin çalışma süresini veya göreceği işi tespit etmektir. İşçinin çalışma süresinin ve yapılacak işin, tarafları muhtemel bir anlaşmazlığa düşürmeyecek şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Bu gereklilik akdin sıhhat şartı olduğu kadar, tarafların hukukunun korunması için de önemlidir.

Yapılacak işin ifasının hukukî ve fiilî çerçevede mümkün olması bir diğer gerekliliktir. Bundan sebep, sonuca varabilmenin sadece işçinin gayretine bağlı olmadığı, üçüncü şahısların uygun fiilleri veya haricî unsurlara ihtiyaç duyulan işlerin iş akdine konu edilmesi câiz değildir. Misâlen üçüncü bir şahsın malını satmaya kalkmak, herhangi bir sanatı veya bilimi öğretmek, dava kazanmak veya hastayı iyileştirmek üzerine bir akid kurmak câiz değildir. Böyle bir yasağın arkasında beklenmeyen zararların önlenmesi ve tarafların haklarının korunması vardır.

Akdin konusu olacak işin hukukî çerçevede serbest (mubah) olması da bir diğer gerekliliktir. O halde dinimizin yasakladığı bir fiili işlemek üzerine akid kurmak mümkün değildir. Misâlen gasp yapmak, fal bakmak, dinimizin haram gördüğü eğlence, çalgı vb. mâsiyet fiillerini konu edinen iş akidleri böyledir.

Bu aşamada belirtmek gerekir ki Müslüman bir kimse- nin, bir gayri müslimin yanında onun *meşrû bir işini yerine getirmek üzere* işçi olarak çalışmasında bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak bir Müslümanın, gayri müslim bir kimse-

nin hizmetçisi olarak çalışmasının zillet olduğunda fakihler arasında ittifak vardır. Kadının çalışması konusunda herhangi bir yasak bulunmamaktadır. Dinimiz erkek veya kadın ayrımı yapmaksızın çalışıp kazanmayı teşvik etmektedir. Ancak haram çerçevesine bulaşmamak adına uyması gereken kuralları asla çiğnememelidir. Burada amaç kadının çalışma ortamının beraberinde getirebileceği muhtemel olumsuzluklardan korunmasıdır. İbadet hükmündeki dinî mükellefiyetlerin yerine getirilmesi adına iş akdi kurulamaz.

Şimdi *ücret meselesine* değinmek gerekmektedir. Ücret işçiye çalışmasının karşılığında verilen ivazdır ki işçi açısından akdin en önemli unsurunu teşkil etmektedir. Ücret, para veya para ile ölçülebilmesi mümkün olan her mal veya menfaat olabilir. O halde ücretin mütekavvim bir mal olması ve tarafları sonradan anlaşmazlığa düşürmeyecek ölçüde açık ve *bilinir olması* ²³³ gerekmektedir. İşveren, işçiye ücretini geciktirmeden vaktinde ödemelidir.

Abdullah b. Ömer’den nakledildiğine göre, *Resûlullah (sav)* şöyle buyurmuştur: “Çalışana ücretini, teri kuru madan verin.” ²³⁴

Akdin kuruluşu esnasında ücret haddi olarak kararlaştırılan paranın belirgin bir şekilde değer kaybına uğraması durumunda işverenin ücret ödemesinde paranın eski satınalma gücünü koruyacak derecede artış yapması gerekmektedir. Aksi durumda hareket etmek yani paranın değerinde belirgin bir kayıp yaşanmasına rağmen, işverenin akdin başlangıç döneminde anlaşılan miktardaki ücreti ödemekte ısrar etmesi ahlâkî kurallar ile bağdaşmayacağı gibi akdin karşılıklar arasında denge bulunması esası ile de bağdaşmaz.

233 Nesâî, Müzârea, 44

234 İbn Mâce, Rühûn, 4

Aynı şekilde her ne kadar ücret, akdin başında tarafların karşılıklı anlaşması ile tesbit edilmekte ve işçinin emeği (hâsıl edeceği menfaat) esas alınarak ödenmekte olsa bile, ödenecek ücret haddi için asgarî bir tabanın (asgarî ücret haddi) tesbit edilmesi böylece âdil ve yeterli bir ücret sisteminin kurulmasına yardımcı olmak İslâm esasları çerçevesinde gerekliliktir.

İş Akdinin (icâre-i âdemî) Hükümleri

İş akdinde işçinin borcu, iş akdi çerçevesinde üstlendiği işi yerine getirmesidir. Buna göre ecîr-i hâs, iş akdi süresince işveren için çalışacağından yani emeğini (işgücünü) işverenin emrine tahsis edeceğinden dolayı işi şahsen yerine getirmelidir. Ecîr-i müşterek istihdam edildiğinde akid belirli bir işin yerine getirilmesi üzerine kurulduğundan dolayı işçinin şahsı ikinci plandadır. Ancak ecîr-i müşterek işin bizzat yapılması şart koşulmuşsa veya örf / durum bunu gerektiriyorsa ecîr-i müşterek işi şahsen yerine getirmelidir. İşçinin iş saatleri içerisinde işi ile meşgul olması, işverenin bilgi ve uyarılarına aykırı davranmaması gerekir. Unutulmamalıdır ki işçi, mesai saatleri içerisindeki çalışmasını işverene ücreti karşılığında satmıştır. Aksine hareket etmek işverenin malından hırsızlık etmektir. Elbette namaz ve insanî ihtiyaçlar için ara vermek mümkündür. Nâfile namazla meşgul olmak veya Cuma namazı için uzak mescidlere gitmek uygun değildir. İş akdindeki emir ve şartlara aykırı davranmak hukukî sorumluluk gerektirir ki işçinin bu zararı ödemesi gerekir. Aynı şekilde işçinin uhdesine verilen iş aletlerinin kasıt ve kusurdan dolayı zarar görmesi durumunda da, işçi zararı tazmin etmekle mükelleftir. Bu şart ecîr-i müşterek için biraz daha ağırdır. Öyle ki ecîr-i müşterek, kasıt ve kusuru bulunduğu kadar zararı tazmin etmekle mükellef olduğu kadar, kasıt ve kusur bulunmamakla birlikte kendi fiilleri sonucunda meydana gelen zararı ödemekle de mükelleftir.

Doktor, hemşire, ebe, sünnetçi vb. sağlık personelinin hükmü müctehid ve kadılarına benzetilmektedir. Öyle ki bu kimseler, mesleğinde bilgili ve ehliyetli olmaları, tedavi yönteminin ve tıbbî müdahalenin mûtat ölçüleri aşmaması ve hastanın / yetkililerin önceden iznini almış olmaları kaydıyla fiillerinden doğan zarardan sorumlu değildir.

İş akdinde işverenin borcu ücreti ödemektir. Kural, ücretin işin yerine getirilmesinin ardından ödenmesidir. Ancak peşin verilmesi yönünde yapılan bir anlaşma varsa bu da geçerlidir.

*Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah şöyle buyurur: "Kıyamet gününde karşısına bir hasım olarak dikileceğim üç çeşit insan vardır: Benim ismimi kullanarak söz verip sözünde durmayan kimse, hür bir insanı köle diye satıp parasını yiyen kimse ve bir işçiyi istihdam edip işini yaptırdığı hâlde ücretini vermeyen kimse."*²³⁵

Diğer taraftan işçi, akid konusu işi yapmaya hazır olmakla birlikte işveren özürsüz olarak onu işe başlatmaz ise ve süregelen zaman diliminde akid süresi dolarsa, hükmen ifa ve teslim gerçekleştiğinden dolayı, işçiye kararlaştırılan ücretin ödenmesi gerekliliktir. Şayet işçi işini kısmen ifa eder ve bu kısmî ifa işveren tarafından yararlı ise buna düşen ücret de ödenmelidir. İşverenin önemli bir borcu, işi ehline vermektir. Özellikle kamu istihdamında bu gereklilik daha da önem kazanmaktadır.

*Daha ehil ve liyakatlisi varken yakınlık sebebiyle bir başkasını tercih ve istihdam eden kimse Allah'a, resulüne ve bütün müslümanlara karşı hainlik etmiş olur.*²³⁶

235 Buhârî, İcâre, 10

236 İbn Hacer, II, 233

İşverenin aslî görevlerinden birisi de işçisinin temel hak ve özgürlüklerinin korunmasıdır. İşçisinin dinî yükümlülüklerini yerine getirebilmesi adına imkân hazırlamak bu davranışlardandır. İşçiye gücünün üzerinde yük bindirmemek, şahsiyetine saygı göstermek ve hakkaniyetle davranmak işverenin görevleri arasındadır.

İş Akdinin (icâre-i âdemî) Sona Ermesi

İş akdi, kira akdi gibi bağlayıcı bir akid olduğundan ve akdin muhayyerlik şartına bağlanması söz konusu olduğundan, bu hakkın kullanılması ile akid kendiliğinden sona ermektedir. Elbette tarafların karşılıklı anlaşması, akid süresinin dolması veya akid konusu olan işin yerine getirilmesi de akdin sona ermesine neden olur. Diğer taraftan ecîr-i hâssın vefat etmesi durumunda iş akdi sona ererken, ecîr-i müşterekin vefat etmesi durumunda Hanefî ekole göre iş akdi sona ererken, cumhura göre (çoğunluğun görüşüne göre) bu durum iş akdini etkilemez.

Harcama ve Tüketim

6.1. FAKİRLİK ve ZENGİNLİK

Bu başlık altında *fakir bir kimsenin zengine manevî çerçevede üstünlüğü meselesi* İmamımız'ın *ihyâü ulûmi'd-dîn* adlı şaheserinde ortaya koyduğu bakış açısı üzerinden ele alınacaktır. Ancak konuyu detaylandırmadan önce şer'î çerçevede fakir ve zengin kimselerin durumunu vurgulamak gerekmektedir.

Buna göre nisâb-ı ğınâ, nâmî özellikte nisab miktarı (80,18 gr altın) mala sahip olan kimseleri tarif ederken; nisâb-ı istiğnâ nâmî özellikte olsun olmasın nisab miktarı (80,18 gr altın) mala sahip olanlardır. Nisâb-ı ğınâ sınıfındakiler zekât mükellefidir. Zekât alamazlar, fitre vermesi gerekir. Kurban kesmeleri vaciptir ve dilenemezler. Nisâb-ı istiğnâ sınıfındakiler ise zekâtla yükümlü sayılmamakla beraber ayrıca zekât da alamazlar, fitre vermeleri gerekmektedir, kurban kesmeleri vaciptir ve dilenemezler. Buna göre Hanefî mezhebinde nisâb-ı istiğnâ sınıfından aşağıda olan kişiler fakir kabul edilirken, hiçbir malı olmayana miskîn denir.

Cumhura göre ise fakir, hiçbir malı olmayan ; miskîn, ihtiyaçlarını karşılayacak kadar malı olmayandır.

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâli, şer'î deliller incelendiğinde *fakirliğin daha üstün olduğuna dikkat çekmekle* birlikte konuyu detaylandırmak gerektiğini söyler. Buna göre fakirlik ve zenginlik meselesindeki ihtilâf noktası, *tokgözlü fakir ve tokgözlü zengin arasındaki karşılaştırma* ile *açgözlü fakir ve açgözlü zengin arasındaki karşılaştırmada* toplanır. Dikkat edileceği üzere birinci çerçevede bir tarafta sabırlı, hırstan uzak, kanaatkâr ve verilene razı olan bir fakir diğer tarafta malını hayır yollarda harcayan bir zengin vardır. İkinci çerçevede bir tarafta açgözlü fakir diğer tarafta açgözlü zengin vardır. Bu kapsamda ilk olarak *tokgözlü fakir ve tokgözlü zengin kimselerin* ardından *açgözlü fakir ve açgözlü zengin kimselerin durumu* karşılaştırılacaktır.

Tokgözlü Fakir ve Tokgözlü Zengin

Tokgözlü olanlar arasında fakirlik *iki nokta haricinde* zenginliğe göre daha değerli, üstün ve insanların geneli için yararlıdır. Bunlardan birincisi, zenginin fakire *hayır vasıtaları bakımından* üstün olmasıdır. Çünkü mala düşkünlük bakımından aralarında eşitlik olmakla birlikte zengin sahip olduğu maddî imkânlar bakımından yardım ve hayır işlerine daha yakındır. Ayrıca yatırım yaparak insanlara istihdam imkânı sunabilir ki böyle bir davranış *yatırım yoluyla infâk kapsamında* değerlendirilmektedir.

Tasarrufların âtil tutulması yerine *yatırım ve infâk* dairelerinde bulunması yatırım yoluyla infâktır. Farz infâk çeşitlerinden birisi, kişinin kendisi ve ailesinin geçimini sağlayabilmek için yaptığı harcamalardır ki bu amaçla İslâm'ın kabul ettiği meşrû alanlarda yatırım yaparak istihdam sağlamak yoluyla çalışanların nafakalarını sağlamaya vesile olmak yatırım yoluyla infâk anlayışının temelidir.

Diğer taraftan başlığın girişinde vurgulandığı üzere Haneefî mezhebinde *nisâb-ı istiğnâ* sınıfından aşağıda olan kişiler fakir kabul edilirken, hiçbir malı olmayanlara miskîn denmektedir. İşte ikinci nokta burasıdır. Öyle ki zorunlu ihtiyaçlarını dahi karşılayamamak kadar yoksul olmanın, başka bir deyişle insanı neredeyse dininden edecek bu türden fakirliğin de herhangi bir üstün tarafı yoktur.

*“Allah”ım, fakirlikten, küfürden, şirkten, nifaktan ve gör-sün, duysunlar diye yapılan amelden sana sığınırım.*²³⁷

*Hz. Âişe (ra) diyor ki, “Hz. Peygamber (sav) şöyle dedi: “Allah”ım, cehennemden fitnesinden ve azabından, kabir fitnesinden ve azabından, zenginlik fitnesinin şerrinden ve fakirlik fitnesinin şerrinden sana sığınırım...”*²³⁸

Detaylandırılan bu iki noktanın haricinde fakirlik, zenginliğe göre daha üstündür. Nitekim fakir kimsenin dünya hayatının tehlikeli yollarından daha uzak olduğu açıktır.

*Kâ’b b. İyâz”ın işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Her ümmetin bir fitnesi (imtihan vesilesi) vardır; benim ümmetimin fitnesi ise maldır.”*²³⁹

Konu hakkında sahabenin *darlık belasıyla imtihan olduk sabrettik, bolluk belasıyla imtihan olduk sabredemedik* şeklindeki rivâyeti de bilinmektedir ki insanların fitratı böyledir. İmamımız’ın deyişi ile *varlık sınavı, yokluk sınavından daha ağırdır*. Bu bakımdan insanın fakir olması, bir tür koruyucu özellik mânâsındadır.

Metafizik ilminin konusu olmakla birlikte tekrar vurgulanacak olunursa varlık olarak bir Allah Teâlâ bir de başka varlıklar vardır. Her kim başka şeylere yönelirse, Allah

237 İbn Hıbbân, Sahîh, III, 300

238 Buhârî, Deavât, 46

239 Tirmizî, Zühhd, 26

Teâlâ'dan yüz çevirmiş olacak ; O'na yönelirse, başka şeylerden yüz çevirmiş olacaktır. O halde insanın iki taraftan birisine yönelerek diğlerinden uzaklaşması, birine yakınlığı diğlerinden uzaklaşması oranındadır.

Dünya tutkusu, Allah Teâlâ'ya karşı sevgisizliğin ayrımsıdır. İmamımız Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâli konuyu toparlayıcı nitelikte der ki *fakirin ve zenginliğin değeri kalplerinin dünya malına ilgisine göredir. İlgileri eşit ise, dereceleri de eşittir.*

Açgözlü Fakir ve Açgözlü Zengin

Açgözlü fakir ile açgözlü zengin arasındaki durum da böyledir. Buna göre *açgözlü fakir ve açgözlü zenginden hangisi dünya malının yokluğu veya kaybından daha çok korkuyorsa, o kimsenin Allah Teâlâ'dan daha uzak olacağı ; aynı sebeple daha az korkanın Allah Teâlâ'ya daha yakın olacağı* ortadadır. Unutulmaması gereken nokta, elbette ki bu husustaki kesin ve doğru bilginin ancak Allah Teâlâ'nın katında olduğu hakikatidir.

6.2. SERVET ve TASARRUF

Mülkiyet hakkının meşrûiyeti ve dayanağı başlığı altında belirtildiğince mülkiyet hakkının *toplum hakları ile alakası* bulunmaktadır.

İslâm iktisadî esasları mükelleflerin *mülkiyet ve tasarruf hakkını* kabul ederek *teşebbüs kabiliyetlerini* benimser. Buna göre mükelleflerin mülk edinmesi temel bir hak olduğu gibi, bu mülkün üzerinde dinin esaslarına riayet etmek şartıyla dilediği gibi tasarrufta bulunabilmesi, bu çerçevede teşebbüs kabiliyetini ortaya koyması vazgeçilmez ve dokunulmazdır.

Ey iman edenler! Mallarımızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızâınıza dayana ticaret böyle değil-

dir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. ²⁴⁰

Ancak mükelleflerin mülkiyet ve tasarruf hakkı ile teşebbüs kabiliyetleri bağlamında ortaya koyacağı tüm davranışlarındaki sınırı, Allah Teâlâ ve Resûlullah (sas.) tarafından ortaya konulan hükümler belirler. Başka bir deyişle mükelleflerin mülkiyet ve tasarruf hakkı ile teşebbüs kabiliyetini kullanabilmesi İslâm'ın esasları çerçevesinde mümkündür.

.....Bunlar Allah'ın koyduğu kurallardır, öyleyse onları çiğnemeyin. Her kim Allah'ın koyduğu kuralları çiğnerse işte onlar zalimlerin ta kendileridir. ²⁴¹

Şer'î delillerin vurguladığı üzere İslâm iktisadî esaslarının mükelleflerin mülkiyet ve tasarruf hakkı ile teşebbüs kabiliyetine yönelik getirdiği bu sınırlamadaki temel prensip *ferdlerin iktisadî haklarına toplumun iktisadî haklarının altında kıymet takdir edilmesi*, ferdi iktisadî imkânlarla sosyal dayanışmanın bir aracısı olması gerektiği gözüyle bakılmasıdır ki bunun yolu Fecr Suresi ve Bakara Suresi'nde anlatılmaktadır.

Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin hükümranlığı Allah'a aittir. O dilediğini yaratır. Allah her şeye kadirdir. ²⁴²

Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey' olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir. ²⁴³

240 Nisâ Suresi, 29. Ayet

241 Bakara Suresi, 229. Ayet

242 Mâide Suresi, 17. Ayet

243 Haşr Suresi, 7. Ayet

Buna göre *mutlak mânada mülkiyet* yalnızca Allah Teâlâ'ya aittir. Mülk, insanlara Allah Teâlâ tarafından verilen emanet olduğundan ancak *nisbî özel mülkiyet hakkı* vardır. Günün geldiğinde yok olacak *mülk ve mülkün sahibi insan, herşeyin mâliki Allah Teâlâ'ya aittir. Allah Teâlâ kadimdir ve ebedidir.*

Allah Teâlâ tarafından insanlara bahşedilmiş mülk (servet) samimiyet ve dayanışma içerisinde, içtimaî refah ve mutluluğun sağlanabilmesi adına kullanılmalıdır. Bunun yolu, *mülkün (servetin) en âdil ölçü ve en ahlâkî ölçütle fertlerin arasında dağıtılmasıdır. Mülkün (servet) belli ellerde toplanmasının yasaklanması* ilkesi, İslâm dininin tektip insan modelini benimsediği mânasına asla gelmez. Elbette insanların, kabiliyet ve becerilerine göre iktisadî imkânlarında farklılaşmalar yaşanacaktır. Ancak bu farklılaşmalar *makâsüdî-ş-şerîa* bağlamında hiçbir önem arz etmez.

Hucurât Suresi'nin 13. ayeti kulların dünya görüşü ve dünya hayatındaki değer ölçütlerini ortaya koyması bakımından incelenmeyi gerektirir.

*Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yaratık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakmanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.*²⁴⁴

Kullar yeryüzünde kavim, ümmetler vb. ayrımlarla birbirlerinden siyasî, sosyolojik, iktisadî bağlamda ayrışma yaşayıp farklı kimlikler taşımakta, toplumda bu kimliklerle tanınmakta ve tanışmaktadırlar. Bu kimlik gurur ve değer vesilesi bir övünç meselesidir. Ayet yaratılış itibariyle kimlik edinerek bu kimliksel karakter üzerinden toplumda karşılık bulmayı kabul ederken, belirginleşen sosyolojik farklılıkların üstünlük vasıtası olarak kullanılması düşüncesini red eder.

Dini bir olanlar kardeşdir. Hangi pencereden bakılırsa bakılsın farklılaşan sosyoloji ve demografik ayrımlar bu bağın üzerinde kendisine yer edinemez. Üstün değer ölçütü sadece takvâ sahipliğidir.

Müminler ancak kardeşlerdir; öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız. ²⁴⁵

Sakin kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Rabbinin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır. ²⁴⁶

Refah düzeyi kesinlikle üstünlük teşkil etmeyeceği gibi Tâhâ Suresi 131. ayetinde belirtildiği üzere Allah Teâlâ'nın hoşnutluğunun göstergesi de değildir. Ancak bu hakikatin tersine akıl yürütülmesi, Allah Teâlâ'nın hoşnutluğunun ancak dünya hayatına sırt çevirerek mümkün olacağını düşünmek de aynı derecede yanlıştır. Ayet kulların, Allah Teâlâ'ya ve İslâm'a yüz çevirerek kendisini dünya hayatına kaptıranlara özenmemesi gerekliliğine işaret etmekte; Allah Teâlâ'nın rızasını kazanma amacına uygun olarak elde edilen maddî ve mânevî imkânların kalıcı ve en güzeli olduğunu vurgulamakta, müminlerin helâl dairesinde elde ettiği dünya nimetlerinden yararlanabileceği ve infâk müessesesinin varlığına dikkat çekmektedir. İnsan yoksulluğa düşmüş olsa da Allah Teâlâ'ya güvenmeli, O'nun rızasını kazanmaktan bir an olsun geri durmamalıdır. Özetle refah düzeyinde süregelen farklılaşmalar kulların arasında üstün değer ölçütü olarak kabul edilemeyeceği gibi Allah Teâlâ'nın kuluna olan hoşnutluğunun göstergesi de değildir. İktisadî imkân bakımından yaşanan bu ayrım sosyal adalet çerçevesinde refahın toplumun bütün kesimlerine yayılmasına vesile olabilecek bir vasıtaadır.

245 Hucurât Suresi, 10. Ayet

246 Tâhâ Suresi, 131. Ayet

.....Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin.....²⁴⁷

İktisadî kaynakların en âdil ölçü ve en ahlâki ölçüt çerçevesinde fertler arasında dağıtılması yani İslâm dininin *mülkûn (servet) belîrlî ellerde toplanmasının yasaklanması* ilkesi, servet birikiminin yasaklanması da değildir. Servet birikiminin esası, *servetin (sermayenin) sürekli olarak yatırım (ticaret) ve infâk retiresinde* tutulmasıdır. Yasaklanan, servetin (tasarrufun) âtil tutulmasıdır.

.....yahudi din bilginlerinin ve hıristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar. Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcayanları elem veren bir azapla müjdele! O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alımları, böğürleri ve sırtları dağlanacak: İşte yalnız kendiniz için toplayıp sakladıklarınız; tadın şimdi biriktirip sakladıklarınızı!²⁴⁸

Tevbe Suresi'nin 34 ve 35. ayeti yahudi din âlimlerinin ve hıristiyan din adamlarının temel mübâdele aracını altın ve gümüşü stoklayarak iktisadî hayatı durağan hale getirip toplumun iktisadî açıdan mahrum kalmasına sebep olduklarından acıklı azaba çarptırılacağı anlatmaktadır. Bu husus servetin (tasarrufların) âtil tutulması yasağının şer'î delilidir.

Bu çerçeve dahilinde *zekât müessesinin* varlığı, servetin (tasarrufun) âtil tutulması yasağının işlerlik kazanması noktasında en önemli dinamiklerden birisidir. Mükelleflerin kendisi ve servetinin gerekli şartları taşıması durumunda %2,50 nisbetinde zekât mükellefiyetine sahip olmaları, âtil tutulan servetin durduğu yerde erimesine yol açacağından dolayı üretim süreci dışına çıkmasını önleyecek, mükellefler

247 Nûr Suresi, 33. Ayet

248 Tevbe Suresi, 34 – 35. Ayet

rasyonel davranarak yatırıma yönelecektir. Resûlullah (sas.), hadis-i şerifi'nde bu konuya yetim malları üzerinden değinmiş ve “*yetim sermayesi ile ticaret yapınız ki, zekât onu tüketmesin*”²⁴⁹ buyurmuştur.

Tasarrufların âtil tutulması yerine *yatırım* ve *infâk* da-iresinde bulunması yatırım yoluyla infâktır. Farz infâk çeşitlerinden birisi, kişinin kendisi ve ailesinin geçimini sağlayabilmek için yaptığı harcamalardır ki bu amaçla İslâm'ın kabul ettiği meşrû alanlarda yatırım yaparak istihdam sağlamak yoluyla çalışanların nafakalarını sağlamaya vesile olmak yatırım yoluyla infâk anlayışının temelidir. İslâm'ın yardım hususunda fakir kimselerin haysiyetlerinin zedelenmemesi gerekliliğine dikkat çeken ana ilkeleri ile Resûlullah (sas.)'in konu hakkındaki hadisleri çerçevesinde, bu şekilde infâkın karşılıksız yardım olarak verilen bir infâktan çok daha iyi olduğu düşünülebilir. Toplumdaki yoksul ve himaye edilmeye muhtaç kimselere yardım etmek ferdî bir sorumluluk olduğu gibi, İslâm Devleti'nin de bir görevidir. İslâm Devleti, insanların geçimini sağlayabileceği imkânları hazırlamakla mükelleftir. Muhtaç ve çaresizlerin geçimini temin etmek yükümlülüğünü yerine getirebilme noktasında aciz kalan devlete, fakir kimsenin dava açma hakkı vardır.

Mülkiyet (servet) ve tasarruf meselesine dair, buraya kadar anlatılanların kısa bir özeti yapılabilir.

1. *İslâm'da esas olan mülkün (servetin) en âdil ölçü ve en ahlâkî ölçütle fertlerin arasında dağıtılmasıdır.*
2. *Mülkün yani servetin belli ellerde toplanmasının yasaklanması ilkesi, İslâm dininin tektip insan modeli anlayışını benimsediği mânasına asla gelmez.*
3. *İnsanların, kabiliyet ve becerilerine göre iktisadî imkânlarında farklılaşmalar elbette yaşanacaktır. Ancak bu*

farklılaşmalar makâsüdü's-şerîa bağlamında hiçbir önem arz etmez. Üstünlük, ancak takvâ sahipliğidir.

4. Servet birikiminin esası, servetin (sermayenin) sürekli olarak yatırım (ticaret) ve infâk vetiresinde tutulmasıdır. Yasaklanan, servetin (tasarrufun) âtil tutulmasıdır.

İslâm iktisadî esasları çevresinde mülkiyet (servet - sermaye) ve tasarruf meselesi hakkında buraya kadar yapılan meselenin özeti, *ferdî ve içtimâî menfaatler dengesi* olarak isimlendirilir.

6.3. İSRAF ve AÇGÖZLÜLÜK

İslâm iktisadî esaslarının (iktisat ilminin) amacı, mükelleflerin dünya hayatının nimetlerinden faydalanırken, ebedi olan âhîret yurdunu kazanmaktan da geri kalmaması yani dünya hayatında geçimlerini sağlarken ebedi âhîret hayatını yakacak birtakım iş ve davranışlara girmemesi ve böylece geçici dünya hayatında refâha, kalıcı âhîret yurdunda felâha erişebilmesidir.

İslâm iktisadî esaslarının yani iktisat ilminin *şer'î deliller çerçevesinde maksadını* yansıtan “*maddî ve manevî değerler dengesi*”ni yakalamanın yolu mükelleflerin iktisadî amelleri bağlamında Allah Teâlâ'nın rızasını kazanabilmesinden geçmektedir. Mükellef kulların iktisadî amellerinin bir diğer kısmı ise harcamak çerçevesi bağlamındadır. Zira harcamalarda Allah Teâlâ'nın rızasını kazanabilmenin yolu, iki yönlü aşırılıktan yani israf ve cimrilikten kaçınmak ile mümkündür.

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî, malını harcaması gerekli olmayan yerde, elde tutması gerektiği yerde harcamayı israf (tebzîr) olarak tarif eder. Buna göre israf, dinen haram kılınan maddeler ile lüks maddelerin tüketimini kapsadığı gibi, aynı zamanda dinen helâl kabul edilen maddelerin ihtiyaçtan fazla tüketilmesini de kapsamaktadır.

İslâm iktisadî esaslarının tüketim harcamaları bağlamında sözü edilen iki aşırılıktan birincisini yansıtan israf boyutunun temelinde kulların açgözlü davranışlar sergilemesi vardır. Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî, *ihyâü ulûmi'd-dîn* adlı eserinde bu gerçekliğe dikkat çeker. Bu bağlamda kulun daha fazla mal istemesi ve uzak geleceği düşünmeye başlaması sonucunda kanaat erdemi kaybolur bunun yerini hırs ve açgözlülük alır.

*Enes'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa üçüncü bir vadi daha arzu eder. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur. Allah tevbe eden kimsenin tevbesini kabul eder."*²⁵⁰

Kulun hırs ve açgözlülükle bezenmesi onu çirkin hareketlerde bulunmaya sevk eder. Nitekim Resûlullah (sas.) Hadis-i Şerif'lerinde değindiği üzere insanlar hem açgözlü hem kanaatsizdir.

*Enes b. Mâlik'in (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Âdemoğlu büyürken beraberinde şu iki şey de büyür: Mal sevgisi ve uzun ömür (dileği)."*²⁵¹

*Kâ'b b. İyâz'ın işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Her ümmetin bir fitnesi (imtahan vesilesi) vardır, benim ümmetimin fitnesi ise maldır."*²⁵²

*Ebü Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Zenginlik, mal çokluğu değil gönül tokluğudur."*²⁵³

250 Müslim, Zekât, 116

251 Buhârî, Rikâk, 5

252 Tirmizî, Zühhd, 26

253 Müslim, Zekât, 120

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî, kanaat erdemi kaybolup bunun yerini hırs ve açgözlülüğün aldığı kulların düştüğü bu durumdan kurtulması adına sabır, ilim ve amel temelinde ilerleyen beş öneride bulunur. Bu bağlamda reçetenin amel boyutunda tutumlu yaşamayı öğrenmek ve ölçülü harcama alışkanlığını kazanmak yatar. Kul, kanaat erdemini kazanmak istiyorsa harcama alanlarını azaltmalı ve mümkün olduğu kadar zarûriyyât ve hâciyât derecesine yaklaştırmalıdır. Diğer taraftan şayet kulun elinde ihtiyacını karşılayacak olan varsa geleceğe yönelik aşırı düşünce içine girmemesi gerekir. Çünkü bir kul geleceğine dair aşırı düşüncelere dalmasa ve aşırı hırslı olmasa bile Allah Teâlâ'nın kendisine takdir ettiği rızık kendisini bulacaktır. Bu düşünceye olan güveni, kanaatkâr olması için kula yardımcı olur. Bilinmelidir ki kulu rızıkına aşırı hırs değil, Allah Teâlâ'nın vaadine güvenmesi erıştırir.

*Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızıkı Allah'ın üzerine olmasın. Allah onların halen bulunduğu yeri de emanet olarak konulacağı yeri de bilir; hepsi apaçık kitapta vardır.*²⁵⁴

Ayrıca kulun kanaatkâr olmasının yolu aynı zamanda insanın kanaat ve tok gözlü olmasında şeref aksine hırs ve açgözlü olmasında zilletin bulunduğunu kavramasından geçmektedir.

Elbette insanlar inançsız ve akılsız kimselerin bol nimetler içerisinde yaşam sürdüğünü görür. Diğer tarafta nice Peygamberlerin, Allah Teâlâ dostlarının, Hulefâ-yi Râşidîn'in, sahâbîlerin ve tâbiîninin hayatlarını inceleyecek olursa, aklı iki kesim arasında hangisinin doğru tercih olduğuna onu yönlendirir.

6.4. CİMRİLİK ve MAL HIRSI

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî, malını harcaması gerekli olmayan yerde, elde tutması gerektiği yerde harcamayı israf (tebzîr) olarak tarif ederken; malını harcaması gerekli olan yerde, kendisine bir görev düştüğü esnada harcamayarak elde tutmayı da cimrilik (buhul) olarak tarif eder.

İslâm iktisadî esaslarının tüketim harcamaları bağlamında sözü edilen iki aşırılıktan ikincisi cimriliktir. Cömertlik fazileti, tersine cimrikse yergiyi beraberinde getirir.

*Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar; kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır.*²⁵⁵

*Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri mal kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarımızdan haberdardır.*²⁵⁶

*Bunlar cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye eden, Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizleyen kimselerdir. Biz, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırladık.*²⁵⁷

*Ebü Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "...Bir insanın kalbinde cimrilik ve iman asla bir arada bulunmaz."*²⁵⁸

255 Haşr Suresi, 9. Ayet

256 Âl-i İmrân Suresi, 180. Ayet

257 Nisâ Suresi, 37. Ayet

258 Nesâî, Cihâd, 8

Câbir b. Abdullah’tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “...Cimrilikten sakının! Çünkü cimrilik, sizden öncekileri birbirlerinin kanını dökmeye ve kendilerine haram kılınanları çiğnemeye sevk ederek helâk etti.”²⁵⁹

Ebü Bekir es-Sıddık’tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Bozguncu, cimri ve yaptığı iyiliği başa kakan kimse cennete giremez.”²⁶⁰

İslâm iktisadî esaslarının tüketim harcamaları bağlamında sözü edilen iki aşırılıktan ikincisi cimriliğin temelinde kulun mal tutkusu vardır. Nitekim Hüccetü’l-İslâm İmam Gazzâlî mal tutkusunun iki sebebinin olduğunu belirtir. Kullanın mal tutkusuna sahip olmasının ilk sebebi sadece mal varlığı sayesinde ulaşabileceğini düşündüğü nefsi arzular ve uzak geleceğe dair beklenti ve kaygılar taşımasıdır. Bir diğer sebep ise kulun bizzat malın kendisini sevmesidir.

Bu olumsuzlukların reçetesi kulun ölümü düşünmesi ve aza kanaat ederek sabırlı olmasıdır. Zira diğer insanların servet biriktirmek uğruna ne zahmetler çektiği ancak öldükten sonra servetinin nasıl tarumar olduğunu düşünmesi kulun bir görevidir. Kullanın bunu başarabilmesi ancak ilim ve amel sayesinde olur. Başka bir deyişle kullar cömertliğin faziletinin ve cimriliğe dair bahsedilen yergilerin farkında olmalı (ilim) ve cömert davranarak tüketim harcamalarını bu çerçevede yapmaya (amel) gayret göstermelidir.

6.5. CÖMERTLİK ve İNFÂK

Hüccetü’l-İslâm İmam Gazzâlî, malını harcaması gerekli olmayan yerde, elde tutması gerektiği yerde harcamayı israf (tebzîr) olarak tarif ederken; malını harcaması gerekli olan

259 Müslim, Birr, 56

260 Tirmizî, Birr, 41

verde, kendisine bir görev düştüğü esnada harcamayarak elde tutmayı da cimrilik (buhul) olarak tarif etmektedir ki kullanın (mükelleflerin), tüketim harcamalarında Allah Teâlâ'nın rızâsını kazanabilmesinin yolu, bu iki yönlü aşırılıktan yani israf ve cimrilikten kaçınması ile mümkündür. Furkân Suresi'nin 67. ayeti ile İsrâ Suresi'nin 29. ayeti, kullanın tüketim kararlarında israftan kaçınması gerektiği gibi cimrilikten de uzak durmasına işaret etmektedir.

Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur. ²⁶¹

Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin! ²⁶²

Kullanın tüketim karar ve harcamalarında iyi olan, bu iki aşırılığın ortası (vasat) ise *cömertlik (sebhâvet, cûd)* meselesidir. Zira cömertlik, İslâm'ın büyük önem verdiği faziletlerden bir tanesidir ki başka kimselere yardım edebilme arzusunun insanda karakter haline bürünmesidir. Zira bir kulun elinde malı bulunmuyorsa, fazla hırs taşımadan kanaatkâr olması gerekli olduğu gibi ; elinde malı varsa ona düşen bu malı paylaşmak ve böylece cömert kimselerden olabileme yolunu tutmaktır. Kullanın cömertliğinin en yüksek derecesi, kendisinin ihtiyaç duyduğu bir malı bir başkasına ikram etmesi mânâsını taşıyan *îsâr* mertebesidir. Bir alttaki derece ise, birisinin ihtiyaç duymadığı bir malı, başkasına ikram etmesini ifade eden *sebhâvet* mertebesidir. Buna göre *îsâr* mertebesine varmak, cömertlik meselesinin mükemmeliğini yakalamaktır ki Allah Teâlâ'nın rızâsını kazanabilmek yolunda tüketim vazifesinin de en güzel şekilde yerine getirilmesidir.

261 Furkân Suresi, 67. Ayet

262 İsrâ Suresi, 29. Ayet

Konu hakkında, Resûlullah (sas.)'in buyurdıkları açıktır.

Ebû Hüreyre"nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Cimri ile Allah yolunda harcama yapan kimsenin hâli, üzerlerinde demirden birer zırb bulunan iki adamın hâline benzer: Cömert olan, bir hayırda bulunmaya niyet ettiğinde üzerindeki zırb öyle genişler ki (önceki dar hâlienden kalma) izler bile silinir gider. Cimri, bir hayırda bulunmak istediğinde ise (âdetta) üzerindeki zırb büzüşür; elleri köprücük kemiklerine yapışacak gibi sıkışır ve zırbın her halkası yanındaki halkayı sıkıştırır." ²⁶³

Ebû Hüreyre"den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kulların sabaha eriştiği her gün (yeryüzüne) iki melek iner. Bu iki melekten biri, "Allah"ım, malımı hayır yolunda harcayan kişiye (harca-
dığı malın yerine) yenisini ver." der. Diğeri de, "Allah"ım, malımı (hayır yollarında harcamayarak) elinde tutan (cimrilik eden) kişinin malını telef et." ²⁶⁴

Kulun, cömertlik vazifesini hiçbir karşılık beklemeden ve samimî olarak yerine getirmesi *infâk* veya daha genel bir deyişle *Allah Teâlâ yolunda infâk etmek* şeklinde nitelenmektedir.

Servet ve tasarruf başlığı altında değinildiği üzere, mülkiyet birikiminin esası, "servetin (sermayenin) sürekli olarak yatırım (ticaret) ve *infâk* vetiresinde tutulmasıdır. Yasaklanan mesele, servetin (tasarrufun) âtul tutulmasıdır." *Infâk* müessesesinin varlığı, bu ilkenin işlerlik kazanması adına oldukça önemlidir.

Aynı şekilde servet ve tasarruf başlığı altında değinildiği üzere, mülkiyet meselesinin özü *mülkûn* (servetin) *en âdil ölçü ve en ahlâkî ölçütlerle toplumun fertlerinin arasında dağı-*

263 Müslim, Zekât, 77

264 Buhârî, Zekât, 27

tılmasıdır: Zira infâk müessesesinin varlığı, bu ilkenin işlerlik kazanması adına da oldukça önemlidir. Özetle, infâk müessesesi, sosyal bir din olan İslâm'da en faziletli ibadetlerdendir.

Bir malın elden çıkarılması, harç ve sarf edilmesi mânâsına gelen infâk müessesesi, Bakara Suresi'nin 3. ayeti çerçevesinde işaret edildiği üzere itikadî mânada samimi olan mükelleflerin üçüncü görevidir.

*(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar;*²⁶⁵

Bakara Suresi'nin 195. ayeti, infâk müessesesinin kapsamına dair daha genel bir çerçeve çizilmesini mümkün kılar. Buna göre Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak amacı doğrultusunda, mükelleflerin muhtaç kimselere yardımda bulunması mânâsında tarif edilebilen infâk müessesesi, ayetin içeriğinde yer alan *Allah yolunda harcama* kavramı üzerinden gidilerek mükellef kulların, Allah Teâlâ'ya karşı hem itikadî hem amelî çerçevede niyet taşıdığı ve İslâm'a ve Müslümanlara fayda sağlayabilmek amacıyla gerçekleştirdikleri bütün harcamalar olarak ifade edilebilir.

*Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever.*²⁶⁶

Bu metodolojik çerçeve bağlamında infâk müessesesi, *söz ile infâk, ilim ve marifet ile infâk, zaman ile infâk, can (nefis) ile infâk, mal ile infâk, yatırım yolu ile infâk* şeklinde altı kısma ayrılabilir.

6.5.1. SÖZ, İLİM ve MARİFET ile İNFÂK

Bakara Suresi'nin 263. ayetinde *güzel bir sözün* önemi vurgulanmaktadır.

265 Bakara Suresi, 3. Ayet

266 Bakara Suresi, 195. Ayet

*İyi sayılan bir söz ve bir bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, halîmdir.*²⁶⁷

Güzel söz birçok mâna taşımasına rağmen özünde kötü sözün karşılığı olarak *ahlâkî çerçeve* mânasındadır.

*Ebü Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Ben, (başka değil, sadece) (iyi), güzel ahlâkî tamamlamak (uygulamak) için gönderildim."*²⁶⁸

Güzel söz söylemek farklı bir bakış açısından, *herkesin anlayabileceği bir anlatımla konuşmak* mânasındadır.

*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin Rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir.*²⁶⁹

O halde güzel söz söylemek, hem Bakara hem Nahl Suresi'nde işaret edildiği üzere aynı zamanda şer'î bir emri ifade eder ki Resûlullah (sas.), bu emri yani *güzel sözü* sadaka olarak tarif etmektedir.

*Ebü Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Vücuttaki bütün eklemler için her gün sadaka vermek gerekir. Bineğine binmek isteyen kişiye yardım etmek veya eşyasını bineğine yüklemek sadakadır. Güzel söz ve namaza giderken atılan her adım sadakadır. Yol göstermek sadakadır."*²⁷⁰

Bakara Suresi'nin 3. ayetinde, kendilerine ilim verilen kimselerin, bu ilimden başkalarını da istifade ettirmesinin

267 Bakara Suresi, 263. Ayet

268 İbn Hanbel, II, 381

269 Nahl Suresi, 125. Ayet

270 Buhârî, Cihâd, 72

bir görev olduğuna ve bu görevi yerine getirmenin âhîret hayatına fayda sağlayacağına dikkat çekilmektedir.

*(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar;*²⁷¹

Aynı şekilde Zümer Suresi'nin 9. ayeti de, âlimlerin ve ilmi teşvik ederek yaymanın önemine işaret etmektedir.

*(Bu adam mı,) yoksa âhîret kaygısıyla ve rabbinin rahmetine nâil olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)?" De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!" Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar.*²⁷²

Resûlullah (sas.), ilim rütbesinin önemini hadis-i şerifinde ortaya koymaktadır.

*İbn Mes"ûd"un (ra) işitip naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ancak iki kişiye haset (gıpta) edilir. Bunlar, Allah"ın kendisine mal verdiği ve onu hak yolunda harcayan kimse ile Allah"ın kendisine (ilim ve) hikmet verdiği ve ona göre karar verip, onu başkalarına da öğreten kimsedir."*²⁷³

*Ebü Hüreyre"den (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah"ım, bana öğrettikleriyle beni faydalandır. Bana fayda verecek ilmi bana öğret ve ilmimi artır..."*²⁷⁴

O halde şer'î deliller, *ilim öğretenin* amel defterinin kapanmayacağına, kıyamete kadar açık kalacağına ve *kendinden istifade edilen bir ilmin sadaka olduğunu* ortaya koymaktadır.

271 Bakara Suresi, 3. Ayet

272 Zümer Suresi, 9. Ayet

273 Müslim, Müsâfirin, 268

274 Tirmizî, Deavât 128

Bu hakikate rağmen sahip olduğu ilmi başkaları ile paylaşmayarak ilmî cimrilik edenlerin durumu ortadadır.

*Allah'ın indirdiği kitabın bir bölümünü gizleyenler ve onu az bir şey karşılığında satanlar yok mu, onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Allah kıyamet gününde onlarla konuşmayacak, onları arındırmayacak! Onlar için elem verici bir azap vardır.*²⁷⁵

*Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim, bildiği bir konuda kendisine danışılır da onu gizlerse kıyamet günü ağzına ateşten bir gem vurulur."*²⁷⁶

Dikkat çekilen bu kötü son, ilmî ; Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak için değil de, menfaat sağlamak için öğrenenleri de beklemektedir.

*Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın rızası için öğrenil(-mesi gerek)en bir ilmi, sırf dünya menfaati elde etmek için öğrenen bir kimse kıyamet günü cennetin kokusunu (dahi) alamayacaktır."*²⁷⁷

Zira bu kitabın mukaddime kısmında değinildiği üzere kulların dünya ve âhîret mutluluğuna erişebilmesinin (makâsidü's-şerîa) yolu *ilim* ve *amelden* geçmektedir ki ilim, amellerin en faziletli olanıdır. Şu halde ilmin amacı kendisi ile amel etmektir.

6.5.2. ZAMAN ve NEFİS ile İNFÂK

Şer'î deliller, vaktin (zamanın) önemini vurgulamaktadır.

*Asra (ikinci) yemin ederim ki,*²⁷⁸

275 Bakara Suresi, 174. Ayet

276 Ebû Dâvûd, İlim, 9

277 Ebû Dâvûd, İlim, 12

278 Asr Suresi, 1. Ayet

Yemin olsun şafak vaktine; On geceye; ²⁷⁹

İbn Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "İki nimet vardır ki insanlara çoğu (onları değerlendirme hususunda) aldanmıştır: Sağlık ve boş zaman." ²⁸⁰

O halde İslâm, insanların vaktini boş geçirmesine müsaade etmemekte, zamanı insanlığın hizmetinde kullanmayı teşvik etmektedir ki öyleyse zamanı yerinde ve iyi bir şekilde kullanmak da infâktır. İnfâk etmenin en ileri mertebesi ise nefsi (canı) feda ederek yapılandır. Allah Teâlâ'nın yolunda cihad etmek ve bunun karşılığında şehidlik mertebesine erişmek bunun en güzel örneğidir.

6.5.3. MAL ile İNFÂK

Mal ile infâk müessesesi; mükelleflerin gerek kendilerinin gerekse sahip oldukları malların gereken şartları taşıması durumunda, bu mallarından bir bölümünü toplumdaki fakir Müslümanlara vermesi mânasında zekât müessesesini; Ramazan ayının sonuna erişmiş olanların belirli kimselere vermesi vâcib hükmündeki sadakayı (sadaka-i fitır / fitre), mükelleflerin kendi iradeleri ile sorumluluk yüklendiği ve hayır amacıyla kullanılması vâcib olan (nezir) harcamaları, mükelleflerin yaptığı yanlışların telâfisi olması maksadı ile Allah Teâlâ'nın hakkı olarak yerine getimeleri farz hükmünde olan keffâret ve fidye kapsamındaki sadakaları ve son olarak tatavvu sadakası şeklinde de ifade edilebilen gönüllü bağışları kapsar.

1. *Zekât müessesesi*

2. *Sadakatü'l-fitır*

279 Fecr Suresi, 1-2. Ayet

280 Buhârî, Rikâk, 1

3. *Nezir (adak)*
4. *Keffâret ve Fidyeye (fidâ)*
5. *Tatavvu sadakası (nâfile)*

Başlıklardan her bir tanesinin detaylandırılması, mesele-
nin daha sıhhatli bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

6.5.3.1. Zekât

Allah Teâlâ, kullarını lütfuyla farklı kılmış, dilediği kul-
larını nimet verip zenginleştirmiş, dilediği kulların rızkını
kısmıştır. Bütün bu çerçevede *zekât müessesini* İslâm'ın temel
esaslarından bir tanesi yapmıştır.

*Abdullah (b. Ömer) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "İslâm beş esas üzere-
rine kurulmuştur: Allah"tan başka ilâh olmadığına ve
Muhammed"ın Allah"ın Resûlü olduğuna şahitlik et-
mek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, Kâbe"yi
haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."*²⁸¹

Kur'ân-ı Kerîm'de otuz ayette geçen zekât kelimesi bu
ayetlerden yirmi yedi tanesinde namaz ibadeti ile birlikte
zikredilmektedir. Zekât'ın kâhir ekseriyetiyle İslâm'ın en
kıymetli şiarı olan namaz ibadeti ile birlikte zikredilmesi
namazın ibadetlerin şahsî-bedenî, zekâtın da içtimaî-malî
boyutunu temsil etmesi böylece sâlih amelin, iki alanda
mükellefiyetin birlikte ifasıyla gerçekleşecek olmasından
kaynaklıdır.

*Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber rükû
edin.*²⁸²

*Kendilerine, "Elinizi savaştan çekin, namazı kılın ve
zekâtı verin" denilen kimseleri görmedin mi? Sonra on-*

281 Müslim, imân, 21

282 Bakara Suresi, 43. Ayet

lara savaş farz kılınca bir de gördün ki, içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar da, "Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın, bizi yakın bir süreye kadar geri bıraksan olmaz mıydı?" diyorlar.

Onlara de ki: "Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır ve size zerre kadar baksızlık edilmez."²⁸³

Namazı hakkıyla kılın, zekâtı verin ve resule itaat edin ki esirgenesiniz.²⁸⁴

Namaz bedenî ve kalbî ; zekât Resûlullah (sas.)'in hadis-i şeriflerinde sıklıkla vurguladığı üzere maddî arınmanın vesilesidir. Buna göre zengin kimselerin malını fakir kimselerin hakkından arındırdığı gibi kalbini de cimrilik yergisinden temizlemektedir.

Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir.²⁸⁵

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre... Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah, zekâtı ancak mallarınızın kalan kısmını temizlemek için farz kıldı..."²⁸⁶

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: "Sadaka/zekât vermek, maldan hiçbir şey eksiltmez..."²⁸⁷

283 Nisâ Suresi, 77. Ayet

284 Nûr Suresi, 56. Ayet

285 Tevbe Suresi, 103. Ayet

286 Ebû Dâvûd, Zekât, 32

287 Müslim, Birr, 69

Kâ'b b. Ucre diyor ki: "Allah Resûlü (sav) bana şöyle buyurdu: "Sadaka/zekât vermek, suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları yok eder..."²⁸⁸

Zekât müessesesi, mükellef kimselerin malını bereketlendirdiği gibi aynı zamanda çoğalmasına da vesile olur. Allah Teâlâ, zekât mükellefiyetini yerine getirmeyen kulları, kendilerini bekleyen akıbet hakkında şiddetle uyarmaktadır.

Ey iman edenler! Bilin ki yahudi din bilginlerinin ve hristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar. Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele!²⁸⁹

Allah'a saygısızlıktan sakınanlar ise rablerinin kendilerine verdiklerini alarak cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar. Çünkü onlar daha önce güzel davranışlar içindeydiler. Onlar gecenin az bir kısmında uyurlardı. Seher vakitlerinde rablerinden başışlanmalarını dilerlerdi. Yardım isteyenlere ve yoksullara mallarından belli bir pay ayırırlardı.²⁹⁰

Ebü Mâlik el-Eş'arî'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: "...Zekât (kişinin Müslümanlığının) bir delilidir..."²⁹¹

Zekât müessesesi, mükelleflerin kendilerinin ve sahip oldukları malların gerekli şartları taşınması durumunda, bu mallardan belirli bir kısmını fakir Müslümanlara vermesi mânasındaki malî bir ibadettir. Böylece servet ve tasarruf başlığı altında değinildiği gibi mülkiyet meselesinin özü *mülkün (servetin) en âdil ölçü ve ahlâkî ölçütle fertler*

288 Tirmizî, Cum'a, 79

289 Tevbe Suresi, 34. Ayet

290 Zâriyât Suresi, 15- 19. Ayet

291 İbn Mâce, Tahâret, 5

arasında dağıtılmasıdır ki zekât müessesesinin varlığı, bu prensibin işlerlik kazanabilmesi adına çok önemli bir rol üstlenmektedir.

*Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey' olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinüzden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir.*²⁹²

Yine servet ve tasarruf başlığı altında değinildiği gibi *servet birikiminin esası, servetin (sermayenin) sürekli olarak yatırım (ticaret) ve infâk vetiresinde tutulmasıdır. Yasaklanan, servetin (tasarrufun) âtil tutulmasıdır ki zekât müessesesinin varlığı, bu prensibin de işlerlik kazanabilmesi adına çok önemli bir rol üstlenmektedir.*

Zekâtın Şartları

Zekât müessesesinin vücûb şartları *mükelleflerle ilgili olanlar ve mal ile ilgili olanlar* şeklinde iki başlıkta incelenebilir.

Zekâtın Mükellef Açısından Vücûb Şartları

Bir kimsenin zekât müessesesi kapsamında mükellefiyeti bulunması için Müslüman ve hür olması gerekmektedir. Dolayısı ile çocukların ve akıl hastalarının da malından gerekli şartları taşıması durumunda zekât vermesi gerekir ki çocukların adına zekât ödemesini veli yahut vasisi gerçekleştirir. Ancak Hanefi mezhebi mükelleflerin vücûb şartları arasına (toprak mahsullerinin zekâtı haricinde) *akıl bâliğ olmayı* da eklemekte böylece çocuklar zekâtla mükellef tutulmamaktadır.

Zekâtın Mal Açısından Vücûb Şartları

Zekât müessesinin vücûb şartlarından mallarla ilgili olanlar *havelânü'l-havl*, *tam mülkiyet*, *nisab*, *nemâ*, *havâic-i asliyye*, *borçlu olmamaktır*. Zekât müessesesinin mallar açısından vücûb şartları arasında yer alan *havelânü'l-havl*, bir malın zekâta konu edilebilmesi için üzerinden bir kamerî yılın geçmesi gerekliliğidir. Nisab miktarı mala sahip olan bir kimseye bunun üzerinden tam bir yıl geçtikten sonra zekât mükellefiyeti çıkacaktır. Ancak *havelânü'l-havl* şartı zekâta tabi olan mallardan toprak mahsulleri ile rikâz (defîne) ve maddenler için aranmamaktadır. *Havelânü'l-havl* şartı bağlamında vurgulanması gereken ikinci nokta nisab miktarı malın kişinin elinde sene başında veya sene sonunda bulunmasının yeterli olacaktır. Ancak Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebi nisabın bütün yıl boyunca bulunması gerektiğini kabul eder. Böylece mal yıl içerisinde nisab miktarının altına düşerse, tekrardan nisaba ulaştığı tarihten itibaren *havelânü'l-havl* şartı yeniden işlemeye başlayacaktır.

Bu şekilde bir kimsenin zekât mükellefi olduğu tarihten itibaren bir sene içerisinde kazandığı mallara *mâl-i müstefâd* denmektedir. Mâl-i müstefâd durumunda üç ihtimal bilecektir. Ticarî kâr veya hayvanların yavru doğurması durumunda bu mallar halihazırda eldeki eski malların üzerine eklenir. Ancak sene içerisinde edinilen mal ticarî kâr veya yavru hayvan haricinde eldeki malın cinsinden değil ise eski maldan bağımsız olarak değerlendirmeye tabi tutulur. Tersine eldeki malın cinsinden ise eski mala eklenir.

Misâl olarak inek sahibi olan bir kimse bir yıl içerisinde bir kuzu satın alacak olursa, kuzu ineğe ilave edilemeyeceği için koyun bakımından zekât mükellefiyeti bir yıl sonra başlayacaktır. Ancak ineğin üzerine yeniden bir inek alınırsa bu eski malın üzerine eklenecektir.

Zekât müessesesinin mallar açısından vücut şartları arasında yer alan tam mülkiyet hem rakabe hem menfaati içerisine alan mülkiyet çeşididir ki üçüncü bölümde detaylandırılmıştır.

Buna göre bir kimsenin herhangi bir maldan zekât mükellefiyeti olması için mal üzerinde kullanma, yararlanma ve tasarruf yetkisine sahip olması gerekmektedir. Haliyle *sahipsiz malların*, *hazine arazilerinin*, *vakıf mallarının* ve *haram yolla elde edilen malların* zekâtı verilmez. Tam mülkiyet meselesi bağlamında alacakların zekâtı meselesine değinilmesi de gerekmektedir. Zira bu konuda Hanefî mezhebi ile Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebi arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Hanefî mezhebine göre normal alacaklar (güçlü borç) için nisabın 1/5'i (40 dirhem) tahsil edilince geçmiş senelere ait olan zekât mükellefiyeti başlarken; kira alacakları (orta borç) nisabın 5/5'i (200 dirhem); diyet ve mehir (zayıf borç) için yine nisabın 5/5'i (40 dirhem) tahsil edilince geçmiş senelere ait olan zekât mükellefiyeti başlamaktadır.

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre borçlunun ödeme imkânına sahip olması durumunda alacaklı tarafın diğer malları ile birlikte söz konusu alacağı da zekât mükellefiyetine tâbi olurken; borçlu ödeme imkânına sahip olmazsa alacaklı alacağını tahsil ettiği zaman son bir yılın zekâtını vermekle mükellef olacaktır.

Son olarak malın asıl sahibinin elinde bulunmaması durumu Hanefî mezhebine göre zekât mükellefiyetini ortadan kaldırmazken, Şâfiî mezhebine göre mükellefiyeti oradan kaldırmaktadır. Gasp edilmiş, müsadere edilen, denize düşen veya başkasına ödünç verildiği halde ödünç alan kişi tarafından *inkâr edilen mallar (el-mâlu'd-dumâr)* bunlara örnektir. Ancak satın alınıp henüz teslim alınmamış malların zekâta tâbi olduğu hususunda ittifak bulunmaktadır.

Zekât müessesesinin mallar açısından vücut şartları arasında yer alan bir diğer mesele *nisab miktarıdır*. Başka bir deyişle zekâtın bir kimseye farz hükmünde olup olmadığına alâmeti nisabtır. Nemâ vasfına sahip olan ve havâic-i asliyye dışında kalan mallar ancak muayyen bir miktara eriştiği zaman zekâta tâbi olmaktadır.

Bu çerçevede Resûlullah (sas.) tarafından işaret edilen nisab miktarı 20 miskal (85 gr.) altın, 200 dirhem (595 gr.) gümüş ile 40 koyun, 5 deve ve 30 sığır şeklindedir. Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ekolleri toprak mahsullerinde nisab miktarını 5 vesk (deve yükü), buğday içinse yaklaşık 650 kg. kabul etmektedir. Ancak İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, toprak mahsullerinde bir nisab bulunmadığını söylemektedir.

Zekât müessesesinin *mallar açısından vücut şartları* arasında yer alan bir diğer mesele *nemâ meselesidir*. Buna göre zekât mükellefiyeti artırıcı nitelikte (nâmî) olan mallar üzerinden şekillenmektedir. Kendisinden zekât verilen beş sınıf malın (altın ve gümüş para, fels, kağıt para, ticaret malları, toprak mahsulleri, rikâz ve maden, hayvanlar) tamamı böyledir. Bu mallardan ticaret malları, toprak mahsulleri, define ve madenler ile hayvanlar hakikî ; para hükmî artma niteliğine sahiptir. Nâmî mallardan olmayan binek hayvanları, binilen taşlar, ikamet edilen evler, meslek aletleri ve kitaplar zekât mükellefiyetine tâbi değildir. Nemâ meselesi bağlamında *gayrimenkul zekâtı* meselesine değinilmesi de gerekir. Zira ev, arsa, dükkan, ofis vb gayrimenkullerin üzerinden zekât mükellefiyeti bağlamında kabul edilen ölçüt, söz konusu taşınmazların hangi niyetle elde edildiği noktasında belirginleşmektedir. Buna göre bir gayrimenkul ticarî kazanç sağlama niyetiyle alınmışsa iktisap değeri üzerinden her yıl 1/40 haddinde zekât mükellefiyeti teşkil olur ki değer artış kazancı için elde tutulan taşınmazlar da böyledirler. Ancak şahsî ihtiyaç veya servetin korunması amacıyla elde edilen

taşınmazların bağlamında kira gelirleri dışında herhangi bir zekât mükellefiyeti oluşmaz.

Zekât müessesesinin mallar açısından vücûb şartları arasında yer alan bir diğer mesele *havâic-i asliyye meselesidir*. Buna göre zekât, mükellefi ve ailesini helak olmaktan kurtaracak düzeyde temel-tâbi ihtiyaç maddeleri haricinde kalan meblağ üzerinden verilmektedir. Öyle ki bu şart Hanefî mezhebine özgü olup diğer mezheplerde zekât mükellefiyeti noktasında böyle bir şart aranmamaktadır. Ayrıca aslî ihtiyaç kavramı değişken ve göreceli bir anlayış olduğundan, mükelleflerin gerek kendisinin gerekse bakmakla yükümlü olduğu kimselerin muhtaç oldukları temel ihtiyaç maddeleri ile sınırlandırılması doğru olacaktır.

*Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır; zararları da faydalarından büyüktür. Sana neyi infâk edeceklerini de soruyorlar. De ki: İhtiyaç fazlasını. Allah sizin için âyetlerini işte böyle açıklıyor ki düşünesiniz.*²⁹³

Câbir b. Abdullah el-Ensârî’den nakledildiğine göre... Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “... Sadakanın en hayırlısı, ihtiyaç fazlası maldan verilendir.”²⁹⁴

Havâic-i asliyye anlayışının dayanağını Bakara Suresi’nin 219. ayeti ile Resûlullah (sas.)’in hadisi teşkil eder.

Zekât müessesesinin mallar açısından vücûb şartları arasında yer alan bir diğer mesele borçlu olmamak meselesidir. Bu çevrede, kul hakkı olarak ödenmesi gereken borçlar veya geçmiş döneme dayanan zekât borçları, cari dönemde eldeki malı nisâb miktarından aşağıya düşürüyorsa zekât mükellefiyeti ortadan kalkar ki ilgili hüküm, para ve ticaret mallarını da kapsamaktadır. Toprak mahsulleri, rikâz ve hayvanlarda

293 Bakara Suresi, 219. Ayet

294 Ebû Dâvûd, Zekât, 39

borç meselesi zekât mükellefiyetine tâbi değildir. İmam Şâfiî'ye göre malın türü her ne olursa olsun mükellefin borçlu olması, şahsı üzerinden zekât mükellefiyetinin kalmasına gerekçe değildir.

Zekâtın Sıhbat Şartları

Sosyal yardım harcamasının zekât çerçevesinde kabul edilebilmesi için niyet edilmesi farzdır. Niyetin mükellefin zihninde ödeme anında olması gerekir. Aynı şekilde bir malın zekât mükellefiyeti kapsamında kenara ayrılması da bu niyetin göstergesidir. Zekât mükellefiyeti kapsamında zekât vermek istemeyen kimseden, zekât toplama memurunun (âmil) zor kullanarak zekâtı alması durumunda, âmilin niyeti mal sahibinin niyeti yerine geçer. Ancak uhrevî sorumluluğu bakımından bu kimse, yeniden zekâtını vermedikçe mükellefiyeti ortadan kalkmaz. Aynı şekilde sosyal yardım harcamasının zekât kabul edilebilmesi için temlik bulunmalıdır.

Başka bir deyişle zekât mükellefiyetinde zekât olarak verilen malı ehil olanların mülkiyetine geçirmek, zekâtı alan kişiye doğrudan nakletmek gerekmektedir.

Zekâta Tâbi Mallar

Kendisinden zekât verilen beş sınıf mal vardır. Para (dinar, dirhem, fels kağıt para), ticaret malları, toprak mahsul-leri, rikâz ve maden, hayvanlar zekâta tâbi mallardır. Altının nisab miktarı 20 miskal (80,18 gr.), zekât nisbeti ise 1/40 (%2,5) ; gümüşün nisab miktarı 200 dirhem (561,20 gr.), nisbeti 1/40 (%2,50)'dır. Madenî ve kağıt paraların hükmü de böyledir. Öyle ki kendi başlarına veya altın, gümüş ve ticaret malları ile birlikte nisab miktarına eriştiğinde sene sonunda 1/40 zekât verilmelidir. Hanefî ve Mâlikî mezhebine göre nisabı tamamlayabilmek adına altın, gümüş birbirine eklenebilir. Altın veya gümüşten üretilen ziynet eşyalarında Hanefiler, zekât mükellefiyeti belireceğini söyler.

Ticaret mallarının tamamı zekât mükellefiyetine dahil olmakla birlikte nisab miktarı ve zekât nisbeti altın ve gümüş ile aynıdır. Buna göre ticaret mallarının zekât meblağının belirlenmesinde sene sonundaki maliyet fiyatları göz önüne alınır. Müteşebbis sahibi olduğu ticari malların değerini maliyetleri üzerinden hesaplar. Eriştiği meblağa altın ve gümüş, madenî ve kağıt paraları ile günü gelmiş alacaklarını ilave eder. Sonrasında günü gelmiş borçlarını bu meblağdan düşer. Nihayetinde eriştiği matrah üzerinden 1/40 (%2,5) haddinde zekât öder. Toplumun ihtiyaç duyduğu gıda, giyim vb. temel malların üretimini yapan müteşebbisler zekâtlarını satışını yaptığı mallardan öderken haricinde kalan tüccarlar zekâtlarını nakdî olarak ödeme yaparlar.

Bu kapsamda Şâfiî mezhebinin zekâtın değerine göre bedeli üzerinden değil, zekât mükellefiyetine tâbi malın cinsi üzerinden ödenmesi gerekliliği görüşü hakkında ayrı bir parantez açılması gerekmektedir. Şâfiî mezhebine göre zekât mükellefiyetine tâbi olan mal hangi cinsten olursa zekât o maldan ödenir. Hücetü'l-İslâm İmam Gazzâlî bu noktada İmam Şâfiî'nin görüşüne açıklık getirir. Bu amaç doğrultusunda İmamımız dinî vecibeleri üç kapsamda değerlendirmektedir.

Dinî vecibelerin bir kısmı sadece ibadetten ibaret olup bunlarda herhangi bir maksat aranmaz. Mesela hacda şeytan taşlamak bundandır. Çünkü taşlama sırasında taşın varacağı bir hedef yoktur. Dinin buradaki amacı kulu, herhangi bir anlamı bulunduğunu düşünemediği bir eylemde bulunarak Allah Teâlâ'ya olan bağlılık ve ubudiyetini göstermesi adına ortaya koyacağı bir iş ile sınamasıdır. Dini vecibelerin bir kısmı ise (ibadetler haricinde kalanlar) kavranabilir hedefi olan işlerdendir. Bir başkasına olan borcunu ödemek veya gasp ettiği bir malı sahibine geri iade etmek bundandır.

Üçüncü kategorideki işler ilk iki kategorideki vecibelerin birleşimi olup her ikisinin anlamını içermektedir. Bunlar mükellefin kendisinden sırf ibadet istenerek sınanması ile kulların farkındalıklarından oluşmaktadır. Bu işlerin anlamı ve amacı doğrudan akıl vasıtası ile kavranabilir. İşte zekât müessesesi bu kısma giren dinî vecibedir. Bunu fark eden İmam Şâfiî olmuştur.

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe toprak mahsullerinin tamamını zekâta tâbidir. Buna karşılık İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'e göre bir yıl saklanabilen ve gıda amaçlı tüketilen toprak ürünleri zekât mükellefiyetine tâbi olurken, Ahmed b. Hanbelî'nin bakış açısına göre ölçülebilen, tartılabilen ve kurutulabilen dayanıklı gıda maddeleri ile pamuk ve keten gibi topraktan elde edilen mahsuller zekât mükellefiyetine tâbidir. Toprak mahsullerinin zekât mükellefiyetinde İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe nisab şartı aramamaktadır. Ancak diğer fakihlere göre toprak mahsullerinin nisab miktarı 5 vesktir. Buna göre üretim masrafları düşüldükten sonra geriye kalan ürün miktarı 5 vesk'e (mahsule göre 650-1000 kg. arası) ulaşırsa zekât mükellefiyeti başlayacaktır.

Toprak ürünlerinin zekât nisbeti konusunda toprağın sulama biçimine göre yol alınır. Buna göre ürünün yettiği toprak belirli bir çaba sonucunda sulanıyorsa burada yetişen toprak ürünlerinin zekât nisbeti 1/20 haddi yani %5,0 seviyesindedir. Toprak her iki sulama metodu kullanılarak işleniyorsa zekât nisbeti çoğunluk duruma göre belirlenir. Eşitlik söz konusu ise zekât nisbeti yine 1/20 haddi yani %5,0 seviyesindedir.

Sâlim b. Abdullah'ın, babasından (Abdullah b. ömer'den) (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Yağmur ve nehir sularıyla sulanan veya kendiliğinden sulanan (mahsuller)de zekât miktarı onda

*bir; (hayvanlarla veya kovalarla) sulanan (mahsuller)de ise, yirmide bir oranındadır.*²⁹⁵

Rikâz, İslâm öncesi dönemlere ait defineleri kapsar ve nisab miktarı bulunmaz. Aynı zamanda havelânü'l-havl şartı da aranmaz. Bu türden defineler şayet sahipsiz bir arazide bulunursa bulan kimsenin; mülk arazide bulunmuşsa arazi sahibinin olur. Rikâzın zekât nisbeti 1/5 (%20) haddindedir. İslâm dönemine ait definelerde ise lukata (kayıp eşya) hükümleri geçerlidir. Bu malların mülkiyeti, asıl sahibine ulaştırılmak adına gerekli tüm araştırmalar yapılmasına rağmen bir sonuç edilemezse bulanın mülkiyetine geçer. Madenler konusunda Hanefî mezhebi eritilerek dökümü yapılabilen madenleri zekâta tâbi kabul ederken, Mâlikî ve Şâfî mezhebi sadece altın ve gümüşü, Hanbelî mezhebi bütün madenleri zekât mükellefiyetine tâbi görmektedir. Hanefî mezhebi madenlerden nisab şartı aramaz ve zekât nisbeti 1/5 (%20) haddindedir.

Hayvanlardan deve, koyun ve sığır zekâta tabidir. Develerin nisab miktarı beş, koyunun nisab miktarı kırk ve sığırın nisab miktarı otuzdur. Bu esaslar doğrudan doğruya Sevgili Peygamberimiz (sas.) tarafından yazdırılan ancak gerekli yerlere eriştiremeden âhirete irtihal ettiği için *Halife Ebû Bekir* ve *Halife Ömer b.el-Hattâb* tarafından o dönem esas alınan mektupta belirlenmiştir.²⁹⁶ Develerin zekât nisbeti beş- dokuz arasında bir koyun, on-ondört arası iki koyun, on beş-on dokuz arası üç koyun, yirmi-yirmi dört arası dört koyun, yirmi beş-otuz beş arası iki yaşında bir dişi deve, otuz altı-kırk beş arası üç yaşında bir dişi deve, kırk altı-altmış arası dört yaşında bir dişi deve, altmış bir-yetmiş beş arası beş yaşında bir dişi deve, yetmişaltı-doksan arası üç yaşında iki dişi deve, 91-120 arasında beş yaşında iki

295 Buhârî, Zekât, 55

296 Ebû Dâvûd, Zekât, 5

dişi devedir. Hanefî ekolüne göre 121 deveden sonra baştan başlanır ve ödenecek zekât mükellefiyeti baştaki çerçevenin üzerinden işlemeye devam eder.

Koyunun zekât nisbeti 40-120 arası koyuna bir koyun, 121-199 arası iki koyun, 200-399 arası üç koyun, 400-500 arası dört koyun, bundan sonra her 100 koyunda bir ilave koyun zekât yükümlülüğü işleyecek şekildedir. Sığırın zekât nisbeti otuz sığırda bir yaşını doldurmuş bir dana, kırk tanede iki yaşını doldurmuş bir inek veya boğadır. Bunun üzerine her otuz tanede 1 yaşını doldurmuş bir dana; her kırk tanede iki yaşını doldurmuş bir inek veya boğadır.

Hayvanlardan zekat verebilmek adına hayvanların “saim” yani senenin büyük bir bölümünü otlaklarda geçirmesi ve mülkiyet tarihinden itibaren bir kamerî yılın geçmesi gerekmektedir. Keçilerin zekât mükellefiyeti de koyun gibidir. Şayet iki kişi arasında ortaklaşa kurulan bir sürü varsa ve bu sürüdeki hayvanlar ayrılamayacak derecede birbirine karışmışlarsa buradan tek kişinin malı kabul edilerek bu ölçü çerçevesinde zekât alınmaktadır.

Zekât mükellefiyetine tâbi mallar meselesini bitirmeden gelir getiren gayrimenkullerin, maaşların ve ortaklık paylarının çerçevesi hakkında ilave bilgi yapılması faydalı olacaktır. Evvelden bahsedildiği üzere bir gayrimenkul ticarî kazanç sağlama niyetiyle alınmışsa iktisap değeri üzerinden her yıl 1/40 haddinde zekât mükellefiyeti bulunur. Ancak ihtiyaç veya servetin korunması amacıyla satın alınan taşınmazların mülk değeri üzerinden zekât mükellefiyeti yoktur. Bu taşınmazların kiraya verilmesi durumunda elde edilen yıllık kira geliri nisab miktarına erişirse yıl sonunda %2,50 haddinde zekât nisbebi olacaktır. Aynı durum gelir getiren kara araçları (binek taşıtlar) için de geçerlidir.

Aylıklı çalışan kimselerin maaş geliri üzerinden yaptıkları birikimlerin matrahı nisab miktarına ulaşmış ve üzerinden

bir kamerî yıl geçmiş ise zekât mükellefiyetine tâbidir. Bir şirketin ortaklık payına sahip olan kişi söz konusu şirketin demirbaşlarına hisse payı nisbetinde ortak olmuştur. Haliyle şirketin faaliyetleri sonucunda elde edeceği kâr veya maruz kalacağı zarara ortaktır. Şirketin kâr etmesi durumunda ortaklık payı sahibine hissesi nisbetinde isabet eden kâr payı tek başına veya diğer birikimleri ile birlikte nisab miktarına ulaşır ve üzerinden bir kamerî yıl geçerse %2,5 haddinde zekât nisbeti oluşur.

Ancak bir şirketin ortaklık payına sahip olan kişinin, bu hisseleri şirketin kâr payından faydalanmak yerine alım-satım maksadıyla almış olması durumunda hisse senetleri ticaret malları kapsamında kabul edilir. Bu durumda zekâta tâbi diğer mallarla birlikte nisab miktarına ulaşırsa piyasa değeri üzerinden %2,5 haddinde zekât nisbeti oluşacaktır.

Zekâtın Ödeme Zamanı

Zekât mükellefiyeti oluştuğu anda mükellef bu sorumluluğunu yerine getirmelidir. altın ve gümüş, ticaret malları ve hayvanların zekâtı bir kamerî yılın tamamlanması sonunda ödenirken; toprak mahsullerinin hasadı, madenlerin istih-sâl-üretimi sonrasında zekâtı ödenir. Ayrıca mal nisab miktarına ulaşır bir kamerî yıl dolduğu zaman zekât önceden de verilebilir. Yani ikinci yıl dolmadan toplu olarak iki yılın zekâtı birlikte verilebilir. Zekâtın bu şekilde peşin ödenmesi durumunda zekâtı alan fakir kimse ölür, dînden çıkar, zekât olarak aldığı dışında başka bir mal varlığından dolayı zengin olursa veya zekâtı veren mal sahibi yoksulluğa düşer ya da ölürse verilen mal zekât hükmünde olmayacaktır. Bu malın iadesi istenmeyecektir. Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî, bu gerçeklikten dolayı böylesi meselelerde önceden iyi düşünülmesi ve meselenin sıhhati açısından dikkatli olunmasının gerekliliğine dikkat çeker.

Zekât tâbi olan mal, zekât vâcib olduktan sonra zekât borcu ödenmeden evvel telef olursa Mâlikî, Şâfiî ve Hanefî mezhebine göre zekât borcu düşerken, Hanbelî mezhebine göre düşmemektedir. Ayrıca Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre zekât mükellefinin ölmesi durumunda geçmişe dönük zekât borcu vasiyet edip etmemesine bakılmaksızın mirasından tahsil edilir. Hanefî mezhebine göre mükellefin ölümü ile birlikte zekât borcu düşmekte ancak kişi ölmeden evvel zekâtın ödenmesi yönünde bir vasiyet bırakmışsa zekât borcu mirasa konu malların 1/3'lük kısmını aşmayacak şekilde ödenmektedir.

Zekât toplama ve dağıtma faaliyetlerinin amacına tam olarak varabilmesi için İslâm Devleti tarafından yapılması büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda zekâta tabi olan mallardan açık malların (el-emvâlü'z-zâhira) yani toprak mahsulleri, rikâz ve madenler ile hayvanların zekâtını devlet tahsil ederken, bâtın malların (el-emvâlü'l-bâtine) yani altın ve gümüş ile ticaret mallarının zekâtını mükellef kendisi öder. Devlet tarafından zekât toplamak ve dağıtmak adına görevlendirilen âmillerden bir kısmı sadece zekâtı toplarken bir kısmı hem toplamak hem dağıtmakla görevlidir. Ancak zekâtın devlet tarafından toplanmadığı durumda mükellef zekâta tabi olan mallar arasında el-emvâlü'z-zâhira - el-emvâlü'l-bâtine ayırımına gitmeden zekâtın tamamını kendisi öder.

Zekât Vermede Usul

Bu aşamada mükellefin zekâtını öderken iyi malları tercih etmesi önem arz eder. Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî bu konunun genel çerçevesini malının en iyisini, en sevdiğini, en değerli olanını zekât olarak ayırmak şeklinde vurgular. Buna göre Allah Teâlâ güzeldir ve ancak güzeli kabul eder. Ama zekât veren kimse kendisine ait olup olmadığına şüphe olan bir malı zekât olarak ihtiyaç sahibine verecek olursa zekât

yerine erişmeyebilir. Aynı şekilde zekâtın malın en iyisinden verilmemesi de ahlâka aykırı bir davranıştır. Hücetü'l-İslâm zekât mükellefiyetinin ifası esnasında bu tutumu takınan kişilerin, en iyisini kendi eşrafına ayırmakla başkalarını Allah Teâlâ'ya tercih ettiğini bildirir. Oysa hem dünya hem âhîret hayatında Allah Teâlâ'nın rızasını gözeten kulun bilmesi gerekir ki mal ya tüketilen ya da hayır yoluna harcanarak ebedileştirilendir. Kulun bugünkü ihtiyaçlarını düşünerek tüketirken yarına (âhîret hayatına) bir şey bırakmaması akıl işi değildir. Allah Teâlâ buyurmaktadır,

*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarınızın iyilerinden verin. Kendinizin ancak içiniz çekmeye çekmeye alabileceğiniz âdi şeyleri hayır diye vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah zengindir, bütün iyilik ve güzellikler O'na mahsustur.*²⁹⁷

Resûlullah (sas.) bu konuda buyurur ki;

*Abdullah b. Muâviye el-Ğâdiri'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "üç şey vardır ki onları yapan kimse imanın tadını almış olur: Allah'tan başka ilâh olmadığına inanarak, bir olan Allah'a kulluk etmek; malının zekâtını gönül rızasıyla, içine sinerek ve her sene düzenli olarak vermek; zekât olarak yaşlı, uyuz, hasta, çelimsiz ve sütü az olan hayvanı vermeyip, mallarınızın orta hallisinden vermek. çünkü Allah, sizden malınızın en iyisini istemedi; fakat en kötüsünü verin diye de emretmedi."*²⁹⁸

Muâz (b. Cebel) anlatıyor: "Allah Resûlü (sav) beni (Yemen'e vali olarak) gönderirken şöyle buyurdu: "... (Zenginlerin) mallarının en iyisini zekât olarak almak-

297 Bakara Suresi, 267. Ayet

298 Ebû Dâvûd, Zekât, 5

*tan kaçın. Mazlumun bedduasından da sakın. Çünkü mazlumun duasıyla Allah arasında perde yoktur.”*²⁹⁹

Allah Teâlâ zekât mükellefiyeti kapsamında borcun ifası esnasında beğenmedikleri malları Allah Teâlâ hakkı olarak ayıran kimseleri yererek şöyle buyurmaktadır;

*Hoşlanmadıkları şeyleri Allah’a nisbet ediyorlar. Öte yandan en güzel sonucun kendileri için olacağı yolunda dillerinden asılsız iddialar dökülüyor. Kaçınılmaz olarak onlara ancak ateş vardır ve onlar oraya sürüleceklerdir!*³⁰⁰

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre zekât mükellefiyeti kapsamında yapılacak ödemeler zekâta tâbi olan malın içerisinden aynî olarak yapılabilirken; Hanefî mezhebine göre ise zekâta tâbi olan malın kendi içerisinden verilebileceği gibi nakdî olarak da verilebilir.

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri zekâtın belde dışarısına çıkarılmaması gerekliliğini benimser. Buna göre müzekkînin (zekât veren kişi) zekâtını bulunduğu şehirdeki ihtiyaç sahiplerine vermesi uygundur. Hücetü'l-İslâm İmam Gazâlî'ye göre her beldedeki yoksulun gözü o beldenin mallarının üzerindedir.

*Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar; düşkünler; sadakaların toplanmasında görevli olanlar; kalpleri kazanılacak olanlar; âzat edilecek köleler; borçlular; Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.*³⁰¹

Ayrıca zekâtı başka beldeye taşımak müzekkînin mükellefiyetini yerine getirip getirmediği hakkında dedikoduya yol

299 Müslim, İmân, 29

300 Nahl Suresi, 62. Ayet

301 Tevbe Suresi, 60. Ayet

açar. Hanefî ekolü, ihtiyaç olması durumunda zekâtın başka beldelere naklini uygun görmektedir.

Zekât Verilmeyecek ve Verilecek Kimseler

Zekât müessesesi kapsamındaki bir diğer mesele ise zekâtın sarf yerleri hakkındadır. İlk olarak, zekât verilemeyecek kimselerden bahsedilebilir. Zekât verilemeyecek sınıflardan birincisi üstsoy, altsoy ve kişinin eşidir. Ancak Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre kadın kocasına zekât verebilirken, Hanefî ekolüne göre veremez. Zekât verilmeyecek ikinci sınıftakiler gayrimüslimler yani kâfirler, üçüncü sınıftakiler zenginlerdir. Zenginlerin kendilerine zekât verilemeyeceği gibi çocuğuna da verilmez. Zekât verilemeyecek dördüncü ve son sınıf *Benî Hâşimîdir*. Buna göre Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (sas.)'in amcaları Abbâs ve Hâris ile amcaoğulları Ali, Ca'fer ve Akîl'in soyundan gelmekte olan kimselere zekât verilemez.

Zekât verilebilecek kişiler ise Tevbe Suresi'nin 60. ayetinde sekiz sınıf halinde belirtilmektedir. Bu bağlamda zekât, fakirler, miskinler, âmiller, müellefe-i kulüb, rikâb, gârimîn, fî-sebîlillâh ve son olarak ibnü's sebîl sınıfına verilebilir. Hüccetü'l-İslâm zekât verirken bu sınıflara yakın pay edilerek paylaşım yapılmasının önemine dikkat çekmektedir.

Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî mezhebine göre hiçbir malı bulunmayan kimseler fakir kabul edilirken; ihtiyaçlarını karşılayacak kadar malı bulunmayan yani geliri giderinden daha az olan kimseler miskin olarak kabul edilir. Hanefî ekolüne göre malı (nâmî olsun ya da olmasın) nisab miktarından az olan kimseye fakir, hiçbir malı olmayan kimseye miskin denir.

Ebü Hüreyre'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “(Kendisine zekât verilecek olan) miskin, ihtiyacını bir iki hurma veya bir iki lokmanın gide-

*rebileceği kişi değildir. Asul miskin, (maddî imkânı olmadığı hâlde onurundan dolayı) istemekten kaçınan kişidir. Dilerseniz (bu konuda) "...İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler..." âyetini (Bakara, 2/273) okuyun!"*³⁰²

Buna göre nisâb-ı ğınâ, nâmî özellikte nisab miktarı (80,18 gr altın) mala sahip olan kimseleri tarif ederken; nisâb-ı istiğnâ nâmî özellikte olsun olmasın nisab miktarı (80,18 gr altın) mala sahip olanlardır. Nisâb-ı ğınâ sınıfındakiler zekât mükellefidir. Zekât alamazlar, fitre vermesi gerekir. Kurban kesmeleri vaciptir ve dilenemezler. Nisâb-ı istiğnâ sınıfındakiler ise zekât alamazlar, fitre vermeleri gerekmektedir, kurban kesmeleri vaciptir ve dilenemezler. Buna göre Hanefî mezhebinde nisâb-ı istiğnâ sınıfındakilerden aşağıda olan kimseler fakir kabul edilir. İslâm Devleti bünyesinde zekât toplamak ve dağıtmak adına görevlendirilen âmillere yaptıkları bu işin karşılığı olarak zekât fonundan ücret tahsis edilebilir. Bu kimselerin zekâta hak kazanması için yoksul olmasına gerek yoktur.

Müellefe-i kulûb kalpleri İslâm dinine ısındırılmak veya imanları pekiştirilmek istenen kimselerdir. Bu kimseler Müslüman olması beklenen kâfirlerden olabileceği gibi yeni Müslümanlardan da olabilir.

Rikâb (köleler) sınıfından zekât almaya hakkı olanlar; belirli bir meblağ ödemek şartıyla efendisiyle azatlık anlaşması yapan (mükâteb) kölelerden olabileceği gibi azat edilmek üzere satın alınacak kölelerden veya düşman tarafından esir alınarak serbest bırakılmaları karşılığında fidye istenen Müslümanlardan olabilir.

Ğârimîn iyi ve meşru bir iş için borç alan kimseleri ifade etmekte ve kimseler de fakir sayılarak zekât alma hakkına sahip olmaktadırlar. Ancak kişi gayri meşru bir maksatla borçlanmışsa bu durumda bu kimselere tövbe etmedikçe zekât

verilemez. Borcunu ödeyemeyecek durumda olan veya öderse malvarlığının büyüklüğü nisab miktarından aşağıya düşen borçlu kimseler de bu sınıfa dahildir. Zekât bu kimselerin alacaklılarına da verilebilir. Bunun gerçekleşmesi için borcun kul hakkından kaynaklanması gerekmektedir.

Fî-sebilillâh sınıfından kasıt Allah Teâlâ yolunda cihad eden yani savaş veren mücahidlerdir. Zekât geliri kullanılarak, mücahidlerin çalışmasına destek olmak amacıyla ihtiyaçları karşılanabilir. Bir mücahid tarafından Hakkı üstün ve hâkim kılmak adına gayret sarfetmek bağlamında takip edilmesi gereken cihad yöntemleri üç başlıkta incelenebilir. Bunlardan ilki iktisadî savaştır. Zira bu kitabın da ana muhtevasını oluşturan İslâm iktisadî esasları kulların dünya hayatında refaha âhiret hayatında felaha kavuşmasını böylece İslâm Devleti ve Müslüman toplumunun meşrû bir iktisadî düzen içerisinde güçlenmesini amaçlamaktadır.

*Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size tastamam ödenecektir.*³⁰³

Enfâl Suresi 60. ayetinde Müslümanların düşman için caydırıcı güç kazanmasının gerekliliği ile Allah Teâlâ yolunda harcanan hiç birşeyin zayi olmayacağı hakikatı anlatılmaktadır.

Cihad yöntemlerinden ikincisi ilmî savaştır. İlim ortaya koymak da bir amel olduğundan, ve hatta amellerin de en faziletlisi vasfını taşıdığından dolaylı olarak ekonomik savaş da kapsar nitelikteki ilmi savaş, İslâm'ı bâtıla karşı ayakta tutma ve güçlendirme savaşında nesillerin korunması ve sağlıklı şekilde yetiştirilmesini amaçlar.

303 Enfâl Suresi, 60. Ayet

Hâkimiyeti ele aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez. ³⁰⁴

Yönetimi üstlenseniz hemen yeryüzünde kötülük çıkaracak ve yakınlık bağlarınızı parça parça edecek değil misiniz? ³⁰⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de bozgun çıkarmak isteyenlerin Müslüman nesli tahrip etmeye yönelik faaliyetlerine dikkat çekilir. Bu hakikat doğrultusunda Kur'ân-ı Kerîm'de fiilî savaş için kullanılan “nefr yani hücum etmek” kelimesi aynı zamanda Müslüman toplumun sosyal, siyasî ve iktisadî gelişimine katkıda bulunmak amacı doğrultusunda süren ilmî çalışmalar için de kullanılmış, eli kılıç tutan herkesin cephe savaşına çıkmak yerine bazı kimselerin kendisini ilmî savaşa vakfemelerinin gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çkmalari doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar. ³⁰⁶

Günümüz dünyasında toplumlar arasında artan etkileşim ve sergilenen mücadele metotları cihadın geçmiş dönemlerde olduğundan daha çok *ilmî mücadele* alanına kayması zorunluluğunu beraberinde getirmiştir.

Cihad yöntemlerinden üçüncüsü silahlı cephe savaşdır. Bu doğrultulda Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (sas.) “*Hak ile bâtil arasındaki mücadeleden kıyamete kadar süreceğine*” ³⁰⁷ vurgulamış ve akabinde *düşmanla karşılaşmayı*

304 Bakara Suresi, 205. Ayet

305 Muhammed Suresi, 22. Ayet

306 Tevbe Suresi, 122. Ayet

307 Ebû Dâvûd, Cihâd, 33

*temenni etmeyin fakat buna mecbur kalırsanız tahammül gösterin, Allah'dan her zaman esenlik ve barış dileyin*³⁰⁸ anlamını karşılayan hadisi şerifi ile hem sulhun hem de gerektiği zaman bâtil kitlelere karşı girişilecek fiilî mücadelede sabır ve sebatın gereğini vurgulamıştır.

Fî-sebîlillâh sınıfı kapsamında cihad yöntemleri ve mücahid meselesine dair ayrıntılı açıklamalardan sonra zekât verilebilen son sınıf olan ibnû's sebîl yani yolda kalmışlardan bahsedilebilir.

Yolda kalmış kimseler memleketlerine geri dönmek için üzerinde parası bulunmayan kişilerdir. Buna göre bu kimseler zenginlerden olsa bile bu duruma düştüğünde zekât alm hakları vardır. Memleketine döndüğünde elinde zekât matrahından arta kalan bir meblağ varsa Şâfiî mezhebine göre müzekkîye bunun iadesi gerekirken, Hanefî ekole göre gerekmez.

Hüccetü'l-İslâm sekiz sınıfta sayılan kimselerin özelliklerinin belirlenmesine açıklık getirmektedir. Buna göre fakir ve miskinlerin beyanına itibar edilir. Kendilerinden herhangi bir belge veya yemin istenmez. Bu kimseler yalancılığı ile tanınanlardan değilse sözüne güvenmek gerekir. Fiilî savaş veya yolculuk halî zaten ortadadır. Ancak savaş veya yolculuk henüz başlamamış olmasına rağmen bir kimse savaşa/yolculuğa gideceğim şeklinde beyanda bulunuyorsa, bu durumda o kimsenin beyanına bakılarak zekât verilir. Ancak sözünü tutmazsa verilen zekâtı iade etmesi istenir. Geri kalan dört sınıfın durumlarını muhakka suretle ispat etmesi gerekmektedir.

Tahkikat yapmadan zekâtını yanlış kimseye verenin tekrar vermesi gerekir. Ancak tahkikat yaptığı halde yanlış kişiye zekât verdiğini anlayan kimsenin tekrar zekât vermesi gerekmemektedir.

Hüccetü'l-İslâm zekât tahsisatı yapılabilecek sekiz sınıfın içerisinde bazı özel nitelikte olan zümrelerin bulunduğunu, zekât ödemesinde özellikle bu niteliklerin dikkate alınmasının uygun olacağını belirtmektedir. Bu kapsamda; dünya hayatı peşinde koşmayarak âhiret kazancını gözetenlere, ilim ehline, takva ve tevhid inancında sadık ve samimi olanlara, yoksulluğunu gizleyerek ihtiyacını saklamaya çalışanlara, istihdam ve ticaret yapma imkanı bulamayanlara ve son olarak dini hükümlerin çizdiği yasak çerçevesi dışında kalan *aile ve akrabaya* öncelik verilmelidir.

Zekât Alacak Kimselerin Dikkat Etmesi Gerekenler

Hüccetü'l-İslâm zekât alacak olanlara dair kurallar silsilesini de ortaya koymaktadır. Buna göre zekât alacak kişinin, Allah Teâlâ'nın kendisine zekât verilemesine vesile olan bir ibadet koymasından dolayı bunun hikmetini düşünmesi, maddî ihtiyaçlarını karşılayarak gayretini tek bir noktada yoğunlaştırması gerekir.

Yani fakir kimse kendisine zekât olarak Allah Teâlâ'dan geleni hem bir rızık hem de ibadet etmesi için bir vesile görmeli, bu zekâtı alırken niyeti bedenine ibadet etmek için güç kazandırmak (aldığı yardımı bu amaç doğrultusunda harcamak olmalıdır). Zekât alan kimse verene teşekkür ederek duacı olmalı ve onu hayırla anmalıdır. Ancak teşekkür ve dua çerçevesi, kendisine zekât veren kimsenin bir aracı olduğu gerçeğinin ötesine geçmemeli, o kimseyi Allah Teâlâ'nın bahsettiği nimetine ulaşmada aracı olarak görmesi gerekmektedir. Zekât alacak kimse, kendisine zekâtın helâlinden olmadığını düşünürse onu almaktan kaçınmalıdır.

Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayırın; içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin. İşte Allah'a ve âhiret gününe inananlara öğütlenen budur. Kim Allah'a saygısızlıktan

*sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir. Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter. Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.*³⁰⁹

Zekât alacak kimse aldığı zekât miktarında kendisini şüpheli ve tereddüde düşürecek durumlardan sakınmalı, meşru miktarda olanı almalıdır. Burada ortaya konan farklı görüşler içerisinde en uygun olanı bir senelik ihtiyacın esas alınmasıdır. Bundan fazlasını almak kişiyi hak etmediği zekâtı alma tehlikesine götürürken, alması gerektiğinden daha azını almak kişiyi geçim sıkıntısına düşürür. Bu konularda somut bir ölçü bulunmamaktadır. Haliyle fetva verecek müftü de gördüğü ve kavradığı duruma göre karar alacaktır.

Ancak Resûlullah (sas.)'in konu hakkındaki *müftüler ne fetva verirse versin, sen kalbine sor*³¹⁰ hadisi burada genel çerçeveyi belirlemektedir. Buna göre zekât alacak kimse kalbinde kendisine zekât düşüp düşmeyeceği hakkında kuşku hissediyorsa Allah Teâlâ'dan korkmalı, müftülerden alacağı fetvayı vesile kılarak ruhsat ayarlama peşinde koşmamalıdır.

Zekâtın Rıbnı

*Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da yer almış gerçek bir vaadidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur.*³¹¹

Zekâtı gizli vermek en güzel yoldur ki zaten zekât verecek kimsenin amacı şöhret kazanmaksa ameli boşa git-

309 Talâk Suresi, 2-3. Ayet

310 Muhâsibî, Risâletü'l-Müsterşidin, s.84

311 Tevbe Suresi, 111. Ayet

miş demektir. Çünkü Hüccetü'l-İslâm'ın vurguladığı üzere, zekât müessesinin ilk amacı kelime-i şehâdet ikrarına tam olarak vefa göstermektir. O halde kul, zekât mükellefiyetine tâbi tutulmakta, böylece bu bağlılık beyanlarında samimi olup olmadığı hakkında sınanmaktadır.

Zekât müessesinin ikinci amacı kalbi *yıkıcı kötülüklerden olan cimrilik yergisinden arındırmaktır* ki bu hususta deliller açıktır.

Allah Teâlâ buyurmaktadır,

*Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar; kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rabatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden (cimriliğinden) korunmayı başarursa işte kurtuluşa erecekler onlardır.*³¹²

Zekât müessesinin üçüncü aşaması nimete şükretmektir.

Ancak zekât meblağının açıktan verilmesi halinde böylesine bir durum, topluma teşvik mahiyeti gibi bir yararı muhteva ediyorsa bu yaklaşım da uygundur. Zekât verirken, fakir kimsenin yüzüne bunu vurmamak, onu incitmek gerektiği gibi zekât verenin riya hastalığına yakalanmaktan kendisini koruması da gerekmektedir.

Bu noktada Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâlî konuya bütüncül bakış açısı ile yaklaşarak meselenin özetini yapar. Buna göre mülk Allah Teâlâ'ya aittir. Zekâtı veren aracıdır. Buna göre zekât veren Allah Teâlâ'ya yine Allah Teâlâ'nın hakkını vermektedir ki fakir de aldığı Allah Teâlâ'dan almaktadır. Sonuç olarak *hakikatte zekât verenle zekât alan arasında yapılmış bir muamele yoktur* ki zekât veren kendini iyilik sahibi görsün. Buna rağmen zekât veren, böbürlenme yergisine düşerse ameli faydasız işlerden ibaret olacaktır.

312 Haşr Suresi, 9. Ayet

Böbürlenme yergisinden kurtulmak adına İmamımız, bu kitabın girişinde değinilen ve kurgusunu kendisinin düşünce temelinden alan ilim ve amel meselesi çerçevesinde iki yol ortaya koymaktadır. İlim yolu bağlamında bir kimse şunu bilmelidir ki, zekât vererek aslında cömertliğin en düşük derecesini kendisine layık görmüştür. Böyle birisinin normalde utanması gerekir. Mal, Allah Teâlâ'nındır ve kulundan minnettarlık görmek Allah Teâlâ'nın hakkıdır. *Malı veren ve kulunu cömertlik yapmaya muvaffak kulan Allah Teâlâ'dır.*

Amel yolu bağlamında da bir kimse şunu bilmelidir ki, kul sadece zekât vererek Allah Teâlâ tarafından kendine bahşedilen malın büyük kısmını kendisine bırakarak yaptığı cimrilikten dolayı zekâtını utanarak vermeli, misâlen kendine emanet bırakılan şey kendisinden istendiğinde emanetin bir kısmını sahibine verirken kalan kısmını kendisinde bırakan kimsenin düştüğü durumundaki gibi mahcup olmalıdır.

Malın tamamı Allah Teâlâ'ya ait olduğundan dolayı en makbul ve güzel yol, malın tamamını O'nun yolunda harcamaktır.

Buna rağmen Allah Teâlâ buyurmuştur ki;

*Servetinizi sizden istese ve sıkıştırsaydı cimrilik ederdimiz de böylece Allah gizli zaaflarımızı dışarı çıkarmış olurdu.*³¹³

Muhammed Suresi'nin 37. ayetinde belirtildiği üzere bu durum kullara çok zor geleceği için Allah Teâlâ bunu emretmemiştir.

6.5.3.2. Sadakatü'l-fitr

Sadakatü'l-fitr (fitre), Ramazan ayı sonunda gücü yeten Müslümanların ödemekle yükümlü oldukları sadakadır.

313 Muhammed Suresi, 37. Ayet

Kays b. Sa’d anlatıyor: “Resûlullah (sav) zekât emri indirilmeden önce bize fitir sadakasını vermemizi emretti. Sonra zekât emri inince bize (fitir sadakasını) ne emretti ne de bizi (bu sadakayı vermekten) menetti. Biz de fitir sadakası vermeye devam ediyoruz.”³¹⁴

Evli olmayan Müslüman kadınların fitrelerini kendileri ödemesi gerekirken, evli Müslüman kadınların fitresini ödemesi hususunda farklı bakış açıları söz konusudur. Hanefî mezhebine göre evli Müslüman kadınların fitrelerini kendileri ödemesi gerekirken; Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre fitre borcu nafakaya dahil olduğundan dolayı koca tarafından ödenmesi gerekir. Çocukların malları bulunursa velileri tarafından bu mal içerisinde fitre ödemesi yapılması gerekirken; malları yoksa çocukların nafakalarını temin etmekle yükümlü olan kimselerin çocuklara ait fitre borcunu kendi malından ödemesi zorunludur.

Muâz b. Cebel anlatıyor: “Hz. Peygamber (sav) ile bir yolculuktaydım... Sonra (Allah Resûlü) şöyle buyurdu: “Sana hayır kapılarını bildireyim mi? Oruç bir kalkandır. Sadaka suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları söndürür. Ve (hayır kapılarından) biri de kişinin gece kalkıp namaz kılmasıdır.”

Ardından, “Onlar, korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar. Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.” (Secde, 32/16-17) âyetlerini okudu...”³¹⁵

Fakihlerin çoğunluğu, kulun fitre mükellefi olarak kabul edilebilmesi için akıl bâliğ olmasının, Ramazan ayını oruçlu

314 Nesâî, Zekât, 35

315 Tirmizî, İmân, 8

geçirmesinin veya şehirde ikamet etmesinin şart olarak kabul edilemeyeceği görüşünü taşıırken, bu yönde aksi yönde görüş ortaya koyan fakihler de bulunmaktadır.

Sadakati'l-fitr vasıtası ile Ramazan bayramının beraberrinde getirdiği sevinç ve mutluluk ortamını toplumdaki her bir ferдин ortak bir paydada yaşayabilmesi adına muhtaç olan kimselerin kısmî bakımından olsa bile ihtiyaçlarının giderilmesi sosyal yardımlaşmanın en önemli örneklerinden birisidir. Buna göre sosyal adalet ve dayanışmayı âzami düzeye çıkararak daha çok insana yardım etmek adına fitre miktarı asgarî düzeyde tutulmuş ve mükelleflere ödeme kolaylıkları sağlanmıştır.

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebi zekât müessesesi kapsamında söz edilen nisab miktarı bir mala sahip bulunma gerekliliğini fitrede aramamaktadır. Buna göre konut, ev eşyası ve temel ihtiyaç maddeleri haricinde kendisi ve bakmakla yükümlü olan kimseler için bayram günü ve gecesinin (yirmi dört saatlik zaman dilimi) yiyeceğinden daha fazlasına sahip olan her Müslüman fitre ile mükelleftir. Hanefî mezhebine göre sadakatü'l-fitr sadece zekât verme mükellefiyeti bulunan Müslümanlara vâcibdir. Zira Resûlullah (sas.)'in bazı hadislerinde sadakanın zenginliğin bir gereği olduğunu vurgulaması söz konusudur.

*İbn Abbâs şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) hem oruçluyu (işlediği) faydasız fillerden ve (söylediği) kötü sözlerden temizlemek, hem de fakirlere gıda (temin etmek) üzere fitre zekâtını farz kıldı. Artık kim bunu bayram namazından önce öderse, o makbul bir zekâttır. Kim de bunu bayram namazından sonra öderse, o sadakalardan bir sadakadır."*³¹⁶

Sadakatü'l-fitr'in, o dönemde Medine'de en çok tüketilen gıdalardan bir sâ' miktarı olduğu noktasında ittifak vardır. Hanefî mezhebi buğdaydan verilecek fitrenin ise yarım sâ' olduğu görüşünü benimsemektedir.

*İbn Ömer (ra) şöyle demiştir: "Allah Resûlü (sav) fitr zekâtını köle-hür, erkek-kadın ve küçük-büyük bütün Müslümanlara bir sa" hurma yahut bir sa" arpa miktarı farz kıldı. Ve bunun, insanlar bayram namazına çıkmadan önce verilmesini emretti."*³¹⁷

Bu bağlamda fakihlerin çoğunluğu tarafından kabul edilen görüş fitrenin sadece aynî olarak verilebileceğidir. Ancak İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe başta olmak üzere bazı fakihler sadakatü'l-fitr'in bu mahsullerin değeri üzerinden nakdî olarak da verilebilmesinin mümkün olduğu görüşüne sahiptirler. İslâm toplumunda *bey' akdi* çerçevesinde *mutlak bey' akdinin* önemine yapılan vurgudan dolayı fitrenin nakdî olarak verilmesinin tercih edilmesi daha iyidir.

Sadakatü'l-fitr meblağının nakdî olarak tesbiti konusunda iki ölçü esas alınmaktadır. Birinci yaklaşım, Hadislerde söz edilen gıda maddelerinin 1'er sâ'ının (yaklaşık 3 kg.) para cinsinden ortalamasının alınarak değer tespitinin yapılmasıdır. Buna göre Ramazan ayında üzüm, hurma, buğday, arpa gibi gıda maddelerinin çeşitli kaliteleri göz önüne alınarak hesaplama yapılması söz konusu olacaktır. İkinci yaklaşım ise fakir bir kimsenin ekmek ile beraberinde normal katkıla bir günlük zaman dilimi boyunca yiyeceğini sağlayacak tutarın tespit edilmesi bağlamında sergilenen yaklaşımdır. Ancak bu durumda ortaya çıkan meblağın, Hadislerde söz edilen gıda maddelerinden en ucuz olanının bedelinden daha düşük olmaması gerekmektedir. Tersine ortaya çıkan meblağ daha fazla ise bu durumda nasslara aykırılık söz konusu olmaya-

caktır. Çünkü aradaki fark tatavvu sadakası (nâfile) yerine geçecektir. İkinci yaklaşım, İmam Şâfî tarafından herkesin ortalama olarak tükettiği gıda maddelerinden fitre vermesi gerektiği şeklindeki ictihada da uygunluk taşımaktadır.

Resûlullah (sas.)'in hadisi üzerinden anlaşılacağı gibi fitrenin ödeme zamanı bayramın birinci günü sabah namazı ile bayram namazı arasındadır. Sadakatü'l-fitre, toplumsal dayanışmanın bir vasıtası olarak yoksulun lehine bir davranış olduğundan bayramdan birkaç gün önce verilebileceğini söyleyen fakihler de vardır. Ancak fitre, fakir Müslümanların bayram günlerinde ihtiyaçlarını karşılamak amacını taşıdığından dolayı aksi bir mazeret bulunmadıkça ödemesinin bayram olması önemlidir.

*Siz hangi hayrı yaparsanız ve hangi adakta bulunsanız şüphesiz onu Allah bilir. Zalimlerin ise (gerçek ve samimi) yardımcıları yoktur.*³¹⁸

6.5.3.3. Nezir

Bir kimsenin iradesi doğrultusunda sorumluluk yüklendiği ve hayır amacıyla kullanılması vâcib olan (nezir) harcamaları ifade eden adak alternatif bir yaklaşımla dinen mükellef tutulmadığı halde bir kişinin kendi vaadi doğrultusunda üzerine vâcib kıldığı malî ibadet şeklinde tarif edilebilmektedir. Herhangi bir konu hakkında Allah Teâlâ'nın yardımını temin etmek amacı doğrultusunda başvuru olan adak, Kur'ân-ı Kerîm'de üç ayette isim olarak, iki ayette Hz. Meryem ve annesine atıfla fiil olarak zikredilmektedir.

*Onlar, verdikleri sözü (nezir) yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar.*³¹⁹

318 Bakara Suresi, 270. Ayet

319 İnsân Suresi, 7. Ayet

Sonra kalan hac füllerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadim evi (Kâbe) tavaf etsinler.”³²⁰

Bir zamanlar İmrân’ın karısı şöyle demişti: “Rabbim! Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım, benden kabul buyur; kuşkusuz sensin her şeyi işiten, her şeyi bilen.”³²¹

Ye iç, gözün aydın olsun! İnsanlardan birini görürsen de ki: Ben, çok esirgeyici olan Allah’a adakta bulundum; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım.”³²²

Özetle Kur’ân-ı Kerîm’de adağı yasaklayan veya teşvik eden herhangi bir hüküm bulunmamakta, yapılan adakların yerine getirilmesinin gerekliliğine işaret edilmektedir ki bu durum Nahl Suresi’nde vurgulanan ahde vefa kuralının bir yansımasıdır.

Antlaşma yaptığımız zaman Allah’a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah’ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Unutmayın ki yaptıklarınızı Allah bilmektedir.”³²³

6.5.3.4. Keffâret ve Fidyе

İnfâk müessesesi bağlamındaki sosyal yardım harcamalarından keffâret, İslâm’ın esasları çerçevesinde dinin getirdiği belirli yasakları ihlâl eden kimselerin hem ceza hem de Allah Teâlâ’dan mağfiret dilemek amacıyla mükellef tutulduğu oruç tutmak, bir fakir doyurmak / giydirmek, köle âzat etmek gibi malî veya bedenî nitelikli ibadetlerin genelini kapsamaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de üç ayette zikredilmektedir. Buna göre Mâide Suresi’nin 45. ayetinde yapılan ba-

320 Hac Suresi, 29. Ayet

321 Âl-i İmrân Suresi, 35. Ayet

322 Meryem Suresi, 26. Ayet

323 Nahl Suresi, 91. Ayet

ğışlama veya maddî fedakarlığın işlenen günah için kefâret olacağı bildirilirken, aynı surenin 89. ayetinde bilerek yapılan yeminin, 95. ayetinde avlanma yasağı ihlâlinin cezasını karşılamaktadır.

Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, "Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... Yaralamalarda da kısas vardır. Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur. Vê her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir" diye yazdık.³²⁴

*Allah sizi kasıtsız olarak yaptığımız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğimiz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkân olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminlerinizin kefâreti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın. Allah âyetlerini sizin için bu şekilde açıklıyor ki şükredesiniz.*³²⁵

*Ey iman edenler! İbramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. Bunu -Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefâret öder ki böylece yaptığı fülin vebalini tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.*³²⁶

324 Mâide Suresi, 45. Ayet

325 Mâide Suresi, 89. Ayet

326 Mâide Suresi, 95. Ayet

Ayrıca bazı ayetlerin içeriğinde keffâret kelimesi doğrudan kullanılsa bile kulların bu mahiyetteki bazı yükümlülüklerinden söz edilmektedir. Buna göre hacda iken tıraş olmak, hatalı bir şekilde adam öldürmek ve zihâr yemini gibi belirli kural ihlalleri keffâret yükümlülüğü getirir.

“Hacı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin; engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fide ödesin. Güvenlikte olduğunuzda hacdan önce umre yapan kişi, gücünün elverdiği türden bir kurban kessin. Bulamayan ise hac sırasında üç gün, döndükten sonra da yedi gün yani tam on gün oruç tutmalıdır. Bu, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir. Allah’ın buyruğuna saygılı olun ve bilin ki Allah’ın cezalandırması çok şiddetlidir.”³²⁷

Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti başlılarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilmektedir, hikmet sahibidir.”³²⁸

327 Bakara Suresi, 196. Ayet

328 Nisâ Suresi, 92. Ayet

*İçinizden karularına zihâr yapanların karuları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah affedicidir, bağışlayıcıdır.*³²⁹

*Buna imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah'a ve resulüne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah'ın koyduğu kurallardır. Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir.*³³⁰

*Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: Müslüman'ın başına gelen her musibet, hatta batan bir diken bile, onun günahlarına kefarettir.*³³¹

*Ebü Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde beş vakit namaz, iki cuma namazı ve iki Ramazan, aralarında işlenen günahlara kefarettir."*³³²

*Ebü Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Bir şeye yemin edip ardından bir diğeri ondan daha hayırlı gören kişi, o işi yapsın. Yemininden dolayı da kefarettir."*³³³

*İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Günahın kefareti, pişmanlıktır."*³³⁴

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere keffâret meselesi dini bir kuralın ihlâl edilmesinin toplum ve

329 Mücâdele Suresi, 2. Ayet

330 Mücâdele Suresi, 4. Ayet

331 Müslim, Birr, 49

332 Müslim, Tahâret, 16

333 Müslim, Eymân, 11

334 İbn Hanbel, I, 289

kul hakkına ilişkin sonuçları değil bizzat Allah Teâlâ hakkına ilişkin uhrevî sonuçları telafi etmeye yöneliktir.

İnfâk müessesesi bağlamındaki sosyal yardım harcamalarından fidye, başta oruç ve hac ibadeti olmak üzere yerine getirilemeyen veya kusurlu olarak eda edilen bazı ibadetleri telâfi etmek veya esaretten kurtulmak için ödenen bedeldir. Bu bakımdan dinî bir hükümde hafifletme ve ruhsat özelliği taşıyan fidye meselesi ile keffâret müessesesi arasında yakın bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Fidyeye meselesi Bakara Suresi'nin 183-184. ve 196. ayetlerinde terim olarak kullanılırken, Hadîd Suresi'nin 15. ayetinde bedel kavramını karşılarken,

*Bugün artık ne sizden ne de açıkça inkâr edenlerden bir fidye kabul edilir. Varacağımız yer ateştir. Size yaraşan odur. Ne kötü bir gidiş!*³³⁵

*Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakıncasız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı. İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Bir iyiliği mecbur olmadan yapan için bu (yaptığı) iyidir. Ama orucu tutmanız -bilerseniz- sizin için daha hayırlıdır.*³³⁶

“Hacı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin; engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin. Güvenlikte olduğumuzda hacdan önce umre yapan kişi, gücünün elverdiği türden bir kurban kessin. Bulamayan ise hac sırasında üç gün, döndük-

335 Hadîd Suresi, 15. Ayet

336 Bakara Suresi, 183 – 184. Ayet

*ten sonra da yedi gün yani tam on gün oruç tutmalıdır. Bu, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir. Allah'ın buyruğuna saygılı olun ve bilin ki Allah'ın cezalandırması çok şiddetlidir.*³³⁷

Hanefî mezhebine göre savaş esirinin dârülharbe dönmek için karşılıksız olarak veya fidye karşılığında serbest bırakılması câiz görülmezken, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre Devlet Başkanı uygun gördüğü takdirde esirlerin fidye ile serbest bırakılması mümkündür.

Bakara Suresi'nin 184. ayetinden anlaşılacağı, Resûlullah (sas.)'in sünneti ve ashabın uygulaması ile sabit olduğu üzere oruç tutmaya gücü yeten kimselerin fidye ödemesi câiz değildir. Ancak yaşlılık veya iyileşme ümidi kalmamış bir hastalıktan dolayı oruç tutamayan kimselerin, kazâ etme ihtimali ortadan kalktığı için tutamadığı gün kadar fidye ödeme mecburiyeti bulunmaktadır. Bu kimseler Ramazan ayının başında veya sonunda toptan olarak fidyesini verebileceği gibi günlük olarak ödeme de yapabilir. Oruç ibadetine fidye miktarı Bakara Suresi'nin 184. ayetinde geçtiği üzere bir kişiyi bir günlük zaman diliminde doyuracak iki öğün yiyeceği kapsamaktadır ki bu fitre miktarı ile uyum göstermektedir. Bu çeşit fidye aynı olarak verilebileceği gibi nakdî olarak da ödenebilmektedir. Bakara Suresi'nin 196. ayetinde vurgulandığı üzere hac ibadeti veya umre yapmak için ihrama giren kimsenin tıraş olmak, tırnak kesmek, koku sürünmek, dikişli elbise giymek, avlanmak, cinsî münasebette bulunmak gibi yasaklanan davranışları ihlâl etmesi durumunda yine kefâret olarak fidye ödemesi gerekmektedir.

Ancak burada iki ihtimâl belirir. İhram yasaklarını hastalık veya başka bir rahatsızlıktan dolayı ihlâl etmek durumunda kalan kimselerin şer'î delillerde vurgulandığı üzere fidye olarak üç gün oruç tutmak, altı fakiri doyurmak ya

337 Bakara Suresi, 196. Ayet

da kurban kesmek sorumluluklarından bir tanesini yerine getirme mükellefiyeti bulunmaktadır. İhram yasaklarını kasıtlı olarak çiğneyen kimselere yönelik olarak Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebi fidye olarak söz edilen bu üç husustan birisinde tercih hakkı tanırken, Hanefî fakihleri fidye cezasının ağırlaştırılması bağlamında muhayyerlik hakkının iptal edilerek işlemiş olduğu hak ihlâlinin durumuna göre ceza belirlenmesi görüşünü ortaya koyar.

Fidyenin ödeme yeri noktasında fikhî düzeyde birtakım görüş ayrılıkları vardır. Hanefî fikhî âlimleri, fidye kapsamında kurban mükellefiyetinin yalnızca Harem’de yerine getirilebileceğini ancak oruç tutma veya fakir bir kimseyi doyurma mükellefiyetinin heryerde karşılanabileceğini belirtmektedir. İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel sadaka mükellefiyetinin de yalnızca Harem’de karşılanabileceği görüşüne sahiptir. Buna karşılık İmam Mâlik fidye meselesi bağlamındaki üç mükellefiyet çeşidinin de her yerde karşılanabileceğini ancak “hedy” kurbanının mutlak suretle Mekke’de kesilmesi gerektiğini söyler.

6.5.3.5. *Tatavvu Sadakası*

Öyle ki Resûlullah (sas.), tatavvu sadakası vermenin faziletlerine hadis-i şerif’lerinde sıklıkla değinmiş, bu davranışın kulların Allah Teâlâ’ya olan sadakatının bir göstergesi olduğuna dikkat çekmiştir.

*Saîd b. Ebû Bürde”nin, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Her Müslüman”ın sadaka vermesi gerekir.”*³³⁸

*Câbir b. Abdullah”ın (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Her iyilik/güzel iş bir sadakadır.”*³³⁹

338 Müslim, Zekât, 55

339 Buhârî, Edeb, 33

Enes b. Mâlik’in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Kuşkusuz sadaka, Rabbin hoşnutsuzluğunu giderir (Allah)ın kişiye huzurlu bir hayat bağışlamasına vesile olur; işlenen kötülüklere mukabil başa gelebilecek kötülüklere de kefarettir (Allah)ın izniyle önler.”³⁴⁰

Adî b. Hâtim’in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) cehennemden bahsetti, ondan Allah’a sığındı ve yüzünü üç defa çevirdikten sonra şöyle buyurdu: “Yarım hurma (sadaka) ile bile olsa cehennemden korunun. Eğer bunu da bulamazsanız güzel bir sözle (korunun).”³⁴¹

Ebü Hüreyre (ra) anlatıyor: “Bir adam Hz. Peygamber’e (sav), “Ey Allah’ın Resûlü, hangi sadaka en faziletlidir?” diye sordu. Hz. Peygamber, “Sağlıklı iken ve fakirlik endişesi ve zengin olma hırsı ile hareket ederken tasaddukta bulunabilmendir: (Sadaka vermeyi) can boğaza gelip de (son nefesini yaşadığın ana kadar) erteleme...” buyurdu.”³⁴²

Abdullah b. Yezid’in *Ebü Mes’ûd el-Bedri*’den işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Kişinin ailesi için yaptığı harcama da sadakadır.”³⁴³

Hüccetü’l-İslâm, tatavvu sadakası kapsamında yapılan yardımı gizli veya açıktan almanın hükmü hakkında çerçeve çizmektedir. Sadakayı gizli tutmanın ilk faydası alanın durumunun saklı kalmasına vesile olmasıdır. Aksi takdirde itibarı zedelenecek, muhtaç olduğunu herkes bilecek böylece iftini kaybecektir. Bakara Suresi 273. ayeti bu gerçeğe işaret eder.

340 Tirmizî, Zekât, 28

341 Müslim, Zekât, 68

342 Buhârî, Vesâyâ, 7

343 Buhârî, Meğâzî, 12

*Kendilerini Allah yoluna adadıklarından seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluğum gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara asla el açmazlar. Hayır için yaptığımız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir.*³⁴⁴

Sadakayı gizli tutmanın ikinci faydası bu durumun insanların kalplerini ve dillerini günahahtan korumaya vesile olmaya uygun bir tutum olmasından kaynaklanmaktadır. Aksi halde kendilerine yardım yapılmayanlar, sadaka verilenleri kiskanacak, yardım alan kimseyi ayıplayacak ve ihtiyacı olmadığı halde aldı gibi zanlara kapılacaklardır. Yardım alan aldığı yardımı gizli tutmakla aynı zamanda kendisine sadaka veren kimseye de yardım etmiş olmaktadır. Çünkü açıktan vermek yerine gizli olarak vermenin fazileti çok daha büyüktür. Hüccetü'l-İslâm bu durumu iyiliğin tam olmasına yardım etmek de bir iyiliktir diyelerek vurgulamaktadır.

Hüccetü'l-İslâm'a göre sadakayı açıktan vermenin ilk faydası yardım alan kişiyi, kendisi hakkında bir karışıklığa mahal vererek kendini olduğundan başkası göstermek gibi yanlışlardan uzak tutmasıdır. Sadakayı açıktan almak kibri önlemektedir.

Arif olan Allah Teâlâ'dan başkasını görmez. Böylece insanların ne düşündüğü değil, Allah Teâlâ'nın rızasına bakmak gerekir. Elbette yardım alanın bunu açıklaması, yardımı verene de teşekkür mahiyetindedir.

*Rabbinin lutuflarını şükranla an.*³⁴⁵

Allah Teâlâ'nın bahsettiği nimetleri saklayarak bu yanlışlığın üzerine cimrilik gibi yıkıcı bir kötülüğü de ekleyenlerin hükmü ortadadır.

344 Bakara Suresi, 273. Ayet

345 Duhâ Suresi, 11. Ayet

*Bunlar cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye eden, Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizleyen kimse-lerdir. Biz, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırladık.*³⁴⁶

Hüccetü'l-İslâm, sadakayı gizli tutmanın ve açıktan alma-nın faydalarına dair bahsettiklerinin üzerine bir sonuç ortaya koyar. Buna göre konu hakkında süregelen ihtilâflar mese-lenin kendisi ile değil kişilerin takındıkları tutumla alakalıdır. Meselenin özü niyetlere göredir ki niyetler de şartlara ve ki-şilere göre değişmektedir.

*Mallarımı Allah yolunda harcayan, sonra da harcadık-larının arkasından başa kakıp incitmeyenler için Rable-rinin katında özel karşılık vardır. Artık onlar için korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir.*³⁴⁷

*İyi sayılan bir söz ve bir başışlama, arkasından ezîyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, balımdır.*³⁴⁸

*Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadı-ğın halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek sure-tiyle boşa çıkarmayın. O kimsenin misâli, üzerinde toprak bulunan düzgün ve yalçın bir kayadır; kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış, onu çıplak halde bırakmıştır. Bu gibilerin kazandıkları hiçbir şeyden istifadeleri olmaz ve Allah, inkârcı topluluğa hidayet vermez.*³⁴⁹

*Sadakaları açık olarak verirseniz bu ne güzel! Şayet onu yoksullara verirken gizlerseniz bu sizin için daha da ha-yırlıdır ve sizin bir kısım günahlarınıza kefarete olur. Al-lah yaptıklarınızdan haberdardır.*³⁵⁰

346 Nisâ Suresi, 37. Ayet

347 Bakara Suresi, 262. Ayet

348 Bakara Suresi, 263. Ayet

349 Bakara Suresi, 264. Ayet

350 Bakara Suresi, 271. Ayet

Onları doğru yola iletmek senin üzerine borç değildir, fakat Allah dilediğini doğru yola iletir. Hayır için yaptığımız her harcama kendiniz içindir. Verdiklerinizi ancak Allah rızası için verirsiniz. Hayır için yaptığımız her harcamanın karşılığını da hiçbir haksızlığa uğramaksızın tam olarak alacaksınız. ³⁵¹

Hüccetü'l-İslâm, gönüllü yardım ve zekât arasındaki tercih meselesine de değinmektedir ki burada da geçerli olan ölçüt niyetler ve kişilerdir. Buna göre tatavvu sadakası verirken gerçek ihtiyaç sahibi kimselere erişme mükellefiyetine dair öncelik sırası bellidir.

Yüzlerinizi doğruya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, âhîret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır. ³⁵²

.....De ki: "Harcayacağınız mal, ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır. Hayır olarak ne yaparsanız muhakkak ki Allah onu bilir." ³⁵³

Buna göre mükelleflerin önceliği anne ve babasına sonrasında yetim ve öksüzlere, yoksullara, yolda kalmış olan yolculara, ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yardım talebinde bulunanlara ve son olarak özgürlüğünü elde etmek isteyen kimselere vermesi bir gerekliliktir.

351 Bakara Suresi, 272. Ayet

352 Bakara Suresi, 177. Ayet

353 Bakara Suresi, 215. Ayet

*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çikardıklarınızın iyilerinden verin. Kendinizin ancak içiniz çekmeye çekmeye alabileceğiniz âdi şeyleri hayır diye vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah zengindir, bütün iyilik ve güzellikler O'na mahsustur.*³⁵⁴

Son olarak infâk edilen yardımın helâl kaynaklardan kazanılmış olması gerekliliği de vurgulanması gereken bir husustur. Nihayetinde bu başlık altında özelinde tatavvu sadakası, genelinde mal ile infâk müessesesine dair getirilen açıklamalar tamamlanmıştır.

6.6. KARZ-I HASEN

Karz akdi, bir kimsenin bir başkasına misli olmakla beraber tüketilmek suretiyle faydalanılan bir malı, sonunda yeniden kendisine geri ödenmek üzere temlik etmesidir. Burada dikkat edileceği üzere, misli olmayan ve tüketilmek üzere faydalanılmayan bir mal, istifade edilip sonra da aynen geri vermek üzere birisine verildiğinde âriyet akdi olarak anılmaktadır. Buna göre borç olarak verilen misli mal dinar, dirhem, fels ve kağıt yani para olabileceği gibi paranın dışındaki misli mallardan da olabilir ve alan kişi tarafından yenilmek, içilmek, satılmak vb. gibi yollarla tüketilir. En sonunda geri verilirken ise alınan mal değil (tüketilmiştir), o malın misli (emsali) verilmektedir. Burada amaç, ihtiyaç sahiplerine Allah Teâlâ'nın rızası için güzelce ödünç vermek ve yine sadece Allah Teâlâ'nın rızasını gözeterek yoksullara karşılıksız yardımda bulunmaktır.

*...Namazı kılın, zekâtı ödeyin, Allah'a güzel bir borç verin....*³⁵⁵

354 Bakara Suresi, 267. Ayet

355 Müzzemmil Suresi, 20. Ayet

Karz-ı hasen akdi, Müzzemmil Suresi'nin 20. ayetinde *Allah Teâlâ'ya borç vermek* şeklinde ifade edilmektedir ki Allah Teâlâ, borç vermeyi Kendisine borç verme şeklinde niteleyerek, faiz karışmadan, çıkarsız ve ibadet maksadıyla ihtiyaç sahiplerine borç vermeyi teşvik etmektedir. Bu çerçevede Kur'an-ı Kerim'de, Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak için borç verenlere dört mükâfat olduğuna işaret edilmektedir.

Bu çerçevede Kur'an-ı Kerim'de, Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak için borç verenlere dört mükâfat olduğuna işaret edilmektedir.

*Kim Allah'a güzel bir borç verirse Allah bunu fazlasıyla öder. Ayrıca ona pek değerli bir ödül de vardır.*³⁵⁶

Hadîd Suresi'nin 11. ayetinde Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak için borç veren kimselerin mükâfatının kat kat olacağı *ed'âf-ı kesîra* terkibi ile ifade edilmektedir. Bu tabir, çokluk ifade eder ki bunun bir sınırı yoktur. Bakara Suresi'nin 261. ayetinde ise Allah Teâlâ yolunda infâk edenlere yedi yüz kat mükâfat verileceği bildirilmektedir.

*Mallarımı Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir; Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır; her şeyi bilmektedir.*³⁵⁷

Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak için borç veren kimselere *ecr-i kerîm* vardır.

*Sen ancak o zikre uyandı ve görmediği halde rahmândan korkmanı uyabilirsin. İşte böylesini hem bir af hem de değerli bir ödülle müjdele.*³⁵⁸

356 Hadîd Suresi, 11. Ayet

357 Bakara Suresi, 261. Ayet

358 Yâsîn Suresi, 11. Ayet

*Ancak iman edip dünya ve âbiret için yararlı işler yapanlar başka; onlar için kesintisiz bir ödül vardır.*³⁵⁹

Buna göre “*ecr*” kelimesi, emeğin ve çalışmanın karşılığı-
nı, ücreti işaret etmektedir.

*Böylece Yûsuf’a orada dilediği gibi hareket etmek üzere ülke içinde yetki verdik. Biz dilediğimiz kimseye rahmetimizi erİştiririz. Güzel davrananların mükâfatını zayıf etmeyiz.*³⁶⁰

*Onlar da “Bize verdiği sözü yerine getiren ve cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan Allah’a hamdolsun!” diyecekler. (Bunun için) çalışıp çabalayanların ecri ne güzel!*³⁶¹

“*Kerîm*” kelimesi ise çok kıymetli ve çok üstün mânâsındadır. Öyleyse *ecr-i kerîm* bu tabir, Rabbimizin rızasını kazanmak için borç veren kimselerin mükâfatının değerini ve kıymetini ifade etmektedir.

Allah Teâlâ’nın rızasını kazanmak için borç veren kimselerin günahları bağışlanmaktadır.

*Allah’a güzel bir borç verirseniz O da bunu size fazlasıyla öder ve sizi bağışlar. Allah şükürün karşılığını bol bol verir; cezada ise acele etmez.*³⁶²

İnsan fitrî olarak zayıf yaratılmıştır ki bundan dolayı nefsinin kötü istek ve arzularına, şehvetine, şeytanın vesvesesine, ahlâkı bozuk insanların telkinlerine ve dünya hayatının cazibesine kapılarak günah işleyebilir. Kulun işlediği günahından kurtulmasının yollarından birisi şartlarına uygun olarak tövbe etmek diğeri sâlih amel işlemektir. Nitekim mu-

359 Tîn Suresi, 6. Ayet

360 Yûsuf Suresi, 56. Ayet

361 Zümer Suresi, 74. Ayet

362 Tegâbün Suresi, 17. Ayet

kaddime kısmında bahsedildiği üzere *naklî ve aklî ilimlerin* amacı *sâlih ameldir*. Amelin hedefi de kulun, dünya ve âhiret mutluluğuna giden yolda yürümesini sağlamaktır.

*Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının ve doğru söz söyleyin ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin, günablarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve resulüne itaat ederse gerçekten büyük bir kazanç elde eder.*³⁶³

Günahların bağışlanmasına vesile olan sâlih amellerden bir tanesi de Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak için borç vermektir.

Allah Teâlâ, rızasını kazanmak için borç veren kimseleri cennete koyar.

*.....Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz, peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz, bir de Allah rızası için borç verirseniz andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi mutlaka altından ırmaklar akan cennetlere koyarım.....*³⁶⁴

Sonuç olarak Kur'an-ı Kerîm'de, Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak için borç veren kimselere dört mükâfat işaret edilir ki bu mükâfatların her birisi cennete girmeye vesiledir. Cömertlik ve infâk başlığında değinilen sosyal yardım harcamaları gibi karz-ı hasen de dinimizin sosyal dayanışmayı sağlamaya yönelik getirdiği bir yardımlaşma biçimidir. Zekât ve sadakanın verileceği kimseler şer'î deliller çerçevesinde bellidir. Bunun dışında belirli bir mal varlığına erişen kimseler çeşitli meşrû sebeplerden dolayı borçlanabilir ki bu kişilere zekât veya sadaka vermek mümkün olmazsa karz-ı hasen akdi işletilir.

363 Ahzâb Suresi, 70-71. Ayet

364 Mâide Suresi, 12. Ayet

*Kim kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da onun ihtiyacını giderir.*³⁶⁵

Karz Akdinin Şartları

Karz akdinde, borç veren kişi akıllı ve ergenlik çağına girmiş olmalıdır. Borç alan kişiler de tasarruf ehliyetine sahip bulunmalıdır. Borç alan ve veren kimseler muhtemel bir anlaşmazlığa yol açmamak için akde konu olan paranın cinsi ve miktarını, malın niteliğini ve miktarını açık şekilde belirlemeli böylece akdi hile ve aldatıcı işlemlerden uzak tutmalıdırlar. Çünkü akdin amacı Allah Teâlâ, rızasını kazanmaktır.

Karz akdinde, borç veren kişiye menfaat sağlayacak bir şart koşulamaz. Şayet böyle bir şart koşulursa, bunun geçerliliği yoktur. Misâl olarak, bir kimsenin bir diğerine borç vermesi için evini kendine satması veya borç verdiği paradan / maldan daha fazlasını vermesi şartını koşması geçerli değildir. Karz akdi çerçevesinde birisine 100 dirhem veya 1.000 Türk lirası borç veren kimse, örneğin bir yıl sonra geri alırken 110 dirhem veya 1.250 Türk lirası geri verilmesini şart koşarsa, bu işlem faizli işlem olur ve bu tür faize ribe'l-kurûz (karz faizi) denir.

*Menfaat getiren her karz ribadır.*³⁶⁶

Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak için verilen borçtan, dünyevî menfaat talep etmek, bu akdin amacının ve ruhunun dışına çıkmaktır. Bu duruma dikkat çekmek adına Resûlullah (sas.), borç verirken gönül hoşnutluğuna dikkat çekmiştir.

*Kim gönül hoşnutluğu ile bir borç verirse, akşam sabah sadaka vermiş gibi sevap kazanır.*³⁶⁷

365 Müslim, Birr, 58

366 Beyhakî, V, 350

367 Müslim, Zekât, 73

Karz akdi çerçevesindeki bir başka gereklilik, hem borç veren hem borç alan kimsenin zarar görmemesidir. Buna göre karz akdinde verilen borç, dinar (altın para) veya dirhem (gümüş para) olduğunda, paranın değerini yitirmesi (rahs) söz konusu olursa, bu değer kaybı itibarî olmadığından dolayı ödeme gününde borçlu borcunu aynen geri ödeyecektir.

Karz akdinde verilen borç, fels (madenî para) veya kağıt para olduğunda paranın değerini yitirmesi (rahs) söz konusu olursa, borcun ödeme günü geldiğinde ise aradaki değer kaybı da ödenecektir.

*Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın. Bunu yapmazsanız Allah ve resulü tarafından size bir savaş açıldığını bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir.*³⁶⁸

Hatırlanacağı gibi mutlak satım akdinde borcun ödeme günü geldiğinde fels (madenî) ve kağıt paranın değer yitirmesi (rahs) durumunda aradaki değer kaybı ödenmez. Enflasyon farkı ancak geçerli mazereti olmaksızın vadesinde ödenmemiş olan fels ve kağıt para borçlarının üzerinden talep edilebilir ki maslahata uygun düşen budur. Ancak karz akdi bağlayıcılığı olmayan akitler arasında yer almaktadır. Buna göre herhangi bir ödeme tarihi tayin edilmiş olsa bile, bu tarihin bağlayıcılığı yoktur. Borç veren, borcunu belirlenen süreden önce isteyebilir, borçlu da borcu tayin edilen bu süreden önce veya sonra ödeyebilir. Elbette fikhî çerçevede bu tarihe uymak zorunlu olmasa bile, ahlâkî çerçevede uyulması önemlidir. Özetle karz akdinde vade (ödeme tarihi) bağlayıcı olmadığından dolayı, aradaki sürede borç verilen fels (madenî para) veya kağıt paranın borcun öde-

368 Bakara Suresi, 278-279. Ayet

me günü geldiğinde aradaki değer kaybının da ödenmesi gerekmektedir.

Değer farkının ödenmesindeki süreç, mutlak satım akdindeki ile aynıdır.

Karz akdinde verilen borç, para dışındaki misli olup tüketilmek suretiyle faydalanılan bir mal olduğunda, bu malın değerinin düşmesi söz konusu olursa, değer kaybı itibarı olmadığından borçlu borcunu aynen geri öder.

*Eğer eli darda olan birisi borçlu ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir. Şu da var ki, başışlamanız, eğer bilerseniz sizin için daha hayırlıdır.*³⁶⁹

Elbette ki borçlu kimseyi sıkıntıya sokmanın, karz-ı hasen akdinin ruhu ile bağdaşmayacağı açıktır. Çünkü Allah Teâlâ'nın bu çerçevedeki emri, borçluya mühlet vermektir. Borçluya düşen de, ödeme imkânı elde ettiği andan itibaren borcunu geciktirmeden ödemektir.

*Ebü Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Sizin en hayırlınız, borcunu en iyi şekilde ödeyeninizdir."*³⁷⁰

Aksi takdirde, zulüm işleyen kimselerden olacaktır.

*Ebü Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Maddî imkânı olan kişinin borcunu bekletmesi zulümdür. Biriniz (alacağıının ödenmesi için) durumunu iyi olan birine havale edildiğinde, bunu kabul etsin."*³⁷¹

Karz akdindeki muhtemel anlaşmazlıkları ve yaşanacak mağduriyetleri önleyebilmek için, akdin yazılı belge ve şahit marifetiyle tevsik edilmesi isabetli bir davranış olacaktır.

369 Bakara Suresi, 280. Ayet

370 Buhârî, Vekâlet, 5

371 Müslim, Müsâkât, 33

tır. Öyle ki, Bakara Suresi'nin 282. ayetinde vurgulanan bu emir, borcu güvence altına almaya yönelik olup, bağlayıcı değildir, yapılması durumunda daha isabetli olacaktır. Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728) ve diğer bir kısım müfessire göre, ayetteki emir başlangıç döneminde zorunluluk ifade etmekle beraber, 283. ayetin inmesi ile birlikte bu zorunluluk kaldırılmıştır.

Karz akdi, îcab ve kabul ile yani bir kimsenin borç istemesi, kendisinden borç istenen kimsenin de borcu vermesi (irade beyanı) ile gerçekleşir. O halde borç alan kimse, borç aldığı mallara malik olur. Karz akdi, borcun alacaklı olan kimseye geri verilmesi ile birlikte sona ermektedir. Böylece *Refah ve Felâh Meselesi* kitabı tamamlanmıştır.

Ek: Enflasyon Farkı ve Vadeli Mevduat Faizi

Enflasyon farkı meselesine vadeli satım akdi ve karz akdi bahsinde yer verilmiştir. Kısaca hatırlamakta fayda vardır. Öncelikle vadeli satım akdine değinmek gerekir. Buna göre vadeli bir satım akdinde borcun ödeme günü geldiğinde fels (madenî) ve kağıt paranın değer yitirmesi (rahs) durumunda aradaki değer kaybı ödenmez. Enflasyon farkı ancak geçerli mazereti olmaksızın vadesinde ödenmemiş olan fels ve kağıt para borçlarının üzerinden talep edilebilir. Zira ödenmesi geciken süre için enflasyon farkını talep etmek, maslahata uygun düşmektedir ki bunu alacaklıdan önce borçlunun tek-lif etmesi daha güzeldir. Burada dikkat edilecek ayrıntı ise, bu uygulamanın zamanında ödenen borçlar için uygun olmadığıdır. Çünkü akit ve akitte konuşulan bedel geçerliliğini korumaktadır.

Şimdi karz akdinden bahsetmek gerekir. Buna göre karz akdi bağlayıcılığı olmayan akitler arasında yer almaktadır. Buna göre herhangi bir ödeme tarihi tayin edilmiş olsa bile, bu tarihin bağlayıcılığı yoktur. Borç veren, borcunu belirlenen süreden önce isteyebilir, borçlu da borcu tayin edilen bu

süreden önce veya sonra ödeyebilir. Elbette fikhî çerçevede bu tarihe uymak zorunlu olmasa bile, ahlâkî çerçevede uyulması önemlidir. Özetle karz akdinde vade (ödeme tarihi) bağlayıcı olmadığından dolayı, aradaki sürede borç verilen fels (madenî para) veya kağıt paranın borcun ödeme günü geldiğinde aradaki değer kaybının da ödenmesi gerekmektedir. Değer farkının ödenmesindeki süreç, mutlak satım akdindeki ile aynıdır.

Burada önemli bir soru değerli okuyucularımızın aklına takılabilir. Öyle ki faizli bankacılık uygulamaları kapsamında verilen *vadeli mevduat faizi, enflasyon miktarını aşmaz ise bunu almak câiz midir?*

Hayır, değildir. Dikkat edilecek vadeli mevduat işleminde bankaya para yatıranlar bu işlemi bankaya ödünç para vermek şeklinde değil, az parayı vadeli olarak daha çok para (faiz miktarı nisbetinde) karşılığında satmak çerçevesinde yürütmektedirler. Buna göre en başta belirli bir faiz haddi üzerinde anlaşma sağlanmaktadır ki bu faizin enflasyon oranının altında veya üzerinde kalması, hesap sahibinin faizi almasına engel değildir.

Kitâbiyat

- Âbidîn, M. E. (2020). *Tenbihu'r-Rukûd ala Mesâili'n-Nukûd. Mecmû'atü resâ'ili İbn 'Âbidîn (M. Yazar, Çev.). içinde Kabraman Yayınları.*
- Akşit, M. C. (2011). *İslâm'da Ticaret Prensipleri. İstanbul: Gümmüşev Yayıncılık.*
- Aktan, H. (2001). *İstisnâ' Maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (s. 393-396). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 05 15, 2021 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/istisna--akit> adresinden alındı*
- Arslan, H., & Bozkurt, M. (2021). *Sistemantik Kelâm. İstanbul: Ensar Neşriyat.*
- Atar, A. (2017). XVIII. Asır Fetva Mecmuaları Işığında Osmanlı'da Tedavül Aracı Olarak Kullanılan Paralar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), s. 61-85.
- Aybakan, B. (2009). *Sarf Maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (s. 137-140). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 04 2022, 11 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/sarf--fikih> adresinden alındı*
- Aybakan, B. (2009). *Selem Maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (s. 402-405). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 01 10, 2022 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/selem> adresinden alındı*

- Aybakan, B. (2012). *Trampa Maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 305-306). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 05 10, 2021 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/trampa> adresinden alındı
- Aybakan, B. (2020). *Muâmelât Maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 316-317). içinde Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. 03 20, 2022 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/muamelat> adresinden alındı
- Bardakoğlu, A. (1992). *Bey' Maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 13-19). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 02 19, 2022 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/bey--fikih> adresinden alındı
- Bardakoğlu, A. (2000). *İcâre Maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 379-388). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 03 21, 2022 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/icare> adresinden alındı
- Cüveynî, E.-M. (1999). *eş-şâmil fî uşûli'd-dîn*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Cüveynî, E.-M. (2016). *el-İrşâd ilâ kavâri'i-edilleti fî uşûli'l-i-tikâd*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cüveynî, E.-M. (2016). *el-Varakât*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Çağrırcı, M. (1996). *Gazzâlî Maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 489-505). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 05 09, 2018 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazzali> adresinden alındı
- Çağrırcı, M. (2021). *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çeker, O. (2019). *İslâm Hukukunda Akidler*. Konya: Tekin Kitabevi.
- Demir, F. (2012). *İslâm Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020). *Hadislerle İslâm (Cilt 1)*. (M. E. Özafşar, İ. H. Ünal, Y. Ünal, B. Erul, H. Martı, & M. Demir, Dü) İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020). Hadislerle İslâm (Cilt 2). (M. E. Özafşar, İ. H. Ünal, Y. Ünal, B. Erul, H. Martı, & M. Demir, Dü) İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.*
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020). Hadislerle İslâm (Cilt 3). (M. E. Özafşar, İ. H. Ünal, Y. Ünal, B. Erul, H. Martı, & M. Demir, Dü) İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.*
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020). Hadislerle İslâm (Cilt 4). (M. E. Özafşar, İ. H. Ünal, Y. Ünal, B. Erul, H. Martı, & M. Demir, Dü) İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.*
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020). Hadislerle İslâm (Cilt 5). (M. E. Özafşar, İ. H. Ünal, Y. Ünal, B. Erul, H. Martı, & M. Demir, Dü) İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.*
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020). Hadislerle İslâm (Cilt 6). (M. E. Özafşar, İ. H. Ünal, Y. Ünal, B. Erul, H. Martı, & M. Demir, Dü) İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.*
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020). Hadislerle İslâm (Cilt 7). (M. E. Özafşar, İ. H. Ünal, Y. Ünal, B. Erul, H. Martı, & M. Demir, Dü) İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.*
- Dönmez, İ. K. (1991). Amel Maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (s. 16-20). içinde İstanbul. 05 08, 2021 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/amel#2-fikih> adresinden alındı*
- Ebû Hanîfe, N. b. (2016). el-fikhü'l-ekber. (H. Yaman, Çev.) İstanbul: Beyan Yayınları.*
- ed-Dimaşkî, E.-F. C. (2021). el-İşâre ilâ meĥâsini't-ticâre. (M. A. Koca, Çev.) İstanbul: Albaraka Kültür Sanat ve Yayıncılık.*
- Ali Haydar Efendi. (2020). Düreri'l-hükkâm şerhu Mecelle-ti'l-abkâm (1 b., Cilt 1, 2, 3, 4). İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.*
- el-Cevziyye, İ. K. (2017). ilâmi'l-muvakkâ'in 'an rabbi'l-âlemîn. (P. Düzenli, Çev.) İstanbul: Pınar Yayınları.*
- el-Mâtürîdî, E. M. (2021). Kitâbü't-tevhîd. (B. Topaloğlu, Çev.) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.*

- en-Nevevî, M. (2020). *Riyâzü's-şâlihîn min hadîs i seyyidi'l-mürselîn (Cilt I)*. (M. E. Özafşar, & B. Erul, Çev.) İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- en-Nevevî, M. (2020). *Riyâzü's-şâlihîn min hadîs i seyyidi'l-mürselîn (Cilt II)*. (M. E. Özafşar, & B. Erul, Çev.) İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- en-Nevevî, M. (2020). *Riyâzü's-şâlihîn min hadîs i seyyidi'l-mürselîn (Cilt III)*. (M. E. Özafşar, & B. Erul, Çev.) İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- eş-Şâfî, E. A. (1993). *el-Ümm*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- eş-Şâfî, E. A. (2021). *er-risâle*. (İ. Çalışkan, & A. Sener, Çev.) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- et-Teftâzânî, S. (2019). *el-Makâsîd*. (A. Kaylı, Dü., & İ. Eyibil, Çev.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Gazzâlî, E. H. (2002). *Mihakkü'n-nazar*. (A. Kayacık, Çev.) İstanbul: Absen Yayıncılık.
- Gazzâlî, E. H. (2012). *el-İktisâd fi'l-itiikâd*. (O. Demir, Çev.) İstanbul: Klasik Yayınları.
- Gazzâlî, E. H. (2013). *Miyârü'l-ilm*. (A. Durusoy, & H. Hacak, Çev.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Gazzâlî, E. H. (2013). *Mükâşefetü'l-kulûb*. İstanbul: Semerkand Yayıncılık.
- Gazzâlî, E. H. (2019). *el-Müstaşfâ min'ilmî'l-uşûl*. (H. Y. Apaydın, Çev.) İstanbul: Klasik Yayınları.
- Gazzâlî, E. H. (2019). *er-Risâletü'l-ledünniyye*. (S. Özburun, & Y. Ö. Özburun, Çev.) İstanbul: Semerkand Basım Yayın Dağıtım.
- Gazzâlî, E. H. (2020). *İhyâü ulûmi'd-dîn (4. Baskı b., Cilt I)*. (M. Çağrırcı, Çev.) İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Gazzâlî, E. H. (2020). *İhyâü ulûmi'd-dîn (4. Baskı b., Cilt II)*. (M. Çağrırcı, Çev.) İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Gazzâlî, E. H. (2020). *İhyâü ulûmi'd-dîn* (4. Baskı b., Cilt III). (M. Çağrırcı, Çev.) İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Gazzâlî, E. H. (2020). *İhyâü ulûmi'd-dîn* (4. Baskı b., Cilt IV). (M. Çağrırcı, Çev.) İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Gazzâlî, E. H. (2020). *Minhâcü'l-âbidîn*. (A. Kaya, Çev.) İstanbul: Semerkand Basım Yayın Dağıtım.
- Gazzâlî, E. H. (tarih yok). *Mizânü'l-amel*. İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Geylânî, A.-i. (2013). *el-Ğunye li-tâlibi tarîkı'l-hak'azze ve celle*. (O. Güman, Çev.) İstanbul: Muallim Neşriyat.
- Geylânî, A.-i. (2019). *el-Fetħu'r-rabbânî*. (O. Güman, Çev.) İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Göçer, H. İ. (2020). *İslâm Kelâm Ekollerinin Rızak ve Fiyat Görüşlerinin Değerlendirilmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güney, N. (2022). *Bir Müslüman Ekonomi ve Faiz'e Nasıl Bakmalı?* İstanbul: Beyan Yayınları.
- Harpûtî, A. (2016). *Tenkîhu'l-keâm fî 'akâ'idî eblî'l-İslâm*. (F. Karaman, Dü.) İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Karaman, H. (2008, 05 01). *Enflasyon ve faiz*. 10 03, 2021 tarihinde *Yenişafak*: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettin-karaman/enflasyon-ve-faiz-10663> adresinden alındı
- Karaman, H. (2012). *Mukayeseli İslâm Hukuku* (Cilt 1, 2, 3). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karaman, H. (2021). *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku* (Cilt 1). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Karaman, H. (2021). *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku* (Cilt 2). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Karaman, H. (2021). *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku* (Cilt 3). İstanbul: Ensar Neşriyat.

- Karaman, H., Çağrırcı, M., Dönmez, İ. K., & Gümüş, S. (2020). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir (Cilt I)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, H., Çağrırcı, M., Dönmez, İ. K., & Gümüş, S. (2020). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir (Cilt II)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, H., Çağrırcı, M., Dönmez, İ. K., & Gümüş, S. (2020). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir (Cilt III)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, H., Çağrırcı, M., Dönmez, İ. K., & Gümüş, S. (2020). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir (Cilt IV)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, H., Çağrırcı, M., Dönmez, İ. K., & Gümüş, S. (2020). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir (Cilt V)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karluğa, H. B. (1993). *Cisim Maddesi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (s. 28-31). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 08 21, 2021 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/cisim> adresinden alındı
- Kaya, A. (2017). *Güncel Fıkhi Konular (2. Baskı b.)*. Bursa: Emin Yayınları.
- Kelebek, M. (2014). *İslâm Borçlar Hukuku ve Ebû Yûsuf'un Öncelikleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Köksal, M. Á. (2021). *İslâm İlmihali*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Orman, S. (2020). *Gazâli'nin İktisat Felsefesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Özdemir, A. (2020). *Temel Fıkhi Bilgiler*. İstanbul: Beka Yayıncılık.
- Özsoy, İ. (1995). *Faiz Maddesi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (s. 110-126). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 03 10, 01 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/faiz> adresinden alındı
- Peşe, A. M. (2021, Aralık). *Hanefî Hukuk Düşüncesinde Enflasyonun Borca Etkisi*. Kocatepe İslami İlimler Dergisi, s. 329-345.

- Serahsı, Ş.-e. (2022). *el-Mebsút (31 Cilt)*. (M. C. Akşit, Dü.) İstanbul: Gümmüşev Yayıncılık.
- Şenocak, İ. (2021). *İslâm İktisâdı*. İstanbul: Hüküm Kitap.
- Şentürk, L., & Yazıcı, S. (2019). *İslâm İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Şeybanı, M. b. (2019). *el-İktisâb fi'r-rızık'ü'l-müstetâb*. (M. Baktır, Çev.) İstanbul: Albaraka Kültür Sanat ve Yayıncılık.
- Tabakoğlu, A. (2020). *İslâm ve Ekonomik Hayat*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Taylan, N. (2013). *Gazzâli'nin Düşünce Sisteminin Temelleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Taylan, N. (2019). *Ana Hatlarıyla Mantık*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Telkenaroğlu, M. R. (2021). *İslâm İbadet Esasları*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Topçu, N. (2011). *Mantık*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Türkgülü, M. (2018). *Ana Hatlarıyla Ahlâk ve İslâm Ahlâkı*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Uludağ, S. (2003). *Mârifet Maddesi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (s. 54-56). içinde Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. 05 30, 2022 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/marifet> adresinden alındı
- Ünlü, A. M. (2014). *Faizli Muâmeleler*. İstanbul: Cübbeli Ahmet Hoca Yayıncılık.
- Yüğit, Y., Keskin, M., & Karagöz, İ. (2013). *Zekât İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (2021). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatla*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Yûsuf, E. (2019). *Kitâbü'l-Ĥarâc*. (A. Özek, Çev.) İstanbul: Albaraka Kültür Sanat ve Yayıncılık.
- Zaim, S. (2013). *İslâm Ekonomisinin Temelleri*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Zehre, M. E. (2005). *İslâm Hukuku Metodolojisi*. (A. Şener, Çev.) İstanbul: Fecr Yayınevi.

Zeydân, A. (2017). *İslâm Hukukuna Giriş*. (A. Şafak, Çev.) İstanbul: Kayhan Yayınları.

İslâm İktisat Teorisi

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Oruç Önalın

 ÖZGÜR
YAYINLARI

ISBN 978-975-447-564-7

9 789754 475647